HARSHACHARITRA

TRANSLATED INTO TELUGU

BY

M. V. RAMANACHARI

Senior Sanskrit Pundit,

Maharaja's College,

Vijayanagaram.

ఆంధ్ర హర్ష చరిత్రము.

మహారాజావారి కాలేజీ సంస్కృత పండితుడు

మేడేపల్లి వెంకటరమణాచార్యుడు రచించినది

విజయనగరము.

శ్రీవేదవ్యాస ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపబడినది.

1929.

Price one Rupee.

కృతి సమర్పణము.

శ్లో॥ శ్రీకాన్తాశ్లిష్ట వక్షా వికచసితసరోజాతనేత్రః పరేశశ్శర్వాద్యై
ర్జాతజాతప్రముఖ సురగణామేయమాహాత్మ్యవార్ధిః। భక్తాభీష్ట
ప్రదాతా ప్రవరగుణగణైకాశ్రయశ్శ్రీమురారిః పాయాదేచూరి
వంశోదధితుహినరుచిం త్వాం నృసింహార్యవర్య॥

2. చ॥ నిరుపమబుద్ధివైభవము నిస్తులనీతివిచక్షణత్వము। స్వరగత
సద్గుణగ్రహణ పాటవమున్సుకృత పూర్వవాణియున్। గరగత
కార్యనిర్వహణ కౌశలమున్ శ్రితపోషణంబుధీ। వరనరసింహ
యిట్టిగుణవైభవపాత్రుడవీ వెయిమ్మహిన్॥

3. ఉ॥ మాయెడనత్కృపన్విబుధ మాన్యచరిత్ర మహోపకార
ముల్। వేయినొనర్చియుంటివి వివృద్ధినిఁగాంచితిమయ్య నీదు
సా। హాయకమండఁగాఁగొని యహర్నిశమున్కృతి వేదితాత్మ
తన్। బాయముగాని నీకెటులఁబ్రత్యుపకారమొనర్చు వార
మా। ర్యా యిది బాణభట్టకృతహర్షచరిత్రము నాంధ్ర
భాషలో। హాయిగవ్రాసి నీకు గృతినర్మిలినిచ్చితిఁ జేకొనం
దగున్॥

4. తే॥గీ॥ వసుధఁగడుపేదలైన మావంటివార। లేమి మీవంటి
ప్రభువుల కియ్యగలరు। ప్రీతిగొనుమయ్య దీనినర్పింతునీకు।
నబ్జవైరికి నూలు పోగన్నపగిది॥

20-6-1929.

ఇట్లువిన్నవించు భవద్విధేయుడు,
మేడేపల్లి వెంకటరమణాచార్యుడు,
Senior Sanskrit Pandit,
Maharaja's College, Vizianagram.

హర్షచరిత్ర పీఠిక.

సంస్కృత వాఙ్మయములో గద్యకావ్యములనియు, పద్యకావ్యములనియు, చంపూకావ్యములనియు, కావ్యములు మూఁడు విధములు. హర్షచరిత్ర, కాదంబరి, వాసవదత్త, దశకుమారచరిత్ర, గద్యచింతామణి, తిలకమంజరి మొదలగునవి గద్యకావ్యములు. రఘువంశము, శిశుపాలవధ మొదలగునవి పద్యకావ్యములు. గద్యపద్యాత్మకమైనవి చంపూకావ్యములు. అవి రామాయణచంపు, భారతచంపు, త్రివిక్రమచంపు మొదలైనవి. పైనఁ జెప్పఁబడిన గద్యకావ్యములలో కాదంబరీ హర్షచరిత్రములు బాణకవి విరచితములు. కాదంబరి గద్యకావ్యములన్నింటిలో రసవత్తమము. దానినిఁబోలినగద్యకావ్యమే వాఙ్మయములోను లేదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పగలను. "కాదంబరీరసజ్ఞానామాహారోపి న రోచతే" అని దాని రసవత్తరత్వము వర్ణింపఁబడినది. మొదటికృతియగుటచేతనో మరియేకారణముచేతనో గాని హర్షచరిత్రము కాదంబరికంటె కఠినతరశబ్దభూయిష్ఠమైయున్నది. కాదంబరి కథ. వాస్తవచరిత్రతో సంబంధించినదికాదు. అదిపురాణకథ (Myth) వంటిది. హర్షచరిత్రము వాస్తవకథ (History). కాదంబరి కథయను కావ్యవిశేషము. దానిలక్షణ మిట్లు చెప్పఁబడుచున్నది. "శ్లో కైస్స్వవంశం సంక్షేపాత్కవిర్యత్ర ప్రశంసతి। ముఖ్యస్యార్థావతారాయ భవేద్యత్ర కథాన్తరమ్। పరిచ్ఛేదో న యత్ర స్యాద్భవేద్వా లమ్బకైః క్వచిత్। సా కథా నామ తద్గర్భే నిబధ్నీయాచ్చతుష్పదీమ్॥" కథయందు కవితనవంశమును శ్లోకములచేఁ బ్రశంసించును. ముఖ్యకథా ప్రస్తావనకొఱకు కథాన్తరకథనుఁ బ్రతిపాదించును. లమ్బకములు, ఉచ్ఛ్వాసములు మొదలగువానిచే కథావిచ్ఛేదముండదు. ఆఖ్యాయికాలక్షణము. "కర్తృవంశప్రశంసా స్యాద్యత్ర గద్యేన

విస్తరాత్। కన్యాహరణసంగ్రామ విప్రలమ్భవిపత్తయః। భవంతి యత్రదీప్తాశ్చరీతి వృత్తిప్రవృత్తయః॥ ఉచ్ఛ్వాసైశ్చ పరిచ్ఛేదో యత్ర యా చూర్ణకోత్తరా। వక్త్రంవాపరవక్త్రం వాయత్రసాఖ్యాయికాస్మృతా॥" గద్యముచే విపులముగాఁ గర్తృవంశము వర్ణింపఁబడును. కన్యాహరణము, యుద్ధము, వియోగము, విపత్తులు మొదలగునవి ప్రతిపాదింపఁబడును. ఉచ్ఛ్వాసాదులచేఁ గథ విచ్ఛిన్నమైయుండును. ప్రత్యుచ్ఛ్వాసారమ్భమందునాయుచ్ఛ్వాసము లోని కథలను సూచించువక్త్రము (ఛందోవిశేషము) గాని అపరవక్త్రముగాని వ్రాయఁబడును.

గ్రంథారమ్భమందుఁ గవి తనకంటెఁ బూర్వులైన వ్యాస వాల్మీకి కాళిదాసాది మహాకవులను నుతించి తనకు వారియందున్న గౌరవమునుఁ జూపించెను. మొదటి యుచ్ఛ్వాసత్రయమందుఁ గవిచేఁ దన జననవృత్తాంతము, విద్యాభ్యాసము, రాజదర్శనము, హర్షచరిత్ర ప్రస్తావము, హర్షుని వంశమునకుఁ గూటస్థుఁడైన పుష్పభూతియొక్క వృత్తాంతము, మొదలగు విషయములు ప్రతిపాదింపఁబడినవి. చతుర్థోచ్ఛ్వాసము మొదలుకొని హర్షుని చరిత్రము చెప్పఁబడినది.

ఎతద్గ్రంథనాయకుఁడైన హర్షవర్ధనుఁ డుత్తరహిందూస్థానము నంతయుదన పరాక్రమముచే వశపర్చుకొని పరమధార్మికుఁడై పరిపాలించెను. ఇతఁడువిద్వాంసుఁడు కవి. ఇతనియాస్థానమందు బాణుఁడేకాక పండితులు, కవులుననేకులుండిరి. ఇతఁడురత్నావళి, ప్రియదర్శన, నాగానందమను మూఁడునాటకములను రచించెను. ఇండియాకువచ్చిన యువన్ చాంగు, ఇత్సింగు, ఫాహియన్ మొదలగు చైనాదేశపు యాత్రికులు హర్షునివృత్తాంతమును సవిస్తరముగా వ్రాసియున్నారు. హర్షవర్ధనుని వృత్తాంతమునుఁ దెలుసుకొనుటకు వారిగ్రంథములేముఖ్యాధారములు. ఇతఁడారవశతాబ్దమువాఁడు. ఇతని యాస్థానకవియగు బాణునికాలముకూడ నదియే.

ఈహావర్ణచరిత్రము నాంధ్రీకరించుటకుఁ బలుమారు నా మిత్రులు నన్నుఁ బ్రోత్సాహపర్చుటచే నీపనినిఁ బూనుకొంటిని. ఇందులో మెండుగానున్న తప్పులను నాపండిత మిత్రులు దయతో దిద్ది నన్ననుగ్రహింతురుగాక.

అప్పుడప్పుడు నాయందనుగ్రహబుద్ధితో పూఫ్రులు విన్న నాసహోపాధ్యాయులు మ॥ రా॥ అడిదము రామారావు పంతులుగారికి, యీగ్రంధమును త్వరలో ముద్రింపించిన మా ప్రియ మిత్రులు మ॥ రా॥ కె. శ్రీనివాసరావు పంతులుగారికి నావందన శతములు.

విజయనగరము,
21-6-29.

ఇట్లువిన్నవించు విద్వద్విధేయుడు,
మేడేపల్లి వెంకటరమణాచార్యుడు.

OPINIONS OF PANDITS.

Andhra Girvana Vidyapitham Goutamasramam, Godavary Banks.

I have seen the "Andhra Harsha Charitra" written by Mr. M. V. Ramanachari, Senior. Sanskrit Pundit, Maharaja's College, Vizayanagaram. Though in fact, a translation of the original Sanskrit, written by Bana, this book does not seem so; on the other hand, it has got all the qualities of an original composition. The introductory verses are beautifully rendered into Telugu. As an invaluable addition to the Telugu Literature, I believe, it is very useful for all lovers of Telugu Literature.

Mukteswaram,
31—3—1929.

Amaranadi Hanumachchastry,
Principal Kovvur,
Sanskrit College.

బాణకవి విరచితమగు హర్షచరిత్రము బ్రహ్మశ్రీ మేడేపల్లి వెంకటరమణాచార్యులుగారిచే నాంధ్రమున వచనరూపమునఁ బరివర్తన చేయఁబడినది. మూలమునఁగల యర్థమించుకేని వదలక వ్రాయఁబడినది. అందున్న శ్లోకముల కిందున్న పద్యము లేవిషయముననుఁ దీసిపోవు. వచనము వ్రాయునపుడు కవివర్యులు కడుఁగడు జాగరూకులై మెలగిరి. శైలిమనోహరమై పాఠకుల కాహ్లాదమునుఁ గల్పించుచున్నది. హర్షచరిత్రమునఁగల గంభీరార్థమిందునుఁ దోచుచుండును. ఏవిషయమున నీవచనము మూలమునకుఁ దీసిపోవదు. విద్యార్థులకిది కల్పతరువనఁ దగియున్నది.

ముక్తేశ్వరము,
31-3-1929.

ఇట్లు విన్నవించు విబుధజనహితులు,
జనమంచి శేషాద్రిశర్మ.
శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి.
శ్రీపాద లక్ష్మీపతిశాస్త్రి.
అవ్వారి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి.

ఆంధ్ర భాషా చరిత్ర

ప్రథమోచ్ఛ్వాసము.

పద్యములు.

ఉ॥ శ్రీరమణీసహోదరుఁడు శీర్షమునందు వళత్వచామరా।
కారముఁ బూని రాజులఁ జగత్త్రియపత్తననిర్మితిక్రియా।
భారతిగంబమున్నలి సతంబు వెలుంగు మహస్సునా నమా।
స్కారము సత్కృప స్గొనునుగావుతఁ గాంక్షితసిద్ధిదాయియై॥

తే॥గీ॥ కాలకూటవిషస్పర్శ గాఢమూర్ఛ।
మునుఁగు కైవడి హరకంఠమును గ్రహించి
తత్కృతానంద పరవశత్వమున నేత్ర
యుగము మూసెడు శర్వాణి నుగ్గడింతు॥

తే॥గీ॥ అంబుజాసనురాణి వక్షంబునంగ।
నెవఁడు బుణ్యాంగపుభారత మిద్దరిత్రిఁ
జేసి నిల్పెను కవిసరోజాతభానుఁ
డట్టిసత్యవతీసూను నాత్మఁ దలఁతు॥

తే॥గీ॥ రాగదూషితదృష్టుల రమ్యగుణులు।
కామకారులు ముఖరులు కలుషమతులు।
కోకిలలమాడ్కిఁ గుకవులు కుంభినిపయిఁ
దరుచు జనియించుచుందురు తప్పలెంచ॥

తే॥గీ॥ ప్రతిగృహంబున భషకాళిభంగి నొచ।
జాతిమాత్రవిశిష్టు లసంఖ్యులైన।
కవులఁ జూతుము శరభమృగవ్రజంబు।
పోల్కి నుత్పాదకులు లేరు బుద్ధిశక్తి॥

తే॥గీ॥ అన్యవర్ణపరావృత్తి నధిగమించి।
బంధచిహ్నని గూహనపరతఁ గల్గి।
నెగడు కవిచోరుఁ డెవ్వఁ డనింద్యసుజన
తతిఁ బయల్పడు నూహింపఁ దనకుఁ దానె॥

తే॥గీ॥ ఔత్తరీయుల కవనంబునందు శ్లేష।
లర్థమాత్రంబె వరుణాశ నలరువారి।
కక్షరాడంబరంబె గౌడక్షితిస్థ।
కవుల కుత్ప్రేక్ష దాక్షిణాత్యకవులలోన॥

తే॥గీ॥ అర్థనూత్నత యగ్రామ్యమైనజాతి।
క్లేశవిరహితమౌ శ్లేషరాశి రసము।
వికటమౌ వర్ణగుంఫనవిభవ మొక్క।
చోటఁగలుగుట దుష్కరమౌట నిజము॥

తే॥గీ॥ సర్వవృత్తాంతగామియై సకలదిశలఁ।
బర్వఁ దెవ్వరికవనంబు ప్రబలమగుచు।
భారతము మాడ్కి నట్టి యసారకథల।
కవనమేటికిఁ గాల్పనే భువిని దలప॥

తే॥గీ॥ దీర్ఘము చ్ఛ్వాసమంతమొందినను వాణి।
యెవరిముఖమం దఖిన్నయై యొప్పుదిరారు।
నట్టి యాఖ్యాయికా కారులైనకవులు।
జగతి వంద్యులుగా రెట్లు సరసులకును॥

క॥ రవిసుతదృక్పథగతపాం।
డవశక్తినిఁ బోలి జారె నానావిధప।
త్కవివరుల దర్పమొద వా।
పవదత్తాఖ్యాతగద్య సత్కావ్యమునన్॥

హర్ష చరిత్రము.

తే॥ హారి పదబంధరుచిరతాపూరితంబు।
రచితవర్ణక్రమస్థితి రమ్యతాఢ్య।
మహిమ రంజించు రసికుల నవనిపుగతి।
భట్టహరిచంద్రకవి గద్యబంధ మిలను॥

తే॥గీ॥ శుద్ధజాతి విశిష్టతాశోభితంబు।
లైన రత్నచయంబుల నవఘళించు।
భాషితంబులఁ గోశంబు పరిఢవిల్ల।
శాతవాహనకవి గూర్చె సరసులలర॥

తే॥గీ॥ ప్రకటకుముదోజ్జ్వలంబైన ప్రవరసేన।
ధరణినాథుని యశము వానరుల సేన।
పగిది సేతువుచే నకూపారపార।
భూమిఁ జెందెను కవులెల్లఁ బొగడునట్లు॥

తే॥గీ॥ సూత్రధారకృతారంభ సుందరములు।
భూమికావ్రాతసౌష్టవ భూషితములు।
పృథుపతాకలు దేవతాప్రీతిదములు।
కోవిలలమాడ్కి నొప్పెడు గొప్పనాట।
కములు రచియించి భాసుఁడు గాంచెఁ గీర్తి॥

తే॥గీ॥ మధురసస్యందితిమ్యత్సుమవ్రజంబు।
నందనవలెఁ గాళిదాసుని సుందరంబు।
లైన సూక్తులఁ గర్ణపేయంబులనుచుఁ।
బ్రీతిఁ గాంచని మనుజుఁడీ పృథివి గలఁడె॥

తే॥గీ॥ ఆదినాథాత్మజామనోహ్లాదనంబు।
నళిన బాణసముద్దీపనంబు నైన।
భర్మనగచాపులీల కైవడి నెవనికి।
వాఙ్మహత్త్వ కలిగింప దద్భుతంబు॥

తే॥గీ॥ ఆఢ్యరాజకృతోత్సాహ మాత్మలోనఁ॥
దలఁచినపుడెల్ల నాజిహ్వ జళుకుతోడఁ॥
బోవు వెనుకకుఁ జెప్పంగఁ బోదు కవిత॥
నిట్టిదశ నేనుబలుకంగ నెట్లు నేర్తు॥

తే॥గీ॥ నిర్వహణభీతి మనములో నివ్వటిల్ల।
నవనిపతియందు నాకున్న యధికభక్తి।
నతిగభీర మహాఖ్యాయికాంబునిధిని।
జిహ్వతో దాటు చపలతఁ జేయుచుంటి॥

తే॥గీ॥ వెలయు శోభనవర్ణ సంకలితములును।
ప్రకటవిమలార్థ సంపత్తిభాసురములు।
నైన శబ్దాలి నలరు నాఖ్యాయికయును।
సౌఖ్యకరబోధ మొసఁగెండు శయ్యపగిది॥

తే॥గీ॥ తద్ద రాజిల్లు నుగ్రప్రతాపవహ్ని।
వరణాకృతలోక రక్షణాపాటవుండు।
భూరియాచక బృందమనోరథైక।
సిద్ధిశ్రీశైలమగు హర్షుఁ డిద్ధయశుఁడు॥

హాస్య చరిత్రము.

తొల్లి నిఖిలలోకస్రష్టయగు పరమేష్ఠి నిజనివాసస్థానంబైన సత్యలోకంబున సరస్వతీసమేతుండై యుత్ఫుల్లపుండరీకాసనంబున సుఖాసీనుండై సునాశీరప్రముఖబృందారకబృందంబు, సప్తర్షిపురస్సర బ్రహ్మర్షిగణంబు, దక్షచాక్షుషప్రభృతిప్రజాపతినికరంబుఁ బరివేష్టించి భక్తినమ్రులై సేవింపఁ బేరోలగంబున నున్న సమయంబున నాసదస్యులలోఁ గొందరు స్తుతిచతురంబులగు ఋక్సూక్తంబులఁ బఠించిరి. కొందరు బ్రహ్మోద్యంబులగు కథల నుడివిరి. అన్యులు ప్రశంసాపరంబులగు సామంబులఁ బాడిరి. ఇతరులు వివృతక్రతుక్రియాతంత్రంబులగు మంత్రంబుల నుచ్చరించిరి. అపుడచ్చటఁ బ్రకృతిరోషణుండు తారాపతిసోదరుండు నత్రిపుత్రుండు మహాతపశ్శాలియునగు దుర్వాసుండు మందపాలుం డను నొకసంయమితోఁ గలహించి సామగాన మొనర్చుచుఁ గ్రోధాధతవలన స్వరంబుఁ దప్పెను. అయ్యెడ నది విని యచటనున్న మౌనులందఱు శాపభయత్రస్తులై మౌన మవలంబింప నన్యాలాపవ్యాజంబునఁ గమలాసనుం డలక్ష్యము సేయ నీషదున్ముక్తబాలభావయు నవయౌవనాలంకృతగాత్రియు నగు సరస్వతి పార్శ్వవర్తినియై పితామహుని వాలవ్యజనంబుచే వీచుచుఁ బక్కున నవ్వెను. తానొనరించిన స్వరస్ఖాలిత్యమున కిట్లుపహసించిన వాగ్దేవినిఁ గాంచి దుర్వాసుం డతిరోషావిష్టుండై ఓసి దురాత్మురాలా, దురభ్యస్తవిద్యాలవగర్వితురాలా, నన్నుపహసించెదవా నీవిద్యామదం బడఁగించెద నిదిగో చూడుమని పటపటఁ బండ్లుఁ గొరుకుచు శిరఃకంపశిథిలితజటాబంధుండు, నాబద్ధభీషణభ్రూయుగుండు స్వేదజలక్లిన్నసర్వాంగుండు నౌచుఁ బద్మజురాణిని శపియింపఁ దలంచి కరగతకమండలూదకముఁ దీసి యాచమనముఁ జేసి శాపోదకంబుఁ బరిగ్రహించెను.

అత్తరి సుధాఫేనపటలపాండురదుకూలావృతాంగి, భస్మపుండ్రకరాజితలలాటఫలక, వైకక్ష్యకమాలాలంకృతవక్షస్థలయునైన సావిత్రి తర్జనోద్వృత్తరజనీకంబగు తనదక్షిణహస్తముఁ బైకెత్తి "ఓరి దురాత్ముఁడా? అనాత్మజ్ఞుఁడా, సురాసురమునిమనుజనందనీయచరణారవింద, త్రిభువనజనని సరస్వతినిఁ గ్రోధోద్రేకంబున నోడలెఱుంగక యిట్లు శపియింపఁగోరెదవా" యని సర్వశ్రావ్యంబగు నుచ్చైస్స్వరంబుతోఁ బలుకుచు సభలో లేచెను. "ఋషిసత్తమా క్షమియింపుము ఈమె శాపమున కభూమి" యని గీర్వాణులును, "గురువర్యా యీయపరాధము నొకదానిని సైరింపుమని" స్వశిష్యులును, కుమార! "నీచేసినతపంబున కిట్లు భంగమాపాదింప వలదని" జనకుఁడగు నత్రియుఁ బలుతెఱంగుల వేఁడుకొనుచున్నను వినక రోషావేశవివశుండై దుర్వాసుండధోలోకంబగు మర్త్యభువనంబునకుం బొమ్మని పలుకుచు శాపజలంబుల విసర్జించెను. అంతఁ బ్రతిశాపమిచ్చుట కుద్యతురాలైన సావిత్రినిఁ జూచి, సరస్వతి సఖి కోపముడుగుము ద్విజన్ములసంస్కృతబుద్ధులైనను జాతిమాత్రపూజ్యులనిపలికి నివారించెను.

అట్లు శపింపఁబడిన సరస్వతి నవలోకించి పద్మసంభవుండు ఋషిసదస్సులోఁ బుట్టిన శాపకలకలము నివారించుచు సరస్వతీ మర్త్యభువనప్రస్థానమంగళపటహాయమానంబగు కంఠరవంబున నాశాముఖంబులఁ బూరించుచు దుర్వాసునిఁ జూచి "మునివతంసమా నీవు నడిచిన తెరువు సాధుసేవితముకాదు. ఇదిపరలోకభంజకము అజితేంద్రియత్వము సర్వాపన్నిదానము క్రోధాంధుండు కార్యాకార్యంబుల తెఱుంగడు గురుహత్యాదిమహాపాపంబులనైనఁ జేయుటకు వెనుదీయఁడు. సాత్వికులగు కృతాత్ములు భుజంగంబు జీర్ణనిర్మోకంబు చాడ్పున మనంబున నొదవు క్రోధవృత్తినిఁ బరిత్యజించెదరు. నిసర్గవిరోధులగు పయఃపావకంబుల మాడ్కి ధర్మక్రోధంబు లొక్కచో నుండుట యసంభవము సకలవిధతపస్సులు క్షమామూలకంబులు ప్రతిమనుజుని దృష్టియుఁ బరదోషదర్శనదక్షమైనట్లు స్వదోషగ్రహణసమర్థమై

యుండదు. మహాతపశ్చరణమేడఁ బరదోషాన్వేషణపరత్వమేడఁ జ
క్షుష్మంతుండయ్యు నతిరోషణుఁ డంధుఁడే. ఆలోకమునుఁ బరిత్యజించి
యంధకారంబునఁబడియెద వేల? లోకవినాశముకొరకు విషపాదపము
వలె జటావల్కలములఁ దాల్చితివి. చిత్తశాంతిశూన్యుఁడవై శైలూ
షునిపగిదిఁ గృత్రిమమగు నీతాపసవేషము నన్వర్థముగాఁ దాల్చితివి.
ఇచ్చటనున్న యీమహర్షులందరు జడులు మూకులుగారు రోష
దోషదూషితమగు నీచిత్తవృత్తిని నిగ్రహించుకొనఁ జాలక నిరపరా
ధిని యగు సరస్వతి నేల శపించితి"వని పలికెను.

ఇట్లు ప్రజాపతి దుర్వాసుని దూషించి సరస్వతి నాలోకించి
"దేవి విషాదము నొందకుము. ఈసావిత్రియుఁ గూడ నిన్ననుసరిం
చి వచ్చి మద్వియోగజనితదుఃఖలవంబైన నీమనంబున కంటకుండఁ జేసి
నిన్ను రంజింపఁ జేయును. పుత్రముఖకమలదర్శనము కాఁగా నీ
శాపము నివర్తించు"నని చెప్పి తన్నుపాసింపవచ్చిన సురాసురమునిమ
నుజమండలంబునకు వీడుకోలొసంగి సంభ్రమోపగతనారదస్కంధవిన్య
స్తహస్తుండై సముచితాహ్నికకృత్యంబుల నిర్వర్తించుట కభ్యంతరం
బునకుం జనియె. శాపనిర్విణ్ణమానసయైన సరస్వతియు నధోముఖి
యై నిజపదాంగుష్ఠవిలిఖ్యమానభూతలంబున దృష్టినిగుడించుచు ను
స్సురని లేచి సావిత్రితోఁగూడ నాత్మనివాసంబున కరిగె.

అంత సరస్వతీశాపవృత్తాంతంబుఁ బాతాళతలవాసుల కెఱుఁ
గింపఁ జను వానికైవడి సూర్యుం డపరజలనిధిం గ్రుంకె. ప్రచలదనే
కవిద్యాధరచరణాలక్తకరసానులిప్తంబైనట్లంతరిక్షం బంతయు సరు
ణిమాలంకృతం బయ్యె. అలంకుర్వాణవరవర్ణినీధమ్మిల్ల మల్లికా
గంధవహంబగు సాయంతనగంధవహంబు మందముగా వీచసాగెను.
సంకుచత్సరోరుహముకుళకుటీరగర్భంబుల షట్చరణసమూహంబు
శయనింప, నృత్తోద్ధూతధూర్జటి జటాటవీకుంజకోరకనికురంబసన్ని
భంబగు తారాగణంబు వియత్తలంబున నంకురింప, కాలమేఘసంకాశం

బగు తరుణతమస్సందోహంబు జగంబు నావరింప, నిశావధూకర్ణ
పూరచాంపేయ కలికాప్రకరోపమానంబగు దీపశిఖానివహంబు గృ
హాభ్యంతరంబులఁ బ్రకాశింప, పురందరదిగ్వధూముఖాలంబమాన
తిమిరచికురజాలంబు నిజకరంబుల నెగఁజిమ్ముచు విభావరీ
దంతపత్రాయమాణుండగు శ్వేతభానుం డుదయింప ముఖపంకజంబున
విన్నదనంబు దోప గళితాశ్రుధారాసిక్తకపోలయై మానంబున నెద్ది
యో ధ్యానించుచుండెడి సరస్వతినిం జూచి సావిత్రి "సఖీ యెంతటి
ప్రాజ్ఞులకును హితాహితంబుల నేర్పరించి యుపదేశింపఁ జాలినసా
మర్థ్యము గల నీయెదుట మాటాడుటకు నాజిహ్వ లజ్జించుచున్న
యది. అయినను ప్రస్తావసరంబు లించుక తక్కాణించెద సావ
ధానమనస్కవై యాకర్ణింపుము. దుర్విధిచేష్ట యెట్టిగుణవంతుని
యందును దుర్జనునిభంగి నిర్దాక్షిణ్యమనియు దురతిక్రమణీయ
మనియు నీ వెఱింగిన యంశమే నీచుని వలనంగలుగు నవమానలేశ
మును మానవంతుని మానసమున కమితకాలుష్యము నొదవించును
అతిసుకుమారులగు జనులను సంతాపలవము మాలతీకుసుమమును
వలె మ్లానినొందించును. గొప్పవారలకు వాటిల్లు నత్యల్పక్లేశము
ను గజమున కంకుశముపగిది నధిక బాధ నొసంగును. సహజస్నేహ
పాశబద్ధమగు జన్మభూమి మమకార మేరికిని దుస్త్యజము పరిచితజ
నవిశ్లేషము క్రకచమువలె హృదయవిదారకము నీవిట్టిదురవస్థ నొం
ద నర్హవు కావు. దుఃఖవిషతరూత్పత్తిక భూమివి ఫలప్రదము
బలవత్తరమునగు పురాకృతశుభాశుభకర్మ యగ్రగామియై యుండ
విద్వాంసునికి శోకింపఁబనిలేదు. అమంగళములగు నశ్రుబిందువులు
సకలలోకమంగళంబగు నీముఖకమలంబున కపవిత్రతఁ గలిగించుచు
న్నవి. కావున నీవిప్పుడు విరతశోకవై యేభూభాగంబు నలంకరిం
చుటకుఁ గోరెదవో దానిని నాకుఁ జెప్పుము నీకేపుణ్యక్షేత్రమందు ని
వసించుట కభిలాషగలదు సహపాంశుక్రీడాస్నిగ్ధహృదయనగు నేను
నీ వచ్చటనున్నను నానావిధోపచారముల నొనర్చుటకు సిద్ధముగా

సున్నాను. నేటిదినము మొదలుకొని మనోవాక్కర్మములచే సర్వ విద్యావిధాతయు సకలకళ్యాణప్రదాతయు సుధాసూతికళికాకల్పితావతంసుండు, చరణపంకజరజఃపవిత్రీకృతదేవాసురుండు, త్రిభువనగురుండు నగు చంద్రార్ధమౌళిని భజింపుము. అతం డల్పకాలములో నీకు శాపశోకవిరతిం గావించునని పలుక సరస్వతి "ప్రియసఖి నీతోఁగూడ వసియించు నన్ను బ్రహ్మలోకవిరహముగాని శాపశోకముగాని యిసుమంతయుఁ బీడింపఁజాలదు. కాని కమలాసనచరణకమలసేవాసుఖవిచ్ఛేదము నామనంబునుం దపింపఁజేయుచున్నది. భూలోకమందు నీవెఱుంగని సమాధిసాధనయోగ్యంబులగు పుణ్యధామంబులు లేవు గాన నీవలసినచోటునకే నేను వచ్చెద"ని పలికి యూరకుండెను. ఇట్లా యజునిరాణి దుఃఖావేగకలుషితమానసయై యారాత్రినంతయు నిద్రాశూన్యముగాఁ గడపెను.

అమరునాఁడు ఖలీనక్షతనిజరథతురగముఖక్షరద్రుధిరాప్లుతుండునుంబోలె నారక్తబింబుండు, జరత్కృకవాకుచూడారుణారుణపురస్సరుండు నగు పద్మబాంధవుం డుదయింప ననతిదూరంబుననున్న పితామహవిమానహంసకులపాలకుం డిట్లొక గీతి నుచ్చైస్స్వరంబుతోఁ బాడెను.

తే॥గీ॥ వర్జితాశేషకలుషతాభ్రాజమాన!
మానసనిరంతరావాస మహితహంస!
దిగుము వాపికలోనికిఁ దిరుగ నీవు!
పంకజాలయసంప్రాప్తిఁ బడయఁ గలవు॥

ఇది విని సరస్వతి యిట్లు చింతించె. "దీనిచే నావృత్తాంతము సూచింపఁబడినట్లున్నది. కానిమ్ము మునివచనమును మన్నించెద"ని లేచి మహీతలావతరణసంకల్పముతో నిజవియోగవిక్లబంబగు స్వజనంబు విడనాడి చతుర్ముఖుని ముమ్మారు వలఁగొని యాను

యాత్రికనికరము ననునయోక్తుల నతికష్టముతో మరలించి సావిత్రీ
ద్వితీయయై బ్రహ్మలోకమునుండి వెడలెను.

తరువాతఁ గ్రమముగాఁ గతిపయప్రయాణంబుల నంధకారి
మౌళిమాలతీమాలాయమానంబై, అరుంధతీధౌతతారవత్వచంబై,
శచీపతిదత్తార్ఘ్యకుసుమవిసరశారంబై, సిద్ధవిరచితవాలుకాలింగ
లంఘనత్రాసవిద్రుతవిద్యాధరంబై విరాజిల్లు మందాకినీస్రవంతి నను
సరించి యరిగి యరిగి మర్త్యలోకంబునఁ బ్రవేశించెను. అంతఁ
గొంత దవ్వేగి యంబరలక్ష్మీస్ఫాటికశిలాపట్టశయన సదృశంబై
యొప్పు పితామహాపత్యంబగు శోణాపరనామకహిరణ్యవాహంబను
నొక్క మహానదంబుఁ బొడగాంచి తత్తీరవనరామణీయకాకృష్టహృ
దయయై సావిత్రినిఁ గని "చెలీ, మధురమయూరవిరుతిముఖరితం
బులు, కుసుమపరాగపటలసికతిలతరుతలంబులు, పరిమళాకృష్టమ
ధుకరనిచయఝుంకారనాదితంబులు, నగు నీశోణనదోపకంఠభూ
ములు నాకమితాహ్లాదకరములై యున్నవి. ఇచ్చటనే నివసించు
టకు నామనం బభిలషించుచున్నద"ని సరస్వతి వచింప సావిత్రియు
నట్లే కానిమ్మని సమ్మతించి యానదపశ్చిమతీరంబున శిలాతలసనా
థంబగు నొక్క తటలతామంటపమును విడిపట్టుగా నేర్పరుచుకొని
యందు వారిరువురుఁ బ్రవేశించిరి. కొంతవడి విశ్రమించిన పిదప
సరస్వతి సావిత్రితోఁగూడ దేవార్చనకుసుమంబులఁ గోసికొని స్నా
నముచేసి పులినపృష్ఠమందొక సైకతలింగమునుఁ బ్రతిష్ఠించి యష్ట
మూర్తులను ధ్యానించి సద్యోజాతాదిమంత్రంబుల ననుసంధించుచు
ధూపదీపాదిపురస్సరంబుగా భక్తినమ్రయై పూజఁగావించెను. అప్రి
యత్నోపలభ్యంబులగు ఫలమూలాదులచేతను అమృతతుల్యంబులగు
శోణనదజలంబులచేతను శరీరస్థితిని నిర్వర్తించె. ఆపగటి నంతయుఁ
గడిపి సాయంకాలంబున కృతసంధ్యోపాస్తియై యాలతామంటపమం
దున్న శిలాతలంబునఁ బల్లవశయనంబు రచించుకొని నిద్రించెను.

ఆమరుసటిదినమందుఁగూడ నహోరాత్రంబుల నాక్రమంబుననే
గడిపెను.

ఇట్లు కొంతకాలము గతింపగా నంత నొకనాఁడు దినకరుండు
ఠామమాత్రోద్గతుఁడై ప్రకాశింప నుత్తరదిక్కున ప్రతిశబ్దపూరిత
వనగహ్వరంబగు తురంగమహేషితంబు వినవచ్చెను. అంత
నలువరాణి యిట్టినిర్జనారణ్యంబున హయహేషాధ్వనికిఁ గారణం
బేమియని యాలోచించి కౌతుహలోత్ఫుల్లచిత్తయై నివాసీకృతలతా
మంటపద్వారంబున కేతెంచి కేతకీగర్భపత్రపాండురంబగు రజఃపా
లంబుఁ గాంచెను. ఆరజోమండలమధ్యంబునఁ గృపాణపాణులు,
సేవాగృహీతవివిధవనకుసుమపర్ణఫలమూలులునై, "శీఘ్రముగాఁ
జనుదెమ్ము, పరుగిడుమని" పలుమారుచ్చకంఠరవంబుతో నొకరి
నొకరుఁ జీరుచుండు సహస్రసంఖ్యాకులైన పదాతులను, వారి
వెనుక నాశ్వికసంఘంబు నవలోకించె, తత్పదాతిబలమధ్యంబున
ధృతసితాతపవారణుండు ధవళహయారూఢుండు, నిర్భత్సితమనో
భవలావణ్యగణ్యుండు నగు నొక్క యువతల్లజుని, వానిపిరుంద
నశ్వారూఢుండు, లోమశోరస్కుండు, ధౌతదుకూలవేష్టితశిర
స్కుండు, పరిణతవయస్కుండయ్యు ననవరతవ్యాయామకఠినగా
త్రుండు నగు నొక్కపురుషునిఁ జూచెను. అంత పురోయాయిప
దాతివర్గంబు విస్మయింపఁగా సముపజాతకుతూహలంబునఁ దూర్ణప్ర
ధావితతురంగముండై యాతరుణుం డాలతామంటపసవిధంబున
కేతెంచి యనతిదూరంబున నశ్వమునుండి దిగి నివారితాశేషపరిజ
నుండై పదాతియై యాస్థవిరునితోఁగూడ సరస్వతీసావిత్రులనుఁ
జూడవచ్చెను. అత్తరి వారిరువురును సప్రశ్రయంబుగాఁ గృతాభి
వందనుండై యెదుట నిలిచియున్న యక్కుమారకుం బ్రీతిపూర్వకం
బుగా విలోకించి క్షేమంబరసి పల్లవాసనంబున సుఖోపవిష్టుం గావించి
కుసుమఫలగర్భంబగు వనవాసోచితాతిథ్యంబు నొసంగి గారవించిరి.

ఇట్లు సత్కారప్రీతులైన వారుభయులు పల్లవాసనంబుల నధిష్టించి
యుండ నాతిదూరధరాతలనిషణ్ణయైన సరస్వతి కొంతసేపూరక
యుండి యావృద్ధనుద్దేశించి "ఆర్యా! సహజలజ్జాధనంబగు ప్రమ
దాజనంబునకుఁ బ్రథమాభిభాషణ మశాలీనతావేదకము. అం
మలో వనమృగీముగ్ధలగు కులాంగనాజనంబులకు మరింత ఆలోకన
కృతార్థంబగు చక్షుర్యుగంబునుఁ జూచి యసహిష్ణువై శ్రోత్రవృత్తి
యుష్మదుదంతశ్రవణకుతూహలంబు గలదియై నన్నుఁ బ్రేరణఁ జేయు
చున్నది. ప్రథమదర్శనసమయమందు సజ్జనుండుపాయనంబుమాత్రే
నిజప్రణయం బొసంగును. పరప్రశ్రయావర్జితంబైన మనం
బప్రగల్భునిసైతము మధువువలె వాచాటునిగాఁ జేయును. అతి
నమ్రుఁడైన సజ్జనునియందున్న గుణంబు కార్ముకంబునుంబోలెఁ బర
కోటి నొందించును. లోకములో విరించికృతసృష్ట్యతిశయములు
ధీరుల మనంబులకుఁ గూడ విస్మయంబొదవించును. లోకాతిశాయి
యైన యీమహానుభావుని రూపలావణ్యసంపదఁ జూడఁగా సౌజన్యపర
తంత్రమగు నీతనిదర్శనప్రసాదంబె నన్నిట్లు మాట్లాడించుచున్నది
గాని యువతిజనసహజమగు చాపలముగాదు. మీరాకచే
నేదేశము విరహపర్యుత్సుకజనంబు గలదిగాఁ జేయఁబడియె? మీకు
గంతవ్యదేశంబెద్ది? రమాకాంతునికిఁ గౌస్తుభంబుపగిది సమృద్ధతపః
పరిపాకంబుగల యెవ్వని కీతఁడు హృదయానందవర్ధనుఁడు? త్రిభు
వనవందనీయమైన ప్రాతస్సంధ్యవలె నిట్టి తేజోవంతునిఁ గన్నతల్లి
యెవ్వతె? ఏపుణ్యాక్షరంబు లీతని నామధేయం బలంకరించుచున్నవి?
ఆర్యా! మీవృత్తాంతమునుగూడఁ దెలుసుకొనుటకు నామనంబు
తుల్యకుతూహలము గలదియై యున్నదని" వచించెను. అందుపై
నాస్థవిరుండు "ఆయుష్మతి! సజ్జనులకుఁ బ్రియంవదత్వము కుల
విద్య. నీముఖమే కాదు మమ్మిట్లు సుధాశీకరశీతలములగు
వాక్కులచే నానందింపఁ జేయుటవలన నీహృదయంబుగూడఁ జంద్ర
మయమని తోచుచున్నది. సౌజన్యజన్మభూములయిన మీబోఁటి

వారలు లోకుల పుణ్యవిశేషంబుచేఁ జనింపుదురు. భువనమహనీయులతో సంభాషణ మట్టుండనిమ్ము. వారి దర్శనంబె సకలదురితామయభేషజంబు. ఇక్కుమారుండు త్రైలోక్యమాననీయంబై ప్రకాశించుచున్న భృగువంశంబున కలంకారభూతుండు. నిజప్రభావసంస్తంభితజంభారిభుజస్తంభుండు, సురాసురమకుటమణిరశ్మిరంజితపాదపంకేరుహుండు నిజతేజఃప్రసరప్రదగ్ధపులోమాసురుండు నగు భృగుమహర్షికి బహిశ్చరజీవితంబనఁ దగిన తనయుండు. ఈతని నామధేయంబు దధీచి. ఈతనితల్లి యనేకరాజన్యసహస్రానుయాతుండు విభవజితసుత్రాముండు నై వెలుంగు శర్యాతికిఁ బ్రియతనూజయైన సుకన్య. ఈతని మాతామహుండు గర్భవతియైన తనపుత్రికను వైజననమాసంబున భర్తృసదనమునుండి తనగృహంబునకుఁ దోడ్కొనిపోయెను. అచట నామెకుఁ గొలదిదినములలో నీదీర్ఘాయువు జనించెను. పితామహమందిరంబున నిక్కుమారుండు బాలచంద్రునివలెఁ గాలక్రమంబున వృద్ధినొందెను. ఇతనిజనని పితృభవనంబునఁ గొంతకాలముండి భర్తృనిలయంబునకుఁ బోయినను శర్యాతి మనోవినోదనుండగు నీదౌహిత్రుని విడువఁజాలక తనయొద్దనె యుంచుకొనెను. ఇంతకాల మీభృగువంశదీపకుండు తాతగారి యింటనుండి సకలశాస్త్రకళాకలాపంబునఁ గృతపరిశ్రముండై మహావిజ్ఞానరాశి యయ్యె. ఇపుడు పారూఢయౌవనుండగు నీతని వీక్షించి నావలె నీతనిజనకుండు నానందించును గాక యని తలంచి యతికష్టముతోఁ బితృసన్నిధికిఁ బంపుచున్నాఁడు. నేను సుగృహీతనామధేయుండైన యాశర్యాతికాజ్ఞాకరుండనగు భృత్యుండను నా పేరు వికుక్షి. నాయేలిక పితృగృహంబునకుఁ బోవుచున్న యీతనికి సహాయునిగా నన్నుఁ బంపెను. ఆశర్యాతివంశము మాకుఁ గులక్రమాగతమగు రాజకులము. ఇచటికి గవ్యూతిమాత్రదూరంబునఁ జైత్రరథకల్పంబైన కాననం బాచ్యవనుని యాశ్రమము అంతవరకు మేము బోవలసియున్నది. మాయందుఁ గటాక్షముం జే

నేని యీజనుఁడు శ్రవణార్హుఁడేని మీయిద్దరివృత్తాంతమును దెల్పు టకుఁ బ్రార్థించుచున్నాము. మీయాకారముల వీక్షింపఁగా మీరు దివ్యాంగనలని తోఁచుచున్నది. మీగోత్రనామము లెవ్వియో తెలుపవలయున"ని వికుక్షి విన్నవింపగా సరస్వతి యిట్లనియె. "ఆర్య కాలక్రమమున మావృత్తాంతమంతయు మీకుఁ దెలియఁగలదు. మేమిచటఁ గొంతకాలము నివసించియుందుము. మానివాసము మీకు సమీపముగా నున్నది. పరిచయమైనకొలఁది మావృత్తాంతము మీకుఁ దెలియును. యదృచ్ఛాదృష్టలమగు మమ్ము మరువ వలదు." అంత దధీచి నవాంభోధరగంభీరధ్వాననిభంబగు భారతిచే వనలతాభవనమయూరంబుల నాట్య మాడించుచు "ఆర్యా! ఆరాధ్యమానమైన ఆర్య మనయందుఁ గృతప్రసాదకాఁగలదు. లెమ్ము-మాజనకునిఁ జూడఁబోవుదము"ని పలుకగా వికుక్షియు వారికి నమస్కరించి తదనుజ్ఞాతుండై యాబుషికుమారుని వెంటఁ జనెను.

సరస్వతియు హయారూఢుండై చనుచున్న యాదధీచి ననిమేషవృత్తిగల చక్షుస్సుతోఁ జూచెను. శీఘ్రముగా శోణనదమును దాటి యక్కుమారుండు తండ్రియాశ్రమపదంబుఁ జేరెను. అట్లా చ్యవనసూనుండేగిన సరస్వతి కొంతవడిఁ దదశ్వఖురోద్ధూతపరాగంబును, కొంతసేపతఁడు వోయిన దిక్కును జూచి చూచి కష్టముతోఁ దనదృష్టిని మరలించుకొనెను. సరస్వతీహృదయం బననుజ్ఞాతమై దధీచుని వెంటఁ జనెను. వనలతకు నూతనపల్లవమువలె నామె చిత్తమందు రాగ ముదయించెను. సాలస్యమై, శూన్యహృదయమై, వనిద్రమై యాదినశేషమును గడిపెను. అంతవరుణదిశాపర్యస్తమండలుండై కమలినీకాముకుం డస్తమింప, తరుణతమాలశ్యామలంబగు తిమిరపటలం బంతరిక్షంబున వ్యాపింప, సంచరత్సిద్ధసుందరీనూపురరవాకృష్టంబగు మందాకినీమరాళంబుమాడ్కి కుముదబాంధవుండు వియత్తలం బధిరోహింప కృతసంధ్యాప్రణామమై సరస్వతి

పల్లవశయనంబునఁ బవ్వళించియుఁ బ్రజాగరక్లాంతయై యారాత్రిం
బుచ్చెను. సావిత్రియు సాయంతనక్రియాకలాపంబు యథోచితం
బుగా నిర్వర్తించి యుక్తకాలమునఁ బ్రవాళశయనంబున నిద్రజెం
దెను. సరస్వతి పలుమా రంగవలనవిమర్దితశయ్యోత్సంగయై
కన్నులు మూసికొని యున్నను నిద్రలేకుండఁ బొగులుచు "నాహా
మర్త్యలోకము సర్వలోకములకు మీఁదిది. దీనియందు సమగ్ర
గుణపూర్ణములు త్రిభువనభూషణంబులు నగు నిట్టి మహారత్నం
బు లుద్భవిల్లుచున్నవి. అది నిజమే కదా? తన్ముఖలావణ్యప్రవా
హంబులోఁ జందురుఁ డొకబిందువు. కుముదకువలయకమలాకరం
బులు వాని చక్షుర్విక్షేపముల"ని తలపోయుచు నెట్టకేలకు నిదురించె.

అంతఁ గొన్నిదినంబు లరిగిన పిదప నొకనాఁ డామార్గంబు
ననే నిజనివాసంబునకుఁ బోవుచున్న వికుక్షి నివారితపరిజనుండై
ఛత్రధారునితో సరస్వతీపర్ణకుటీరంబున కేతెంచినఁ జూచి సరస్వతి
సంభ్రమంబునఁ గొన్నిపదంబు లెదురుగా నేగి యాదరముతో సము
చితాసనాసీనుం గావించి యతిథిసత్కారం బొనరించెను. అపనీతా
ధ్వశ్రముండైన వానిం గని సావిత్రి "ఆర్యా! నాడు మీతో వచ్చిన
యాఋషిపుత్రునకు సేమంబే? యని" యడుగ నావికుక్షి "ఆయు
ష్మతి! అతఁడు కుశలంబుగా నున్నాడు. నిరంతరము మిమ్ములను
స్మరించుచుండును. అదేమియోకాని కొన్నినాళ్లనుండి కేవలకృ
శాంగుండై శూన్యహృదయుండునుఁబోలెఁ గానుపించునని" పలికెను.
అది విని సావిత్రి "రూపజితమారుండగు నక్కుమారుండు మహాను
భావుండని నాయభిప్రాయము ఏలయున నపరిచితులమయ్యు క్షణ
మాత్రదర్శనధన్యలమైన మమ్ము మరువలేదు. యాదృచ్ఛికముగా
మార్గలతాసక్తంబగు నంశుకంబువలె మాయం దాతని మనంబు
ముహూర్తమాత్రం బాసక్తం బయ్యె. మీస్వామిపుత్రు నాభిజాత్య
మధికసౌజన్యముచే నలంకరింపఁబడి యున్నది. అలసమగు నిలో

కము సులభ సౌహార్దము లైన మహానుభావుల మనంబుల నెఱుఁగఁ జాలదు. మహాత్ముల యౌదార్యాతిశయము వర్ణింపఁ దరము కాద”ని నుడివెను. ఇట్లు వికుక్షి మధురాలాపగోష్ఠిచేఁ బెద్దప్రొద్దు గడిపి వారిచే నభ్యనుజ్ఞాతుండై యథాభిలషితదేశంబున కరిగెను.

ఇప్పగిది దధీచిసరస్వతులు పరస్పరదృఢానురాగబద్ధచిత్తులై తృతీయపురుషార్థలాలసత్వంబున నొక్కసంవత్సర మొకచోటఁ గూడియుండిరి. అంత సరస్వతి గర్భంబు ధరించి దశమమాసంబున సర్వలక్షణాభిరాముండగు తనయుం గాంచె. జాతమాత్రుండైన యాడింభకునికి సరస్వతీవరప్రభావంబున నరహస్యములగు వేదములు, సర్వశాస్త్రములు, సకలకళలు స్వయముగా నావిర్భవించెను. అంత దధీచిని వీడ్కొని సరస్వతి సావిత్రితో బ్రహ్మలోకంబునకుం జనియె. దధీచియుఁ దద్విరహానల తప్తమానసంబున జాతవైరాగ్యుండై భార్గవవంశసంభూతుఁడగు తనసోదరుని భార్యయగు నక్షమాలయను బ్రాహ్మణిని నిజపుత్రసంవర్ధనమందు నియమించి తపశ్చరణంబునకు వనంబున కేగె. సరస్వతి తనయునిఁ గాంచిన దివసమునందె అక్షమాలయు నొకసుతునిం గనెను. ఆసాధ్వి వారిరువుర పక్షపాతశూన్యయై యాయిరువురుశిశువుల నొక్కరీతిగా స్తన్యపానాదులచేఁ బెంచెను. ఆయుభయులలో మొదటివాని పేరు సారస్వతుఁడు రెండవవాని పేరు వత్సుఁడు. ఏకగర్భజాతులకుం బోలె వారిద్దరికి నన్యోన్యప్రీతి గాఢంబుగా నుండెను.

అంత స్వమాతృప్రభావముచే నావిర్భూతాశేషవిద్యాకలాపుండగు, సారస్వతుండు, ప్రేమాస్పదుండు, ప్రాణసముఁడు, సోదరుఁడు సవయస్కుఁడు నైన వత్సునికి సమస్తవాఙ్మయమును సంక్రమింపఁజేసి కృతోద్వాహుఁడైన యాతని క్రాపదేశమందే ప్రీతికూటమను నొక నివాసస్థానమునుఁ గల్పించి యిచ్చెను. దండమేఖలా

కృష్ణాజినవల్కలాక్షమాలాదులను ధరించి జటిలుడై తండ్రి తపంబాచ
రించుచున్న చోటికిఁ బోయెను. తరువాతఁ గాలక్రమమున ప్రవర్ధ
మానాదిపురుషజనితాత్మచరణోన్నతి, పరమేశ్వర శిరోలాలితము,
సకలకలాగమగంభీరము, మహామునిమాన్యము, వ్యాప్తభూతలం
బునై భాగీరథీప్రవాహంబువలె విపులమైన వంశమొకటి యావత్సుని
వలనఁ బ్రవర్తించెను. ఆవంశమందుఁ బుట్టినవారందరు ప్రసన్న
ప్రకృతులు, పరపరీవాదపరాఙ్ముఖులు, ధీరధిషణావధీరితవిబుధాచా
ర్యులు, వావదూకులు, విమత్సరులు, కవులు, సరసభాషణావర్జిత
పరమనస్కులు, సత్యవ్రతులు, క్షమావంతులు, పరోపకారవ్యస
నులు, క్రతుక్రియాసక్తులు, సాధుజనశ్లాఘనీయచరితులు, నృత్త
గీతవాదిత్రకుశలులు, అధిగతపరమార్థులు, అధీతసాంగసశిరస్కవే
దులు, సకలశాస్త్రమహోదధిముష్టింధయులునై విలసిల్లిరి. లోక
ములో నా వంశము వాత్స్యాయనవంశమని ప్రసిద్ధినొందెను.

ఇట్లా వాత్స్యాయనవంశము మర్త్యలోకమందు శతశా
ఖమై వ్యాపింప, సంసారము సంసరింపుచుండ, యుగములు గడచి
పోవ, కలియుగ మవతరింప నా వంశమందు వైనతేయునివలె
గురుపక్షపాతియైన కుబేరుఁడను నొక ద్విజశ్రేష్ఠుండు జనించెను.
వానికి శ్రీమన్నారాయణుని బాహుదండంబులవలె నచ్యుతుఁడు,
ఈశానుఁడు, హరుఁడు, పాశుపతుఁడని నలుగురుపుత్రు లుద్భవించిరి.
వారిలోఁ బాశుపతుని కశేషాగ్రజన్మచక్రచూడామణి, భూభారంబు
మోడ్చి నచలకులస్థితియు నగు నర్థపతియనువాఁడు పుట్టెను.
వాని కేకాదశరుద్రులవలె సోమరసపూతముఖులైన భృగువు, హం
సుఁడు, శుచి, కవి, మహీదత్తుఁడు, జాతవేదుఁడు, చిత్రభానుఁడు,
త్ర్యక్షుఁడు, అహిదత్తుఁడు, విశ్వరూపుఁడు నని పదునొకండ్రు సుతులు
పుట్టిరి. వారిలో చిత్రభానుఁడనువాఁడు స్వభార్యయగు రాజదేవి
యందు బాణునిఁ బడసెను. అతని శైశవమందె తల్లి కాలధర్మము

నొందెను. అతిశయితవాత్సల్యముగల యాతనితండ్రియే మాతృత్వము నెరపెను. పితృపోషితుండై కాలక్రమంబున నిజగృహంబున వర్ధిల్లె. బాణుడు వేదవేదాంగముల నభ్యసించి కృతసమావర్తనవ్రతుండై సుమారు పదునాలుగేండ్ల వయస్సుగలవాఁడై యుండగా నాతనితండ్రి వృద్ధుడు కాకమున్నె స్వర్గతుండయ్యెను. పితృవియోగజనితశోకాకులచిత్తుండై కొంతకాల మతికష్టముతో స్వగృహంబున నుండెను. మెల్లమెల్లగాఁ గొన్ని దినములు గడిచిపోవ మందీభూతశోకుండై యవినయనిదానమగు స్వాతంత్ర్యము కుతూహలబహుళమగు బాలభావము, ధైర్యప్రతిపక్షమగు యౌవనారంభము సంమిళితములై ప్రేరణసేయ శైశవోచితమైన యనేక చపలచేష్టల నొనర్చుచు భ్రమణశీలుండయ్యె. తనతండ్రికి శూద్రస్త్రీయందుఁ బుట్టుటచేఁ బారశవభ్రాతలనంబరగు చంద్రసేనమాతృషేణులు, భాషాకవియైన ఈశానుఁడు విద్వాంసులగు వారవాణవాసబాణులు, రుద్రనారాయణులు, వర్ణకవి వేణీభారతుఁడు, ప్రాకృతభాషాకవివాయువికారుఁడు, వందులగు ననంగబాణసూచీబాణులు, లింగినియైన చక్రవాకిక, విషవైద్యుఁడైన మయూరకుఁడు, తాంబూలమమర్చు చండకుఁడు, భిషక్పుత్రుఁడైన మందారకుఁడు పుస్తకవాచకుఁడైన సుదృష్టి, స్వర్ణకారకుఁడగు చామీకరుఁడు, ప్రత్యవేక్షకుఁడైన సింధుషేణుఁడు, లేఖకుఁడైన గోవిందకుఁడు, చిత్రకారుఁడగు వీరవర్మ, లేప్యకారుఁడగు కుమారదత్తుఁడు, మద్దిలవాయించు జీమూతుఁడు, గాయకులైన సోమిలగ్రహాదిత్యులు, సైరంధ్రియైన కురంగిక, పిల్లనగ్రోవియూదు మధుకరపారావతులు, గాంధర్వవిద్యోపాధ్యాయుఁడు దర్దురకుఁడు, సంవాహకురాలగు కేరళిక, నర్తకుఁడైన తాండవికుఁడు, సొగటాలాడు ఆఖండలుఁడు, జూదరియగు భీమకుఁడు, శైలూషుఁడగు శిఖండకుఁడు, నర్తకియైన హరిణిక, సన్యాసియైన సుమతి, జైనమతస్థుఁడైన వీరదేవుఁడు, కథలుచెప్పు జయసేనుఁడు, శైవుఁడగు వక్రఘోణుఁడు, మంత్రసాధకుఁడైన కరాళుఁడు, అసురవివరవ్యసనియగు

లోహితాక్షుఁడు, ధాతువాదమెఱిగిన విహంగముఁడు, కలాలుఁడైన దామోదరుఁడు, ఇంద్రజాలవిద్యాకోవిదుఁడైన చకోరాక్షుఁడు నింక నన్యులు తనవెంబడిఁదిరుగ బాల్యలోల్యంబున దేశాంతరాలోకన కుతూహలాయత్తచిత్తుఁడై పితృపితామహార్జితములు, బ్రాహ్మణజనోచితములు నగు విభవములున్నను, అవిచ్ఛిన్నమగు విద్యావ్యాసంగము జరుగుచున్నను, స్వగృహమును స్వదేశమును విడిచి నిరవగ్రహుఁడై యౌవనవికృతివశంబున స్వైరవిహారియై గ్రహావిష్టునికరణి దేశాటనపరుండై యోగ్యులకుపహాస్యుఁడాయెను. కాలక్రమమున బాణుఁడు సచ్ఛీలసంపన్నుఁడై మనోజ్ఞములగు రాజకులంబుల వీక్షింపుచు, నిరవద్యవిద్యావిద్యోతితంబులగు గురుకులంబుల సేవింపుచు, మహార్హాలాపసద్గోష్ఠిని రతి నవలంబించుచు స్వభావగంభీరబుద్ధివిభవంబులగు విదగ్ధమండలంబులఁ బ్రవేశింపుచుఁ గొంతకాలము గడిపి మరల నాత్మవంశోచితవిద్వత్ప్రకృతినిఁ బొందెను. చిరకాలమునకుఁ దిరుగ వాత్స్యాయనవంశాశ్రయము స్వజన్మభూమియు నగు నా బ్రాహ్మణాధివాసమునుఁ జేరెను. అప్పటిఁ జిరకాలదర్శనమువలన శతగుణితప్రీతిస్నేహసద్భావములుగల జ్ఞాతులు, మిత్రులు, బాంధవులు నుత్సవదివసమునువలెఁ దనరాక నభినందింప బాలమిత్రమండలమధ్యగతుఁడై యమితానందము ననుభవించెను.

ఇట్లాంధ్రహర్షచరిత్రమందు వాత్స్యాయనవంశవర్ణనమను
ప్రథమోచ్ఛ్వాసము ముగిసెను.

ఆంధ్ర భాషా చరిత్ర.

ద్వితీయోచ్ఛ్వాసము.

తే॥ గీ॥ పృథివిఁ గూపము మాడ్కి గంభీరమైన
పార్థివునియందు గుణశిష్టమైన పాత్రచయము
నిరవతారజనంబుల నిఖిలకాంక్షి
తముల సిద్ధింపజేయును దయనుఁ బూని॥

తే॥ గీ॥ రాగవత్సరసిజంబున రవిజమైన
లక్ష్మి నర్పించు దివసంబు లక్ష్యముగను
దలప కెవ్వడు గుణదోషములను పరుల
కుపకరించుటె సుజనాళి కుచితవృత్తి॥

తరువాత నా బాణుఁ డనవరతాధ్యయనధ్వనిముఖరంబులును, యాగలోభాగతహుతాశనదీప్రవటుపరిషదధ్యాసితంబులు, సంతత జలసేకసంవర్ధితసోమలతాకేదారవిరాజమానంబులును, శిష్యజనసమానీతకుశపూలీహారితంబులు, సాక్షాత్త్రయీతపోవనంబులవలె వెలుంగు బంధుభవనంబులకుఁ బోవుచు వచ్చుచు సుఖంబుగ నుండె.

అంత నతఁ డచ్చట నున్న కాలంబులో నొకప్పుడు వసంతర్తువిగమమునందు సంఫుల్లమల్లికాధవళంబగు గ్రీష్మసమయం బేతెంచె. నూతనవినిద్రితుండై యస్తమించిన వసంతసామంతుని పయఃపాయులైన బాలాపత్యములవలె నున్న నవోద్యానములయందు దర్శితస్నేహమై మృదువయ్యెను. నూతనముగా నుదయించిన యుష్ణసమయము పృథివీగతసకలకుసుమబాధనమోక్షంబు గావించెను. హిమపాతవినాశితకమలబాంధవుండగు కమలబాంధవుండు వైరనిర్యాతనమునకు బోవువానివలె హిమాలయాభిముఖముగా యాత్రసాగిం

చెను. చందనధూసరాంగులైన యువతులెల్ల కుముద్వతులభంగిన సూర్యంపశ్యలై దినమంతయు నిద్రించిరి. నిద్రాలసమగు స్త్రీలదృష్టి రత్నాలోకమునుసైతము సహింపజాలదయ్యె. జరఠాతపమును జెప్పెడిదేమి? చక్రవాకమిథునాభినందితములైన సరిత్తులవలె రాత్రులు గ్రీష్మఋతువుచే గార్శ్యమునొందింపబడియె. పాట లామోదభరితంబగు జలమునే కాదు. దివసకరసంతాపమువలన వాయువునుగూడఁ బానముచేయుటకు లోకమునకు వాంఛపొడ మెను. క్రమముగా బ్రచండచండరశ్మియై, శుష్యన్నదీకాసారంబై, దావజనితజగన్నిరాజనంబై, సంతప్తసికతిలమార్గసంచరణభీతమను ష్యంబై, సవిలస్యందసందేహాధావమానవనమృగాకర్షణచతురమృగ తృష్ణికౌఘంబై, భూపివరసలీనశలలీవృగంబై, నిదాఘకాలంబతిశో యింప నొక్కనాడపరాహ్ణసమయంబున బాణుండు భుక్తిసలిపి మిత్రపరివేష్టితుండై స్వగృహంబున సుఖాసీనుండై యుండ నతని పారశవభ్రాతయగు చంద్రసేనుడనువాడు లోనికివచ్చి "చతురుదధి పరీతసకలభూమండలేశ్వరుండు సకలరాజచక్రచూడామణి శాణకోణ కషితపాదపీఠుండు, మహారాజాధిరాజపరమేశ్వరుండు, సర్వచక్ర వర్తిధౌరేయుండు నగు శ్రీహర్షదేవుని సోదరుండు కృష్ణుండొక కింకరుని నీయొద్దకుఁ బంపెను. వాడు ద్వారదేశమందున్నాడ"ని తెలియజేసెను. అంత బాణుండును "ఆయుష్మంతుడా వాని నవి లంబితముగా నా సవిధంబునకు దోడ్కొనిరమ్మ"న నతిదూరాగమన పరిశ్రాంతుండు, శిరోవిధృతనిబిడసూత్రబద్ధలేఖమాలుండు, పరికర బంధనియమితాధోరుకుండు నగు నా లేఖహారకుని గాంచి దూర మునుండియే "భద్ర! అశేషభువననిష్కారణబంధుండగు నా కృష్ణ భూపతికి నామయంబె"యని యడిగెను. వాడును "ఆర్యా! ఆర్యా వతంసుడగు నాతడు నేమముగా నున్నాడ"నిపలికి సమీపంబునఁ గూర్చుండెను. కొంతసేపలసటఁ దీర్చుకొని మాననియుడగు మాస్వామి మీకుఁ బంపిన లేఖ యిదిగోయని చేతికిచ్చెను. అప్పుడు

శాంఖుపా లేఖను సాదరముగాఁ దీసికొని స్వయముగాఁ జదువుకొనెను. మేఖలకునివలనఁ బంపిన సందేశమును బాగుగా దెలిసికొని కాలవిలంబము గాకుండ నిచటికి రావలెనని లేఖార్థము. ఇతరమంతయు వార్తాసంవాదనమాత్రము. ఇట్లు లేఖార్థమును గ్రహించి పరిజనులను పైకి బొమ్మని యాసందేశము నడిగెను. అంత మేఖలకుఁడు "మేధావంతులగు తమకు సగోత్రతగాని, సజాతీయతగాని, సహసంవర్ధనముగాని, ఏకదేశనివాసముగాని, పలుమారు చూచుటగాని, పరస్పరానురాగశ్రవణముగాని, పరోక్షోపకారకరణముగాని, సమానశీలతగాని స్నేహహేతువులని యెఱుంగుదురు. దూరస్థమగు కుముదాకరమందుఁ జంద్రునికివలె దూరమందున్న మీయందుఁ గారణములేకుండ నామనంబు బద్ధపక్షపాతమై బంధువునందువలె స్నేహము గలిగియున్నది కాని జాతమత్సరులు కర్ణేజపులు నగు దుర్జనులు మిమ్మునుగురించి చక్రవర్తికి దుర్బోధనముఁ జేసిరి. అది సత్యముకాదు. సత్పురుషులకైనను మిత్రోదాసీనశత్రువులుండక మానరు. బాల్యచాపలాయత్తచిత్తవృత్తియగు నెవ్వఁడో యసహనశీలుడు మీవిషయమై యొక చెడ్డమాటను నుడివినచో నదియే సత్యమని నమ్మి యితరులుకూడ దానినే వ్యవహరించెదరు. లోకములో నవివేకుల మనంబులు జలమువలె గతానుగతికములై యుండును. బహుముఖశ్రవణనిశ్చలీకృతమానసుండైన భూపతి యేమి చేయఁగలఁడు? మీరు దూరమందున్నను తత్త్వాన్వేషులమైన మాకు మీయాథార్థ్యము బాగుగాఁ దెలుసును. ప్రథమవయస్సులోఁ బ్రతిమనుజుడును బాల్యసులభమగు చాపలముచే నపరాధముల నొనరించునని మేము విన్నవింపగాఁ జక్రవర్తియు నౌనని యొప్పుకొనెను. కావున మీరు శీఘ్రముగా నిచటికి రావలెను. చక్రవర్తిని సేవింపక వంధ్యమహీజమువలె బంధుమధ్యమందు మిన్నక కాలముఁ బుచ్చు మీస్థితి మాకింపుగాలేదు. సేవాదాష్కర్యచింత గాని పరమేశ్వరోపసర్పణభీరుత్వముగాని మీకుండఁగూడదు.

తే॥ గీ॥ స్వేచ్ఛనుపజాత విషయుఁడై చెప్పరాను।
దేహియని మార్గణాంబులఁ దీవ్ర దుఃఖ।
మిచ్చు జీవనహరణంబు హెచ్చు మోహ।
భరమున నొనర్చు మనసిజుభంగి జగతిఁ।
దోచునీశ్వర దుర్విదగ్ధుని చరిత్ర॥

అయిన నట్టి భూపతులు వేరు. స్వీకృతగుణసనహుషభరత భగీరథ దిలీపనాభాగుండైన మన చక్రవర్తి వేరు. ఈతనిదృష్టి యహంకారకాలకూటవిషదిగ్ధముకాదు. ఈతనివాక్యములు గర్వ గరగ్రహణగద్గదములుకావు. నిర్మలులైన సాధువులయం దితనికి రత్నబుద్ధిగాని శిలాశకలములయందుగాదు. ముక్తాధవళములైన గుణములచే నలంకృతుఁడుగాని యాభరణభారముచేగాదు. చిర స్థాయియగు యశస్సునందు మహాప్రీతిగాని తృణప్రాయమగు జీవి తమందుగాదు. సగుణమైన ధనుస్సునందు సహాయబుద్ధిగాని పిం డోపజీవులగు సేవకులయందుగాదు. ఇంతియకాక యితనియాత్మ మిత్రోపకరణము. ఇతని లక్ష్మి బాంధవోపకరణము. ఇతని వైదగ్ధ్యము పండితోపకరణము. ఇతని సర్వస్వము ద్విజోపకర ణము. ఇతని యాయువు ధర్మోపకరణము. ఇతని ప్రతిపక్షము ప్రతాపోపకరణము. ఇతని పాదపల్లవచ్ఛాయ యకృతపుణ్యులకు దుష్ప్రాపమని కృష్ణరాజు మీతో జెప్పుమనెన"ని వక్కాణించెను. బాణుడాసందేశమునంతయు విని మజ్జనభోజనాదులచే నామేఖలకుని సుఖితునిగా జేయుమని యాచంద్రసేనుని కాజ్ఞాపించెను.

అంత నామేఖలకుండు బాణునిచే నభ్యనుజ్ఞాతుండై నిజ నివాసంబునకుం జనియె. ఆత్తరి రక్తపంకజసంపుటశయమూనమో యున్నట్లు బాలవాయసాస్యారుణంబైన యపరాహ్ణాతపంబు శ్యామత నొందగా శిథిలరథవాజిజవుండై కమలినీకాంతుం డస్తాచలశిఖరం

ఘునఁ బోతంబునొంద శ్యామాముఖం బంధకారశ్యామంబై యొప్ప
బాణుఁడు సంధ్యోపాసనం బాచరించి శయనీయంబు భజించి
యేకాకియైయుండి తనమనంబులో నిట్లు చింతించెను. "ఇపుడేమి
చేయుదును? భూపాలునిచే నింకొకరీతిగా నూహింపబడితిని.
నిర్వ్యాజబంధుఁడైన కృష్ణరాజిట్లు వార్త నంపెను. రాజసేవ మిక్కిలి
కష్టము. భృత్యత్వము విషమమైనది. రాజకుల మతిగంభీరము.
నాకక్కడఁ బూర్వపరిచయముగాని, కులక్రమాగతమైన ప్రవే
శముగాని, ఉపకారస్మృతిగాని, గోత్రగౌరవముగాని, పూర్వ
దర్శనదాక్షిణ్యముగాని, విద్యాతిశయకౌశలముగాని, ఆకారసౌంద
ర్యాతిశయముగాని, విద్వద్గోష్ఠీవైదగ్ధ్యముగాని, రాజవల్లభపరిచ
యముగాని లేదు. అయినను వెళ్లకతీరదు. అన్నివిధములను
భువనగురువగు పురారాతి యచటికిఁ బోయిన నాకు క్షేమవిధాత
యగును." ఇట్లు కొంతప్రొద్దు తనలో దానాలోచించుకొని కొనకు
వెళ్లుటకు నిశ్చయించెను.

ఆ మరుసటిదినమందు వగువాత లేచి కాల్యకృత్యంబుల
దీర్చుకొని కృతస్నానుండై ధౌతదుకూలవస్త్రంబు ధరియించి యక్ష
మాలను చేఁబూని ప్రస్థానికసూక్తంబుల జపించి, పరమభక్తితో
దేవదేవుఁడైన విరూపాక్షునికి క్షీరస్నపనపురస్సరముగా సురభికుసు
మధూపదీపగంధబహుళంబైన పూజసలిపి ప్రచురాజ్యాహుతిసంవర్ధి
తశిఖాకలాపుండైన ఆశుశుక్షణినిహవ్యంబుచేఁ దనిపి యథాశక్తిగా
విప్రోత్తములకు దక్షిణదానంబొసంగి ప్రాఙ్ముఖముగా నున్న నైచి
కినివలగొని, శుక్లాంగరాగుండు, శుక్లకుసుమమాల్యాలంకృతుండు,
గోరోచనావిచిత్రదూర్వాపల్లవగ్రథితకర్ణికార కృతకర్ణపూరుండు,
శిఖానంసక్తసిద్ధార్థకుండు, మాతృసదృశపితృభగినీవిరచిత సకలప్రస్థాన
మంగళుండు, వృద్ధబంధుస్త్రీదత్తాశీర్వాదుండు, పరిజనాభినందితగ
మనుండు, వందితదేశికాభ్యనుజ్ఞాతుండు, శుభశకున సంవర్ధిత

మౌహూర్తికనిర్దిష్టశుభముహూర్తమందు హరితగోమయోపలిప్తాజిరసంస్థాపితంబు, సితపుష్పమాలాపరిక్షిప్తకంఠంబు, ముఖనిహితనవచూతపల్లవంబు, నగుపూర్ణకలశంబువీక్షింపుచుఁ గులదేవతలకుఁ బ్రణమిల్లి, ఫలకుసుమపాణులగు ద్విజులనుగమింపఁ బ్రథమచలితదక్షిణచరణుండై బ్రాహ్మణాధివాసంబైన ప్రీతికూటంబునుండి బయలు వెడలెను.

ప్రథమదివసంబున గ్రీష్మసమయదుస్సహంబు, నిర్జలంబు, నిష్పత్రపాదపవిషమంబు నగు చండికాకాననంబతిక్రమించి మల్లకూటంబను గ్రామంబుఁ జేరెను. అచ్చట హృదయనిర్విశేషుండగు జగత్పతియను సోదరునిచేఁ గృతాతిథ్యుండై యారాత్రి సుఖంబుగ నివసించె. ఆమరునాఁ డచ్చోటు విడిచి త్రిభువనపావనియగు భాగీరథినుత్తరించి యష్టిగ్రహకమను వనగ్రామంబున విడిసి యానిశ నాస్థలమందు నిద్రించెను. మరునాఁ డరుణోదయంబున నజిరవతీనదీసమీపమందున్న మణితారనగరంబున సన్నివిష్టంబగు స్కంధావారంబుఁ బ్రవేశించి రాజభవనంబున కాసన్నుండయ్యె.

ఆప్రదేశంబునఁ గృతస్నానాభ్యవహారుండై విశ్రమించి దివసంబు యామమాత్రావశిష్టంబై యుండఁ బ్రఖ్యాతులైన రాజుల శిబిరసన్నివేశంబులు వీక్షింపుచు నాగవీథీపాలప్రేషితములు, డిండిమాధిరోహణోపస్థాపితంబులు, కులాచలసదృశంబులు, నానాదిగ్దేశోపహృతంబులు, సామంతనరపత్యుపాయనీకృతంబులు నగు వారణఘటలచే శ్యామాయమానంబు, జవనిర్జితహరిణపోతంబులు, అనవరతఖురపుటప్రహతమేదినీపృష్ఠంబులు, పఞ్చాయమాణమండనచామరమాలాభూషితంబులు నగు తురంగసమూహంబులచేఁ దరంగాయమాణంబు, అరుణచామరికాకారచితకర్ణపూరంబులు, బహుయోజనగమనగణనసంఖ్యాతుండాయమాణవరాటికామాలావిరాజి

తంబులు నైన క్రమేళకకులంబులచేఁ గపిలాయమానంబు, రాజదర్శన ప్రతీక్షమాణానేకరాజన్యసహస్రసంకులంబు రాజలక్ష్మీకృతపరిగ్రహంబు నగు రాజభవనద్వారంబుఁ బ్రవేశించె. దానినిఁ గాంచి యాతఁ డాహా ఇదియేమి యాశ్చర్యము. ఇంతపరిమాణముగల ప్రాణిజాలమును సృజించిన స్రష్టలకుఁ బరిశ్రమముగాని పృథివ్యాది మహాభూతంబులకుఁ బరిక్షయంబుగాని, కాలమున కంతముగాని, ఆయువునకు విరామముగాని,, ఆకృతులకుఁ బరిసమాప్తిగాని లేకపోవుట పరమాద్భుతావహామని తలంచెను. దూరమునుండియే ద్వారపాలలోకముచేఁ బ్రత్యభిజ్ఞాయమానుండైన మేఖలకుండు "స్వామీ! తమరు క్షణమాత్ర మిచ్చటనే నిలువుఁడని చెప్పి నగరులోనికిఁ బోయెను.

అంత నొకముహూర్తకాలంబులోఁ గర్ణికారగౌర దేహప్రభాపటలుండు, సితకంచుకాచ్ఛాదితగాత్రుండు, పాండురోష్ణీషాలంకృతమస్తకుండు, వామకరంబున గృపాణంబును, దక్షిణహస్తంబున స్వర్ణవేత్రలతాయష్టిని ధరించినవాఁడు నైన యొక పురుషునిచే ననుగమ్యమానుండై మేఖలకుండు పైకివచ్చి దేవా! ఇతఁడు మహాప్రతీహారులలో ముఖ్యుఁడు. ప్రభువువారికిఁ బ్రియతముఁడు. ఇతనిపేరు పారియాత్రకుఁడు. అనురూపమగు ప్రతిపత్తిచే నీతని యనుగ్రహింపుఁడని పలికెను. ఆదౌవారికుకు దగ్గరకువచ్చి కృతప్రణాముఁడై మధురభాషణములతోఁ బ్రభుదర్శనమునకు విచ్చేయుఁడు. ప్రభువువారు మీయెడలఁ గృతప్రసాదులై యున్నారని విన్నవించెను. బాణుఁడును మహారాజునకు నే ననుగ్రాహ్యుఁడనైతిని గావున ధన్యుఁడనని పలుకుచు వానిచేఁ జూపింపబడిన మార్గము ననుసరించి రాజభవనాభ్యంతరంబుఁ బ్రవేశించెను.

అనంతరము సింధుకాంభోజపారశీకాది దేశోత్పన్నంబులు,

నానావిధవర్ణవిలసితంబులు నగు భూపాలవల్లభతురంగంబులచే
నాకీర్ణంబగు వాజిశాల నవలోకించి కుతూహలాక్షిప్తహృదయుఁడై
బాణుఁడు కొంచ మంతర మతిక్రమించి నిజోచ్ఛ్రాయాచ్ఛాదితగగన
తలంబై కదళీవనపరివృతపర్యంతంబై యొప్పుచున్న నరేంద్రమాతంగని
వాసాగారంబు వీక్షించి యదియే రాజమందిర మనుకొని "ఆర్యా!
ఇచట ప్రభు వేమిచేయుచుండునని ప్రశ్నింప దేవా! చక్రవర్తికి
బాహ్యమగుహృదయము. బహిశ్చరములగు ప్రాణములు, ననదగిన
దర్పశాతమను పేరుగల ఔపవాహ్యమున కవస్థానమంటపమని
యాదౌవారికుఁడు చెప్పెను. అట్లయినచో నొకపరి యాగజేంద్ర
మును జూచి వచ్చెదను. నచ్చటికిం గొనిపొమ్మని బాణుఁడు పలు
కఁగా నాదౌవారికు డేనుంగునుఁ జూపించెను. అపుడచటికిఁబోయి మద
ధారాపంకిలగృహాంగణంబగు నాదంతావళశ్రేష్ఠంబు నాలోకించి
విస్మయావిష్టుఁడై సత్యముగా దీనికిఁ బర్వతములు దేహారంభకపర
మాణువులై యుండును. లేనిచో నిట్టిగౌరవము దీని కెట్లు సంభవిం
చును? ఇది మిక్కిలి యాశ్చర్యకరము. వింధ్యాద్రికిదంతములు
నాదివరాహంబునకుఁ దుండము మొలిచినయెడల దీనినిఁ బోలియుండు
నని తలంచుచుండగా దౌవారికుఁడు

మ॥ తొలిఁగోల్పోయిన రాజ్యలక్ష్మిని మహాదుఃఖంబుతో మానసం
బులఁజింతింపుచు నాధినాకులమతుల్యాభిమానులౌ శాత్రవుల్।
చలదత్యుగ్ర శరారుసేవితవనస్థాన్యనిష్ఠాలిసామజం।
బలవోకన్ స్మరియింప భగ్ననిజరాజ్యాశన్ నగన్బ్రుం దెడున్॥

అనివలికి మహారాజదర్శనమునకు రండు జాగయ్యెనని
తోడుకొనిపోయెను. బాణుఁడు తనుపదిశ్యమానమా
ర్గుఁడై నృపాలసహస్రసంకులములైన మూఁడుకక్ష్యాంతరంబుల
దాటి నాల్గనదానియందు భోజనమంటపమున కెదుటనున్న యంగణ
ముందుపవిష్టుండు, పరిచారకలోకపరివృతుండు, హరిచందనరసా

ర్ద్రిమై, అవశ్యాయబిందుశీతలంబై, దంతపాండుర పాదంబై చెలం
గొందు ముక్తాశిలాపట్టశయనంబునసుఖాసీనుండు, ఆసనోపవిష్టశిష్టే
ష్టజనుండు, శయనీయపర్యంతనిహితభుజావష్టబ్ధదేహభాగుండు, కేవ
లతేజఃపరమాణు నిర్మితవిగ్రహుండు, చక్రవర్తి లక్షణోపేతుండు,
ఆభరణప్రభాజాలవిరచితేంద్రాయుధుండు, ప్రతాపనిర్జితసకలారి
చక్రుండు, నిగ్రహారుచియని యింద్రియములచేతను, దురుపసర్పుడని
కలిచేతను, షండుడని పరకళత్రములచేతను, కర్కశుండని యజ్వల
చేతను, అసహాయుడని శత్రువీరులచేతను గ్రహింపబడువాడునైన
హర్షచక్రవర్తినిఁ గాంచెను. చూచి విస్మయస్మేరుండై యానంద
బాష్పబిందుసందోహమును విడుచుచు నితండే సుజన్ముండు, సుగృ
హీతనామధేయుడు, తేజోరాశి, తిరస్కృతసకలాదిరాజయశోమం
డలుండు నగు హర్షదేవుండని తలంచెను. ఈతఁడు కృష్ణునివలె
వృషవిరోధియు, గిరిశునివగిది దక్షోద్వేగకారియు, నింద్రునివలె గో
త్రవినాశకుండును, చంద్రునివలె బహుళదోషోపహతుండును గాడు.
ఇతని వితరణమునకుఁ జాలిన యాచకులు, ప్రజ్ఞకుచితమైన శాస్త్ర
ములు, కౌశలమునకు సమమైన కళలు నీలోకమందు లేవు. ఇత
నిచేఁ బృథ్వీరాజన్వతి, ఇతని యేలుబడిలో భుజంగములకే ద్విజగు
రుద్వేషము, వృత్తములకే పాదచ్ఛేదము భృంగములకే దానగ్ర
హణకలహము నని మనస్సులో ననుకొనుచు రాజసన్నిధికిఁ బోయి
స్వస్తిశబ్దము నుచ్చరించెను. అపుడు రాజభవనమున కుత్తరము
వైపున గజపరిచారకుండొకండు మధురమైన గీతి నొకదాని నుచ్చై
స్స్వరంబుతో నిట్లు పాడెను.

తే॥ గీ॥ సామజార్భక! విడువుము చంచలతను।
వినమితానన మొప్పగ వేగ వినయ।
వ్రతము చరియింపు మిత్తఱిఁ బతగనాథ।

నఖకులిశ శాతమాస్ఫణి నయవిహీన।
మహాదు క్షమియింపదిక నిన్ను నద్దిరయెఱుఁగు॥

అపుడా చక్రవర్తి యాగీతిని విని దాని యర్థము నవధ
రించి గిరిగుహావస్థితసింహగర్జనగంభీరమగు కంఠధ్వనితో నభోభా-
గంబు బూరించుచు "ఇతఁడా ఆ బాణుఁడ"ని యడిగెను. మహా-
రాజా! అతఁడే ఇతఁడని ద్వారికుఁడు విన్నవింపగా ప్రభువు "అకృత-
ప్రసాదుడనై యితనిని జూడ"నని నిశ్చయించి దృష్టిని మరలించుకొని
తన వెనుకఁగూర్చున్న మాళవరాజపుత్రునితో "ఇతఁడొక మహాభు-
జంగుడు సుమా" అని నుడివెను. రాజుపలికిన యామాటను విన
వల్లభినయించి రాజలోకమాతయు నూరకుండ ముహూర్తమా-
త్రము మూకీభూతుఁడై బాణకవి "మహారాజ యాథార్థ్యమెఱుం-
గనివానివలె నవిదితలోకవృత్తాంతుని భంగి యిట్లేల పలికెదరు?
స్వైరములైన లోకస్వభావములు విచిత్రములైనవి. మహాత్ములు
యాథార్థ్యమునుఁ దెలుసుకొందురు. సామాన్యునివలె నన్నిట్లు
తలంపఁగూడదు. బ్రాహ్మణుఁడను సోమపానముఁ జేసినవారి వంశ-
ములోఁ బుట్టినవాడను. యథాకాలముగా నుపనయనాదిసంస్కార
ములఁ బొందితిని. సాంగోపాంగముగా వేదములఁ జదివితిని. యథా
శక్తిగా శాస్త్రంబుల నధికరించితిని. పెండ్లియాడి కుటుంబపోషణ-
వ్యాపృతుడనై యున్నాను. ఏది నాభుజంగత? శైశవమందు
లోకద్వయావిరుద్ధములగు చపలచేష్టలఁ జేసిన మాట
సత్యము. అందులకుఁ బశ్చాత్తాపమొందుచున్నాను.
ఇపుడు సుగతునివలె శాంతమనస్కుఁడ, మనువువలె వర్ణాశ్రమా-
చారవ్యవస్థాపకత, సమవర్తివలె దండధారిత్వముగల దేవరసప్తాం
బురాశిరశనాపరివేష్టిత సకలమహీచక్రంబు నేలుచుండ వికెశంకుఁడై
యెవ్వఁడు సర్వవ్యసనమూలమైన యవినయమును మనస్సుచేనైన స
వల్లింపగలఁడు. భవదీయప్రభావాతిశయముచే షట్కారణసంచు

యంబును భీతినొందినదానివలె మధుపానమొనర్చుచున్నది. రథాం
గనివహంబును ప్రియానువృత్తి వ్యసనముచే లజ్జించుచున్నది. వానర
నికరమును చకితమైనదానివలెఁ జాపల్యమునుఁ గనపఱచుచున్నది.
వ్యాఘ్రాదిశ్వాపదగణము కనికరముగలదానివలె మాంసమును
భక్షించుచున్నది. కాలక్రమమున దేవరవారే స్వయముగా
నా మంచిచెడ్డలనుఁ దెలిసికొనగలరు. ప్రజ్ఞావంతులబుద్ధు లెదుటి
వారి చిత్తవృత్తుల యాథాతథ్యమును గ్రహింపగలవి". అని
చెప్పి విరమించెను. అంత భూపతియు మేము నిట్లు విని
యున్నామని పలికి యూరకుండెను. సంభాషణాసనదానాదులచే
నితని ననుగ్రహింపలేదు. కేవల మమృతవృష్టులచే స్నానము చే
యించుచున్నవానివలె స్నేహగర్భమగుదృష్టిపాతమాత్రముచే నాంత
రప్రీతిని వెల్లడించెను. సూర్యుం డస్తాభిలాషియైయున్నతఱి విస
ర్జితరాజలోకుండై యభ్యంతరంబునకుం జనియె.

అంత బాణుండు నచ్చోటు విడిచి నిర్ణిక్తారకూటకోమలా
తపకాంతిగలదియై దివసంబు శాంతింప నస్తాచలకూటకిరీటంబైన పతం
గబింబంబు నిచుళమంజరీనిభంబులగు తేజస్సులవిడుచుచుండఁ దరంగిణీ
తటంబులు శోకాకులకోకకామినీకూజితముఖరంబులై యుండ, యా
యజూకజనంబులు హవిస్సును హవ్యవాహనుని కర్పింప, కౌశిక
కులంబు జీర్ణతరుకోటరంబులనుండి నిర్గమింప, జరన్మహిషతను నీ
లంబగు తమస్సందోహంబు జగంబు నావరింప, మునిజనాంజలిక్షిప్య
మాణసంధ్యావందనోదబిందునికరంబు మాడ్కిఁ దారాపథంబునఁ దా
రాగణంబు దోప, భావివాసరబీజప్రకరంబులైవడి గృహాభ్యంతరం
బుల దీపశిఖాకలాపంబు ప్రకాశింప, జరతీకథితకథలుగల శిశుజనం
బు నిద్రింప నిజనివాసంబున కరిగె. "హర్షభూకాంతుం డతి దక్షి
ణుఁడు. మద్బాల్యచాపలోచితకాలీనప్రకోపితుండయ్యు నాయందు
స్నేహముగలవాఁడు. నే నీతని కనిష్టుడనైనచో నాకు దర్శనమే

కొనసంగక పోవును. నేను గుణవంతుడనై యుండవలయునని కూతేసి కోరక. ప్రభువులు భృత్యులకనురూపప్రతిపత్తి ప్రదర్శనముచే నన న్తరముగా వినయము నుపదేశించెదరు. గుణవంతుండైన రాజు నింకొక రీతిగాఁ దలంచిన స్వదోషాంధమానసుండనైన నేనే నిందార్హుఁడను. నాయథార్థస్థితినిఁ గాలక్రమమున రాజెఱుంగునట్లు చేసెద”నని నిశ్చయించి మరునాటిదినమందు రాజభవనమునుండి బయలు వెడలి సుహృద్బాంధవగృహంబులఁ గొన్నినాళ్లు నివసించెను. ఇంతలోఁ బృథివీపతి యాతని యాథార్థ్యమునుఁ దెలుసుకొని ప్రసన్నుండయ్యె. బాణుండును మరల రాజభవనంబునకు వచ్చుచుఁ బోవుచుండెను. అల్పకాలములోనే జాతవిస్రంభుండైన భూపతి యితనియం దత్యంత ప్రీతిగలవాఁడై స్వానుగ్రహపాత్రునిగా జేసికొని దానమానాదులచే సత్కరించెను.

రాజదర్శనమను ద్వితీయోచ్ఛ్వాసము,
సమాప్తము.

ఆంధ్ర హర్ష చరిత్ర.

తృతీయోచ్ఛ్వాసము.

తే। సీ॥ స్వీయవర్ష ప్రవర్షిత స్నేహఘనము।
బహుళభక్తజనవ్రాత భాసురంబు।
మంచికాలంబు కైవడి నెంచఁదగిన।
నరవరాఘుము ప్రజల పుణ్యానఁ గలుగు॥

తే॥ గీ॥ అవని సుజనుల కుపకార మాచరింప।
గగనమునఁ బోవ లక్ష్మినిఁ గనుఁగొనంగ।
గొప్పవారల చరితంబుఁ గోరివినఁగ।
నెవనికుదయింప బెదవాంఛ యెంచిచూడ।

అంత నొక కాలంబున విచ్ఛాయీవారిధరము, ధ్వనద్రాజహంసమండలంబు, ధౌతనిస్త్రింశనిభనభంబు, భాస్వరభాస్కరంబు, గళత్సునాసీరశరాసనంబు, నిర్మలజ్యోత్స్నావిరాజితంబు, భ్రశ్యత్సౌదామినిపుంజంబు, ప్రముషితమయూరమదంబు, నిద్రోత్థితదామోదరంబు, కల్హారాహ్లాదకరంబు, కమలవికాసదాయకంబు, సప్తచ్ఛదధూళిధూసరితసమీరణంబు, కాశకుసుమస్మేరదశదిశంబు నగు శరత్సమయారంభంబున బాణుండు బంధువులను జూచుటకు రాజసన్నిధినుండి మరల నాబ్రాహ్మణాధివాసంబున కేతెంచె. శ్రుతభూపాలసంమానసంతుష్టహృదయులగు నీతని బంధుమిత్రులుఁ జూడ వచ్చిరి. కొందరికిఁ బ్రణమిల్లుచు, కొందరిచేఁ బ్రణమ్యమానుండై కొందరి శిరస్సుల నాఘ్రాణించుచు, కొందరిచే శిరంబున మూర్కొనబడుచు, కొందరి గౌగిలించుకొనుచు, కొందరిచే నాలింగ్యమానుండై కొందరి నాశీర్వదించుచు, కొందరిచే నాశీర్వదింపబడుచు, కొందరి ననుగ్రహించుచు, కొందరిచే ననుగ్రహింపబడుచు, బహు

సుహృద్బాంధవపరివారపరివృతుండై నిరతిశయప్రమోదాబ్ధినోలలాడెను. గురుజనంబులగ్రాసనంబుల నలంకరింప బాణుండును ససంభ్రమపరిజనోపనీతవిష్టరంబునఁ గూర్చుండి బంధుకృతార్ఘ్యాదిసత్కారంబు లభించి చెప్పనలవిగాని యానందంబు నొందెను. ఇన్ని దినంబులు మీరందరు సుఖంబుగ నున్నారా? సమ్యగనుష్ఠానపరితోషితభూసురంబగు క్రతుక్రియాతంత్రంబు నిర్విఘ్నంబుగా జరుగుచున్నదా? మంత్రప్రయోగప్రహుతంబులగు హవిస్సులనగ్నులు యథాకాలముగా భుజించుచున్నవా? వేదాధ్యయనంబు విధ్యుక్తంబుగా నడచుచున్నదా? తర్కవ్యాకరణమీమాంసాదిశాస్త్రవిచారగోష్ఠి యథాపూర్వకముగాఁ బ్రవర్తించుచున్నదా? అభినవసుభాషితసుధారసప్రవాహంబులగు కావ్యాలాపములయం దాదరము తగ్గలేదుకదా? యని ప్రీతితోఁ బ్రశ్నించెను.

వారును తండ్రి సకలభువనపరిపాలకంబు, భుజంగరాజభోగదీర్ఘంబు నగు మహారాజ భుజదండం బీక్షితిమండలం బతి జాగరూకతతో రక్షించుచుండ యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టులమై వైతానవహ్నిమాత్రసహాయులమై మువిచ్ఛిన్నవిద్యావినోదంబులఁ గాలంబుఁ బుచ్చుచున్న మా సౌఖ్యంబుకొరకు మేము ప్రయత్నింప నవసరము లేదు. అనలసుండవైన నీవు పరమేశ్వరుని సవిధమందు వేత్రాసన మధిష్ఠించియుండ నిపుడు విశేషించి సుఖులము. మాశక్తి కొలది యుక్తకాల మతిక్రమింపకుండ విప్రజనోచితంబులైన క్రియాకలాపంబుల నిర్వర్తించుచున్నవారమని భాషించిరి. ఇట్లు స్కంధావారవార్తలఁ జెప్పుకొనుచు, పూర్వుల కథల నభివర్ణించుచు నతిక్రాంతశైశవక్రీడల స్మరించుచు వినోదితమానసుండై చాల సేపుండెను. మధ్యందిన సమయంబున లేచి యథోచితకృత్యంబుల నాచరించి భుజించియుండగా నీతని జ్ఞాతు లేతెంచి యితనిచుట్టుఁ గూర్చుండిరి. ఆసమయమందు పాండురదుకూలవస్త్రధారియు,

గోరోచనారచిత తిలకుండును, తైలమసృణశిరోజుండు, తాంబూల
రాగరక్తాధరుండు, కుసుమాపీడశోభితోత్తమాంగుండు, సచిరభు
క్తుఁడు, పుస్తకవాచకుండు నగు సుదృష్టియనువాఁడచటికి వచ్చి
సమీపమందున్న పీఠముపైఁ గొంతవడిఁ గూర్చుండి సూత్రవేష్టనముఁ
దొలగించి శలాకాయంత్రమునుంచి వెనుకనున్న మధుకరపారావ
తులు జూపించిన స్థలమందుఁ గొన్ని తాళపత్రములనుఁదీసి పట్టుకొని
మషీమలినాక్షరములను దంతకాంతులచే క్షాళనఁ జేయుచున్నవాని
వశమున శ్రోతృశ్రవణవృత్తి నాకర్షింపుచు మధురస్వరముతోఁ
బవమానోక్తపురాణంబుఁ జదివెను. నాతిదూరవర్తియగు సూచీ
బాణుఁడను వంది గీతిధ్వని ననుసరించి తారమధురస్వరంబుతో
యీదిగువ గీతియుగ్మంబుఁ బఠించెను.

తే॥ గీ॥ అదియు మునిగీత మతి పృథు వవని వితత।
మదియుఁ బావన మరయంగ నదియు హర్ష।
చరితకంటెను నభిన్నమీ సత్పురాణ।
మనుచుఁ దోఁచెడి నామనంబునకు నెంచ॥

తే॥ గీ॥ సతతమవివాదితాంశోను స్మృతము తలప।
భరతమార్గానుయాయియై గురుతమించె।
స్ఫుటకరణహారము శ్రీకంఠ శోభితంబు।
నౌచు నీగీతి హర్షరాజ్యమునుఁ బోలె॥

అది విని పద్మాసనముఖపద్మంబుల చందంబున వేదాభ్యాస
పవిత్రులు, ఉపాయములవలె సామప్రయోగరుచిరముఖులు, సకల
పురాణరాజర్షిచరితాభిజ్ఞులు, మహాకవులు, మహావిద్వాంసులు,
మహాపురుషవృత్తాంతశ్రవణకుతూహలులు వచస్వినందు, సదస్సి
ఘండు, యశస్వినందు, తపస్వినందు మొదటివారునైన గణపత్య

ధీపతి తారా పతిశ్యామలులను వారు పూర్వకృతసంకేతులై యుండుట వలన స్మితసుధాధవళితకపోలులై యొకరిముఖమును మరియొకరు చూచుచుండిరి.

అంతలో నాసోదరులలోఁ గనిష్ఠుఁడు, కమలదళాయతనేత్రుఁడు, బాణునికిఁ బ్రేమాస్పదుఁడు నైన శ్యామలుఁడు, స్వసోదరదత్తనేత్రసంజ్ఞుఁడై దశనజ్యోత్స్నాప్రక్షాళితదిఙ్ముఖుఁడగుచుఁ బ్రణయముతో నాయన్నా రాజగురుదారనుఁ బరిగ్రహించెను. పురూరవుఁడు బ్రాహ్మణధనతృష్ణచే నాయువునుఁ గోల్పోయెను. నహుషుఁడు పరకళత్రాభిలాషియై మహాభుజంగుఁడయ్యె. యయాతి బ్రాహ్మణీపాణిగ్రహణంబుఁ గావించి పాతంబునొందె. సుద్యుమ్నుఁడు స్త్రీమయుఁడయ్యె. సోమకుని జంతువధనిర్ఘృణత్వము జగత్ప్రసిద్ధము. మార్గణవ్యసనముచే మాంధాతపుత్రపౌత్రులతోఁ బాతాళమునకుఁ బోయెను. పురుకుత్సుఁడు తపశ్చర్యాసక్తితో నున్నను మేకలకన్యక యందుఁ గుత్సితకర్మ నాచరించెను. పృథుపురుషుఁడైన పృథువు పృథివినిఁ బరిభవించెను. నృగుఁడూసర వెల్లియై వర్ణసంకరము నొందెను. సౌదాసుఁడు పర్యాకులమైన భూమిని రక్షింపలేదు. అవశాక్షహృదయుండైన నలునిఁ గలి పరిభవించెను. దశరథుఁడిష్టరామోన్మాదముచే మృతినొందెను. సంవరణుఁడు మిత్రపుత్రిక యందు విక్లబుఁడయ్యెను. కార్తవీర్యుఁడు గోబ్రాహ్మణపీడచే పంచత్వము నొందెను. సప్తద్వీపభోక్తయగు హర్షమహీపాలుఁడు తప్ప యపకళంకుఁడైన రాజెవ్వఁడును లేఁడు. ఇతఁడొనర్చిన యనేకాశ్చర్యకర్మలను వినుచున్నారము. ఈభూమహేంద్రుఁడు కృతపక్షులై చరించుచున్న భూభృత్తులను నిశ్చలముగాఁ జేసెను. ఈపురుషోత్తముఁడు సింధురాజును మథించి లక్ష్మిఁ గైకొనెను. ఈనరసింహుఁడు స్వహస్తఖండితారాతియై స్వవిక్రమమునుఁ బ్రకటించెను. కావున సుగృహీతనామధేయుఁడు పుణ్యరాశియు నగు

నీహర్ష దేవుని చరిత్రమును మొదటినుండియుఁ బూర్వపురుషానుక్రమముగాఁ జిరకాలమునుండి వినఁగోరుచున్నాను.. అయుస్మాం తమఁణులు లోహములను వలె గొప్పవారి గుణములు నీరసనిష్ఠురంబులైన క్షుద్రిలహృదయంబులసైతమాకర్షింపగా స్వభావముచే పరసమృదులములైన తదితరుల మనంబుల నాకర్షించునని వేరుగాఁ జెప్పనేల? ద్వితీయ మహాభారతము వలె నున్న యీనృపుని చరిత్రమును వినుట కెవ్వనికిఁ గుతూహలముండదు. ఆచరిత్రము నిపుడు మాకు వక్కాణింపుఁడు. ఈభార్గవవంశము శుచియగు రాజర్షిచరిత్రమును వినుటచే శుచితరమ్ము కానిండని ప్రార్థించెను.

అంత బాణుఁడు నవ్వి "ఆర్యా! మీ యుక్తి యనురూపముగా నుండలేదు. మీకుతూహల మపనయించుట నాకు శక్యము కాదని తలంచెదను. తరుచుగా స్వార్థపరులు శక్యాశక్యవివేచన శూన్యులు. ప్రియజనకథాశ్రవణరసరభసమున మహాత్ముల మతి ప్రముషితవివేకమై యుండును. పరమాణుపరిమాణముగల యీపటు హృదయ మెక్కడ? సమస్తబ్రహ్మాండవ్యాపియైన యీ ప్రభువు చరిత్రమెక్కడ? పరిమితవర్ణవృత్తులైన శబ్దము లెక్కడ? సంఖ్యాతిగములైన యీగుణము లెక్కడ? ఈతనిచరిత్రము సర్వజ్ఞునికిఁ గూడన విషయము. వాచస్పతికైన నగోచరము. సరస్వతికి సైతము భారమునై యున్నపుడు మాదృశుల మాటఁ జెప్పనేల? ఆమేదినీకాంతునిచరిత్రమును వర్ణించుటకుఁ బుసాయుషశతమైనఁ జాలదు. దానిలో నేకదేశమును వినుటకు మీకు వేడుక కలదేని చెప్పెద వినుండు. స్వీకృతకతిపయాక్షరలఘిష్ఠముగ నాజిహ్వ యిక నెచట నుపయోగించును. వినువారు మీరు. ప్రతిపాద్యము హర్షచరిత్రము. ఇక మరి కావలసినదేమి? నేటి దినము పరిణతప్రాయమైనది. సమంతపంచకరుధిరసరస్స్నానందు భార్గవరామునివలెఁ గపిలకిరణజటాభాస్వరుఁడైన భాస్కరుఁడు

సంధ్యారాగపటలమందు మునుంగుచున్నాఁడు. రేపు చెప్పగల"
నని పలికి బాణుఁడు లేచి సంధ్యోపాస్తికొఱకు శీఘ్రముగా శోణ
నదమునకుఁ బోయెను. మధుమత్తమాళవికపోలకోమలాతపంబై
యహస్సు క్షీణింప రవిబింబంబస్తమింప, కలికల్మషాపహంబగు నగ్ని
శరణధూమంబు గగనంబున కెగయ, నియమవంతులైన యజమా
నులు మానవ్రతులై యుండ వైతానవహ్నులు హూయమానంబు
లగుచుండ, బ్రహ్మాసనాసీనులై యోగులు ధ్యానింపఁ బ్రదోషసమ
యంబున బాణుఁడింటికేతెంచి బంధుమిత్రపరివృతుండై గోష్ఠీ
సంలాపసుఖం బనుభవించుచుఁ గొంతసేపుండి రాత్రి యామమాత్ర
ఖండితము కాఁగా గణపతిగృహమందుఁ గల్పింపఁబడిన సెజ్జపైఁ బవ్వ
ళించెను. తక్కినవారందరు తమ యిండ్లకుఁబోయి శయ్యాగతులై
కనులు మూసికొన్నను నిద్రలేకుండ సూర్యోదయమున కెదురు
చూచుచుండు పద్మవనంబులవలె నారాత్రి నతికష్టముతోఁ దెల్ల
వారఁబుచ్చిరి.

చ॥ త్రికసతివిస్తృతంబయిన దేహము దీర్ఘముగా నిగిడ్చి వె
న్కకు నొకకాలుసాచి మెడగట్టిగవంచి ముఖంబుగుంచెమీ|
దికిఁ గదయించి ధూళిగల దీర్ఘసటల్విదిలించి ఘాసపూ|
లక చరణాభిలాషఁ బ్రచలత్ప్రథుఘోణము వాజిమెల్లగా|
నొకపరి హేషఁజేసి శయనోత్థితమై ధరవ్రాయుడెక్కచేన్॥

ఉ॥ వీపును వంచి మోముకడఁ బెట్టిశటిన్ మెడఁద్రిప్పి యాస్యగా|
మాపటి మంచుతుంపరలు మాటికి రాల్చెడు కేసరంబులన్|
గాపిడినొంది నిద్దురను రక్తముగాఁ గనుపట్టె నేత్రముఁ|
దేపుగనుండు కండువును హెచ్చగఁగోకె హయంబుడెక్కచేస్॥

బాణుఁడా పద్యములను విని నిద్రలేచి ముఖప్రక్షాళన మొన

రించుకొని ప్రయత్నుఁడై సంధ్యనుపాసించి భానుఁ డుదయింపఁ జర్విత తాంబూలుండై యచ్చటనే యుండెను. ఇంతలో నీతని జ్ఞాతులందరు వచ్చి కూర్చుండిరి. పూర్వకృతసంకేతానుసారంబుగా బాణుఁడును వారి యభిప్రాయమునుఁ దెలిసికొని హర్షచరిత్రమునుఁ జెప్పుట కిట్లారంభించెను.

భూలోకమునం దవతరించిన వాసవావాసమువలె పుణ్యవంతులకు నివాసంబై, పుండ్రేక్షువాటసంతతులచే నిరంతరంబై, ఖలధాననిక్షిప్తధాన్యరాశినికరంబులచే సంకటప్రదేశంబై, హాలముఖోల్లిఖ్యమానశాలేయక్షేత్రవిరాజమానంబై, బహుక్షీరప్రదగోసంఘాతధవళితారణ్యంబై, వివిధమఖహోమధూమాంధజనలోచనంబై, కేతకీవనరజఃపటలపాండురీకృతోద్దేశంబై, గోకులావతరణకలుషీకృతజలాశయంబై, యుపవనశతోపశోభితంబై తనరారు శ్రీకంఠంబను జనపదం బొండు గలదు. ఇట్టి జనపదముందు నానారామాభిరామకుసుమపరిమళసుభగంబును, మరుదుద్ధూయమానచమరీవాలవ్యజనధవళితప్రాంతంబు, జ్వలన్మఖశిఖిశిఖాసహస్రనీరాజితంబు, సుధారససిక్తధవళగృహపంక్తిపాండురంబు నగు స్థాణ్వీశ్వరంబను దేశం బొకటి యుండె.

మునులు తపోవనంబనియు, శత్రువులు యమనగరంబనియు, యాచకులు చింతామణి భూమియనియు, శస్త్రోపజీవులు వీరక్షేత్రంబనియు, గాయకులు గంధర్వనగరంబనియు, విద్యార్థులు గురుకులంబనియు, వైదేహకులు లాభభూమియనియు, సజ్జనులు సాధుసమాగమమనియు నా దేశము నుల్లేఖించెదరు.

అచ్చట నివసించు ప్రమదాజనంబులు, గౌరులు విభవరతులు, లావణ్యవతులు మధురభాషిణులు, చంద్రకాంతశరీరలు

శిరీషకోమలలు, పాటికినయనంబె శిరోమాల్యంబు, కువలయదామంబులు ఘ్రాణభూతంబులు, కపోలతలగతంబులగు నలకప్రతిబింబంబులెయ క్లేశకరంబులైన కర్ణావతంసంబులు, తమాలకిసలయంబులు పునరుక్తంబులు, ప్రియుల కథలే సుందరములైన కర్ణాలంకారములు, కుండలాదికమైశ్వర్యవిజృంభితము, హాసములే సురభిళమైన పటవాసములు, కర్పూరపాంసువులు నిరర్థకములు, బాహువులే కోమలములగు పరిహాసప్రహారవేత్రలతలు, మృణాళకాండములు నిష్ప్రయోజనములు.

ఆదేశము నేలు రాజు సహస్రాక్షుని కైవడి సర్వవర్ణధర ధనుర్ధరుఁడు, కళాసంగ్రహమందు శశిమయుఁడు, అకృత్రిమాలాపములయందు వేదమయుఁడు, వాక్కునఁ గురుఁడు, మనంబున విశాలుఁడు, యశమునం దర్జనుఁడు, చాపంబున భీష్ముఁడు, యుద్ధంబున శత్రుఘ్నుండు, ప్రజాకర్మయందు దక్షుండునై సర్వాదిరాజతేజఃపుంజనిర్మితుని మాడ్కిఁ బ్రకాశించు పుష్పభూతియను మహారాజు. పృథుచక్రవర్తి యీభూమిని గోవుగాఁ జేసెనని స్పర్ధగలవానివలెఁ దాను మహిషినిగాఁ జేసెను.

మహాసీయుల బుద్ధిస్వభావసిద్ధముగా స్వచ్ఛము నాణిక్యమైయుండును. ఏలయనఁ బరోపదేశము లేకుండ సహజముగా నా భూపాలుఁడు శైశవము మొదలుకొని భవచ్ఛేదకరుండైన భవునియందధిక భక్తిగలవాఁడయ్యెను. ప్రత్యహము శివపూజఁ గావింపకుండ స్వప్నమందైన నాహారమును స్వీకరింపఁడు. శివుఁడు తప్ప దైవమే లేదని యతని నిశ్చయము. పరిపాల్యులుకూడఁ బరిపాలకునిఁ జిత్తవృత్తి ననువర్తించెదరు. ఆరాజు పురమందున్న ప్రతిగృహమందీశ్వరారాధన మవిచ్ఛిన్నముగా సలుపబడుచుండెను. అతని దేశమందంతట గుగ్గులుధూపగంధగర్భంబులు, స్నపనక్షీరశీకరవాహులు

నగు వాయువులు వీచుచుండెను. పాదోపజీవులైన సచివులు, భుజబలనిర్జితులైన సామంతులు, పౌరులు శివపూజోపకరణంబులైన కైలాసశిఖరధవళంబులు, కనకపత్త్రాలంకృతవిషాణాగ్రంబులు నగు సంధ్యాబలివృషభంబులు, హేమమయస్నపనకలశంబులు, అర్ఘ్యపాత్రంబులు, ధూపపాత్రంబులు, మణిమయప్రదీపంబులు మొదలగు వస్తువుల నుపాయనంబుగా సమర్పించి యీ భూపాలుని మనంబునకుఁ బరితోషంబుఁ గల్పించిరి. అంతఃపురకాంతలుసైతమీతని చిత్తవృత్తి ననుసరించి బలితండులావఘాతంబును, దేవగృహోపలేపనంబును, పుష్పమాలాగ్రథనంబునుఁ జేయుచుండిరి. పరమమహేశ్వరుఁడగు నీ భూవరుఁడు బహువిధవిద్యాప్రభావప్రథితయశస్కుఁడు, దాక్షిణాత్యుఁడు, నిటలాక్షసముఁడునైన భైరవాచార్యుడను మహాశైవునిచరిత్రమును లోకులవలన విని తద్వృత్తాంతశ్రవణసమకాలమందే యీతనియందు గరిష్ఠమగు భక్తిగలవాఁడై తద్దర్శన కుతూహలియయ్యెను.

అంత నొకనాటి సాయంతన సమయమందు రాజాంతఃపురమునందుండఁగా నొక ప్రతీహారి కడు శీఘ్రముగా నేతెంచి "దేవా! భైరవాచార్య శిష్యుఁడైన యొక సన్యాసి దేవరదర్శనార్థియై వచ్చి ద్వారప్రదేశమం దున్నా"డని విన్నవింపగా రాజామాటవిని విలంబముగాకుండ నతని నిక్కడకుఁ దోడ్కొనిరమ్మని పలికెను. తోడనే ప్రతీహారి భూపాలుని సవిధమున కాతనిఁ దోడి తెచ్చెను. ఉన్నతుఁడు, ఆజానుబాహువు, భైక్షజీవియయ్యును పీవరకఠినదేహుండు, ఉత్తుంగవళితరంగితలలాటుండు, నిర్మాంసగండస్థలుండు, కాషాయసంవీతగాత్రుండు నైన యీమస్కరినిఁ గాంచి క్షితిపతి సందర్శితాదరుండై సముచితాసనంబున గూర్చుండఁబెట్టి నేమంబరసి భైరవాచార్యు లెచ్చట నున్నాఁడని యడిగె. సాదరనరపతివచనసంతుష్టాంతరంగుండై సరస్వతీనదీతీరంబుననున్న వనములో నొక

శూన్యాయతనమందున్న వాడనియు, మిమ్ముల నాశీర్వదించితినని చెప్పుచున్నాడనియుఁ బలికెను. తనయోగభారకమునుండి రత్నఖచితములైన యయిదు రజితపద్మములనుఁ బైకిఁదీసి భైరవాచార్యుఁడు మీకుఁ బంపెనని యిచ్చెను. నరపతియుఁ బ్రియజనస్నేహాభంగభీతిచే దాక్షిణ్య మవలంబించి గ్రహణలాఘవోల్లంఘనాసమర్థుండై డోలాయమానమగు మనస్సుతోఁ గొంతసేపు చింతించి "సౌజన్యమునకు లోనై యీపద్మములను స్వీకరించి సర్వఫలప్రసవహేతువగు శివభక్తి మనోరథదుర్లభములగు ఫలములను ఫలించును. భువనగురుండైన భైరవాచార్యుఁడు నాయందిట్టి ప్రీతిఁ గలిగియుండుట కూడ దాని ఫలమేకదాయని" సంతసించి యాచార్యుని రేపు చూడవచ్చెదనని చెప్పి యాపరివ్రాట్టునుఁ బంపివేసెను.

ఆమరునాడు ప్రాతఃకాలమందు లేచి కాల్యకృత్యంబుల నిర్వర్తించి కతిపయరాజపుత్రానుయాతుండై యశ్వంబధిరోహించి సముచ్ఛ్రితశ్వేతాతపత్రుండు సముద్ధూయమానధవళచామరయుగుండునై పుష్పభూతి భైరవాచార్యునిఁ జూడఁబోయెను. కొంచెము దూరము వెళ్లగా నెదురుగా వచ్చుచుండెడి నాతని శిష్యులలో నొకనిఁ జూచి యాచార్యుఁ డెచ్చటనున్నాడని యడిగెను. ఈజీర్ణదుర్గాయతనంబున కుత్తరముగా నున్న బిల్వవాటికలో నున్నాడని యాశిష్యుఁడు చెప్పగాఁ దత్సమీపభూమియందు గుఱ్ఱమునుండి దిగి బిల్వవాటికకుం జనియె.

ఉషఃకాలమందు లేచి స్నానముచేసి యగ్నికార్యము నెరవేర్చి ప్రయతుఁడై హారితగోమయోపలిప్తక్షితితలమందు వ్యాఘ్రచర్మోపవిష్టుండు, కృష్ణకంబళప్రావృతుండు, ధవళకతిపయశిరోరుహుండు, సకలపుణ్యనదీవగాహనపవిత్రితకాయుండు, శిష్యసంఘ

మధ్యస్థితుండు, మితభాషి, అమితతపస్వి సర్వోపకారి, కుమారబ్రహ్మచారియు నైన భైరవాచార్యునిఁ జూచెను.

భైరవాచార్యుఁడును, రాజునుఁ గని చంద్రోదయమందు సముద్రమువలె నుప్పొంగి ప్రథమతిర్యక్స్థితశిష్యగణంబుతోఁ రాజు నెదుర్కొని శ్రీఫలోపాయనంబు సమర్పించి జహ్నుకణాసముద్గీర్యమాణగంగాప్రవాహగంభీరంబగు కంఠస్వరంబుతో స్వస్తిశబ్దము నుచ్చరించెను.

నరపతియుఁ బ్రీతివిస్తార్యమాణధావళ్యముగల కంటితో బహుతరపుండరీకవనంబులఁ బ్రత్యర్పణము సేయుచున్నవాని పగిది నిటలతటఘటితాంజలియై దూరావనతశీర్షంబుతో నభినవప్రణామ మాచరించెను. ఆచార్యుండత్యాదరంబున విచ్చేయు డిటఁ గూర్చుండుడని తన శార్దూలచర్మంబుఁ గనపర్చెను. ఉపదర్శితప్రశ్రయుండై మహీవల్లభుండును. "భగవంతుఁడా! అన్యనృపతుల్యముగా నన్ను సంభావింపవలదు. ఆచార్యుఁడు కూడ నాకిట్టి యుపచారంబుల నాచరింపఁ బోవుట సకలరాజన్యోపేక్షితమైన హతలక్ష్మియొక్క శీలాపరాధమని గాని ద్రవిణగౌరాత్మ్యమని గాని తలంచెదను. ఈజనుఁ డిట్టియుపచారములకుఁ బాత్రుఁడు కాఁడు. తమకు శ్రమ వలదు. దూరస్థితుండైన నీజనుఁడు తమ శిష్యుఁడని తలంపుడు. గురువువలె గుర్వాసనముకూడ పూజనీయము. తమరే యీవ్యాఘ్రచర్మాసనమందుఁ గూర్చుండుట కర్హత్తములని మత్తకలహంసకంఠనాదమధురమగు వాణితోఁ బలుకుచుఁ బరిజనోపనీతమగు వస్త్రమందు నిషణ్ణుఁడయ్యెను. భైరవాచార్యుఁడును నృపవచనమ నతిక్రమణీయమని తలంచి యథాపూర్వకముగా వ్యాఘ్రాజినముపైఁ గూర్చుండెను. రాజసమూహము, శిష్యులు పరిజనులు నాసీనులై యుండ భైరవాచార్యుఁడు భూపతికర్ఘ్యాదికము నొసంగె

రాజమాధుర్యహృతాంతఃకరణుండై శశికరనికరవిమలంబులగు దంతకాంతులనుఁ బ్రసరింపఁజేయుచు "భూవల్లభ నీనమ్రతయే నీగుణగౌరవమునుఁ దెలుపుచున్నది. నీవు సకలసంపత్పాత్రుఁడవు. ప్రతిపత్తులు విభవానురూపములు. పుట్టినది మొదలు ధనమందు లక్ష్యబుద్ధి లేనివాఁడను. సకలదోషానలేంధనములగు ధనముల కమ్ముఁబడని శరీరమిది. నాప్రాణములు భైక్షరక్షితములు. దుర్జ్ఞాత విద్యాక్షరములు గలవాఁడను. శివభట్టారక పాదసేవచే నించుకంత పుణ్యలేశ మార్జించితిని. వీనిలో నీకుపయోగార్హమైన దానినిఁ జేకొనవలెను. సత్పురుషుల మనంబులు కుసుమములవలెఁ బ్రతనుగుణగ్రాహ్యంబులు. విద్వత్సమ్మతినొందిన శబ్దములవలె సాధువులు సుస్థిరమైన మనస్సునందుఁగూడఁ గీర్తిని విస్తరింపఁజేయుదురు. ఫేనధవళంబులగు స్రోతస్సులవలెనున్న మీగుణగణములచే నాకృష్టుఁడనై యిచటికి వచ్చితి"నని పలికెను.

అందుకు రాజు "స్వామీ! సత్పురుషుల శరీరాదులకుఁ గూడ మిత్రులే ప్రభువులు. మీదర్శనమువలన సపరిమితమైన కుశలజాతమునుఁ బడసితిని. భవద్దర్శనమువలన స్పృహణీయమగు పదము నారోపింపఁబడితిని"నని పలికి కొంతసేపుండి నిజనగరంబునకుఁ బోయెను.

మఱియొక దినమందు భైరవాచార్యుఁడు మరల నరపాలునిఁ జూడవచ్చెను. అప్పుడు రాజు తన కోశమును, పరిజనమును, తన్ను నతనికి సమర్పించెను. అందు కాతఁడు నవ్వి "భూనాథా! వనవర్తితులమగు మేమెక్కడ? యీయైశ్వర్య మెక్కడ? మనస్వితలతవలె ధనోష్మచే వాడిపోవును. ఖద్యోతతేజస్సువలె మాతేజస్సును పరోపతాపిని గాదు. మీవంటివారే యీతాదృశవిభవభాజనులని" పలికి నిజావసథంబునకుఁ జనెను.

మొదటవచ్చిన భైరవాచార్య శిష్యుఁడగు నాసవాఁసికము

ముగా నయుఁ జేసి వెండితామరపువ్వులను నరవగున కుపాయనముగా నర్పించెను. ఒకనాడు శ్వేతవస్త్రపుటాశిత్రముగు నేదో యొకవస్తువును బట్టుకొని యాతఁడు రాజసన్నిధికేతెంచి కొంతవడి కూర్చుండి "మహాభాగుఁడా! మాగురువైన భైరవాచార్యుఁడు మీతో నిట్లు చెప్పుమనియె. మాశిష్యుఁడైన పాతాళస్వామి యను నొక బ్రాహ్మణుఁడు బ్రహ్మరాక్షసుని జయించి వానియొద్దనుండి హరించిన మహాఖడ్గమిది. అట్టహాసమని దీనిపేరు. ఇది తమ భుజము నలంకరించుటకుఁ దగిన యాయుధము గావున, దీనిని బరిగ్రహింపవలెనని వేఁడుచున్నాననని" నుడివి పిండీకృతశరద్గగనోపమంబు, కాలరాత్రికటాక్షసన్నిభంబు నగు నాకృపాణమును వస్త్రాచ్ఛాదనము నుండి పైకిదీసి రాజున కొసంగెను.

అవనిపతియు నాయుధప్రీతిచే నాఖడ్గమును గ్రహించి ప్రతిబింబనిభంబున దాని నాలింగనము జేసుకొనుచున్న వానివలె బద్ధదృష్టియై కొంతసేపు చూచి "ఆర్యా! పరద్రవ్యగ్రహణావజ్ఞానభిజ్ఞంబయినను నామనం బాచార్యవచనోల్లంఘనాశక్తంబయ్యెనని చెప్పుమని సన్యాసితోఁ బలికెను". రాజాఖడ్గంబును బరిగ్రహించినందు కాపరివ్రాట్టు పరితుష్టుండై "నీకు మంగళమగుగాక!" యని యాశీర్వదించి తన యిచ్చం జనెను. వీరరసానురాగియైన నృపుఁడాకృపాణలాభముచే భూతలంబంతయు స్వహస్తవర్తియైనట్లు తలంచెను.

కొంతకాల మిట్లు గడచిపోవ నంత నొకనాఁడు భైరవాచార్యుఁడు రాజునుఁ గలిసికొని "ఓప్రభువా! మహాత్ముల ప్రకృతి స్వార్థవిముఖంబు పరోపకారదక్షంబునై యుండు. భవాదృశుల కర్థిదర్శనమే మహోత్సవము. యాచన మారాధనము. అర్థగ్రహణ ముపకారము. సర్వలోక మనోరథములకు భూమివై యున్నావు. వినుము నేనొకటి విన్నవించెదను. తొల్లి నేను

మహాకాళహృదయమను మహామంత్రమునుఁ గృష్ణవస్త్రమాల్యాను లేపనధరుండనై శ్మశానమందుఁ గల్పోక్తవిధిగా జపకోటిచే నుపాసించియున్నాను. వేతాళసాధనముచే నది సిద్ధించును. అసహాయులయినవారి కది సిద్ధించుట దుర్లభము. ఈపనికి మీరు సమర్థులు. మీరఖిలకార్యభారమును వహింపగా మరి ముగ్గురు సహాయులగుదురు. మిమ్ములను సేవించుటకుఁ దరుచుగా వచ్చుచుండెడి వాడు నాకు బాలమిత్రుఁడు నైన టిటిభుడను సన్యాసి యొకడు. పాతాళస్వామి రెండవవాడు. మచ్ఛిష్యుఁడైన కర్ణతాళుడను ద్రావిడదేశనివాసి మూడవవాడు. ఇది మీకిష్టమయ్యెనేని యొకనాటిరాత్రి యట్టహాసద్వితీయులైన మీరు నాకీ కర్మయందుఁ దోడ్పాటు గావింపవలెన”ని యతి వినయముతో వేడుకొనెను.

అంధకారపరివిష్టుఁడాలోకమునుఁ గాంచినట్లింతకాలమున కిట్టి మహానుభావున కుపకార మొనరించుట కవకాశము లభించినదని నరేంద్రుఁడు ప్రముదితాంతరంగుఁడై స్వామీ! శిష్యజనసామాన్యమగు నీనిదేశంబుచే నేను ధన్యుఁడనైతినని వచించెను. ఆభూపతి భాషితములచే నాచార్యుఁడు మిక్కిలి సంతసిల్లి “యీకృష్ణపక్షచతుర్దశీ నిశీథమందీనగరోపాంతసితి మహాశ్మశానంబునకు సమీపమందున్న శూన్యాయతనంబులో శస్త్రద్వితీయులైన మీరు మమ్ములనుఁ గలుసుకొనవలెన”ని సంకేత మేర్పరిచి నిజనివాసంబునకుం జనియె.

అంతఁ గొన్ని దినములకుఁ గృష్ణచతుర్దశి రాగా రాజు శైవవిధి ననుసరించి దీక్షితుఁడై యట్టహాసఖడ్గమునఁ గంధమాల్యాదులచే నధివాతసిము గావించి సుప్తజననిశ్శబ్దస్తిమితమగు నిశీథమందపరోధజన మెఱుంగకుండఁ బరిజనులకుఁ జెప్పక కోశాకృష్టంబగు నట్టహాసమును దక్షిణహస్తంబున బూని నీలపటావకుంఠితగాత్రుఁడై

నగరంబునుండి నిర్గమించి భైరవాచార్యు డున్న ప్రేతభూమి కరిగెను.

అనంతరము వికటవేషముల ధరించి శిరస్స్నాతులు, మాల్యాలంకృతులు, ఉల్లాసితనిస్త్రింశులు, నిస్త్రింశాంశుసంతానసీమంతితతిమిరులు, నై నటీటిభకర్ణ తాళపాతాళస్వాములు ముగ్వురును సాప్తికమందు ద్రౌణికృపకృతవర్మలవలెఁ బ్రవేశించి తమ రాక నాచార్యునికిఁ దెలియఁజేసిరి. అవనిపతియు నెవ రక్కడ యని యాముగ్వురి నడిగెను. వారు తమతమ నామధేయముల వక్కాణించిరి. ఆముగ్వురుని వెంటబెట్టుకొని రాజు దీపాలోకశిథిలితాంధకారంబు, గుగ్గులుధూపవాసనావాసితంబు, సముపకల్పితసర్వోపకరణంబు, నిశ్శబ్దంబు, గంభీరంబు, భీషణంబు నగు సాధన భూమికిం జనియె.

అచ్చట భస్మరేఖాలిఖితమండల మధ్యస్థితుండును, పృథుపరివేష పరిక్షిప్తభాస్కరసదృశుండు, శవముఖకుహరహూయమాన వైశ్వానరుండు, కృష్ణవస్త్రాంగ రాగమాల్యపరిష్కృతశరీరుండు నైన భైరవాచార్యుని జూచి నమస్కరించెను. రాజు తదభినందితుఁడై దక్షిణాశాముఖంబు నలంకరించెను. పాతాళస్వామిపురందరదిగ్భాగంబునను, కర్ణతాళు డుత్తరదిశను, టీటిభుఁడు వరుణదిశనుఁ గాపాడిరి.

దిక్పాలకు లిట్లు నలుప్రక్కల నిల్చి జాగరూకతతోఁ గాపాడుచుండఁ దద్భుజపంజరమధ్యప్రవిష్టుండై భైరవాచార్యుఁడు విస్రబ్ధంబుగా భైరవంబగు కర్మ నాచరించుచుండ విఘ్నకారులగు పిశాచంబులు కొంతవడి కోలాహలంబు గావించి శాంతింపగా సర్థరాత్రము గడవ మండలంబున కనతిదూరంబున నుత్తరదిశ నకాండంబుగాఁ బ్రళయవరాహదంష్ట్రావివరంబు మాడ్కి భూమిలో నొక్క

రంధ్రంబు గాన్పించెను. ఆవివరమునుండి దిగ్గజోత్క్షిప్తాలానలో
హస్తంభప్రతిముండు, మహావరాహాభీవరస్కంధపీనుండు, సాంద్రచం
దనకర్దమలిప్తదేహుండు, ఘటామోదరుండు శైలగురుగాత్రుండు,
మస్తకాగ్రజ్వలితరత్నప్రదీప్తుండు, స్థూలోరుదంతుండు, కర్త్రవిఘ్న
నిర్ఘాతపాతములవలెనున్న చండభుజాస్ఫాలనంబుల జీవలోకంబే కేం
ద్రియవికలంబుగా నొనరించుచున్నవాఁడు నగు నొక్క పురుషుండు
బయలు వెడలి వచ్చుచు నరసింహసింహనాదఘోరంబగు కంఠధ్వ
నితో "ఓరీ విద్యాధరీకాముకా! యీజనునికిఁ బూజ సలుపకుండ
బాలిశునివలె నీవు సిద్ధి నభిలషించుట సహాయమదమా? లేక
విద్యావలేపమా? నా పేరుచే వ్యవహరింపబడు నీదేశమునకు క్షే
త్రాధిపత్యమువహించి శ్రీకంఠుడను నామధేయముచేఁ బ్రఖ్యాతి
గాంచిన నేనింతకాలమునకైన నీకర్ణపథంబునఁ బడలేదా? నా
సమ్మతి లేనియెడ గ్రహగణంబునకైన గగనమందు సంచరింప శక్తి
గలదే? అనాథుడఁగు నీభూనాథుఁడు నీవంటి శైవాపసదులచేఁ గిం
కరుడుఁగా జేయబడెను. నేడీ దుష్టునితోఁగూడ నీదుర్నయఫలము
ననుభవింపుము"ని పలుకుచుఁ నభిముఖముగాఁ బరుగిడి టీటిభప్రభృ
తుల ముగ్వురిని నిష్ఠురప్రకోష్ఠప్రహారంబులచే నేలఁ గూల్చెను.

అంతనై సపూర్వాధిక్షేపశ్రవణసంజాతరోషుండై నరనా
థుండు "ఓరీ కాకోదరాధమా! వృథావాచాటుఁడా! కాకసదృ
శుఁడా! రాజహంసనైన నేనుండఁగా బలిని యాచించుటకు లజ్జిం
పవా? ఈపరుషభాషణములతో నేమిప్రయోజనము? వీర్యము
భుజమందుండును గాని వాక్కునందుండదు. శస్త్రమును గ్రహిం
పుము. ఇదిగో నీపనిఁ గడతేర్చెద. అగృహీతశస్త్రులఁ బ్రహరిం
చుటకు నాభుజఁ మొల్లదని" సావజ్ఞముగాఁ బలికెను. అందుకా
నాగుడును శస్త్రమెందుకు రమ్ము. నాభుజములచేతనే నీభుజదర్ప
ముడంచెదనని పలికి భుజాస్ఫాలన మాచరించెను. భూవరుఁడును

నిరాయుధుని నాయుధముతోఁ బోరుట యసమంజసమని తలంచి చర్మ
ఫలకముతో నట్టహాసఖడ్గమును విడిచిపెట్టి బాహుయుద్ధమునకు
సన్నద్ధుఁడయ్యెను. నిర్దయప్రహారస్ఫుటితభుజరుధిరసిచ్యమానులై
నాగభూకాంతులిరువురు శిలాస్తంభసదృశబాహుదండపాతనములచే
లోకమును శబ్దమయముగాఁ జేయుచుఁ బోరాడిరి. అల్పకాల
ములో భూపతి యానాగునిఁ గ్రింద బడఁద్రోసి కేశములఁ బట్టు
కొని శిరస్సును ఛేదించుటకు వరనుండి కత్తిఁ బెరికెను. అంతలో
వాని యజ్ఞోపవీతమునుఁ జూచి యుపసంహృతశస్త్రవ్యాపారుండై
"మర్త్యనీతుఁడా! దుర్నయనిర్వాహబీజము నీయొద్దనున్నది. అం
దుచే నిట్టి చాపలముల నాచరించుచున్నావ"ని పలికి వానిని విడిచి
పెట్టెను. అనంతర మతి బహుళంబగుఁ జోత్స్నగానవచ్చెఁ విక
సితకమలవనామోదము నాఘ్రాణించెను. నూపురధ్వనిని వినెను.
అందుపైని రాజు శబ్దానుసారముగా నల్గడలఁ దనదృష్టినిఁ బ్రసరింపఁ
జేసెను.

పిదప నించుక సేపునకు నీలజలధరోదరమందు శంపాలతవలె
నట్టహాసబ్రతిబింబితయు, నిజప్రభాపటలకబళితత్రియామాంధకా
రయు, తామరసహస్తయు, శరత్తారాగణతారహారయు, కర్ణా
వతంసీకృతాశోకపల్లవయు, మృణాళకోమలంబులగు నవయవము
లచేఁ దన కమలసంభవత్వమునక్షరముగాఁ దెలియఁజేయుచున్నదియు
నగు నొక స్త్రీనిఁ జూచి రాజసంభ్రాంతుఁడై "అమ్మా! నీవెవ్వ
తెవు? ఇచ్చట నాకేల దర్శన మొసంగితి"వని యడిగెను. అంతట
నామె స్త్రీజనవిరుద్ధమగు నవష్టంభముచే రాజు నభిభవించుచు
"వీరవర్యా! నేను నారాయణోరస్స్థలలీలావిహారహారిణిని, అసిధా
రాజలకమలినిని, సుభటభుజజయస్తమ్భవిలాససాలభంజికను, మహా
లక్ష్మిని నీశౌర్యరసముచే నాకర్షింపఁబడితిని. నీయభిలషితమునుఁ
గోరుకొను మిచ్చెదన"ని పలికెను.

వీరులు పరోపకారము మరువక విసుగులేనివారు. ఏలయన; అప్పుడా పుడమిరేడు మహాదేవికిఁ బ్రణమిల్లి స్వార్థనిరపేక్షుండైన భైరవాచార్యుఁ డాచరించుచున్న కర్మకు సిద్ధియగునట్లు కటాక్షింపుమని ప్రార్థించెను. లక్ష్మీదేవియుఁ బ్రీతహృదయయై క్షీరోదవీచిసహచరంబులగు కటాక్షవీక్షావిశేషంబులచే నాతని నభిషేకింపుచు “నీసత్త్వోత్కర్షచేతను, అలౌకికసామాన్యంబగు నీశివభక్తిచేతను నేను మిక్కిలి సంతసించితిని. సూర్యచంద్రులకు మూడవవానివలె లోకములో నవిచ్ఛిన్నమును, ప్రతిదినోపచీయమానంబు, శుచిసుభగసత్యత్యాగధైర్యశౌర్యాదిసద్గుణవిశిష్టమహాపురుషబహుళంబునగు రాజవంశమునకుఁ గర్తవు కాగలవు. హరిశ్చంద్రునివలె సప్తద్వీపభోక్తయు మాంధాతచందంబునఁ బ్రజారక్షణాతత్పరుండును, త్రిభువనవిజిగీషువునైన హర్షుఁడనుచక్రవర్తి నీవంశమం దుద్భవింపఁగలఁడు. అతనికి నా యీహస్తంబు పరిత్యక్తకమలంబై చామరంబు గ్రహించు”నని పలికి యంతర్ధానము నొందెను.

లక్ష్మీవచనంబు లాలకించి భూపాలుఁ డతిమాత్రహృష్టుండయ్యెను. భైరవాచార్యుండును, దేవీవరప్రభావంబునను స్వానుష్ఠితకర్మబలంబునను తత్క్షణంబున కుంతలి, కిరీటి, కుండలి, హారి, ఖడ్గముద్గరియునై విద్యాధరత్వంబునొంది “రాజా! అలసులైనలఘుచేతస్కులమనోరథంబులు దూరముగా వ్యాపింపవు. సత్పురుషులొనర్చు పరోపకృతులు లోకములో విస్తరించును. స్వప్నమందుఁ గూడ నసంభావితమగు నిట్టి దక్షిణను నాకు మరెవ్వరియ్య సమర్థులు. లఘుస్వభావులైన పురుషులత్యల్పసంపదచేనైనఁ దాప్రసువలె నౌన్నత్యము నొందుదురు. భవత్సహాయంబువలన నిట్టియలభ్యలాభమునుఁ బొందిన మూర్ఖుఁడనైన నానిర్లజ్జతనుఁ జూడుము. ఎప్పుడైన నేదైన కార్యలవోపయోగమందు నన్ను స్మరింపుటకుఁ బ్రార్థించుచున్నాన”ని పలికెను. ధీరుల మనంబులు ప్రత్యుపకార

దుష్ప్రవేశములు. ఏలయన నారాజు "మీకుఁ బ్రాప్తించిన విద్యా
ధరత్వసిద్ధిచేతనే పరిసమాప్తకృత్యుఁడనైతిని. మీరింక యథాస
మీహితస్థానమునకు విచ్చేయు"డని ప్రత్యుత్తర మొసగెను.

రాజిట్లుపలుక భైరవాచార్యుఁడు టీటిభాదులఁ గౌగిలించు
కొని సాస్రులోచనుఁడై క్షితిపతివైపుజూచి "ఉర్వీధవా! పోయి
వచ్చెదనని పలుకుట స్నేహానుచితముగాదు. ఈప్రాణములు
నీవి సుమా యనుట పునరుక్తము. నేను నీచేఁ గ్రీతుఁడననుట ఉప
కారానురూపముకాదు. నీవు నాకు బాంధవుఁడవనుట దూరీకర
ణము. నాహృదయము నీయందున్నదనుట యప్రత్యక్షము. ఈ
నాసిద్ధి భవద్వియోగకారణమయ్యెననుట యవిశ్వాస్యము. నీయుప
కారము నిర్వ్యాజమనుట యనువాదము. నన్ను స్మరింపవలయు
ననుట ఆజ్ఞ. కావున కృతఘ్నాలాపములయందున సజ్జనకథల
యందు స్వార్థపరుఁడనైన నన్నుఁ బొమ్మను"మని పలికి వేగచ్ఛిన్న
హారోచ్ఛలితముక్తాఫలనికరతాడితతారాగణుఁడై విమానంబుతో
గగనంబున కెగిసి సిద్ధోచితస్థానంబునకుఁ జనియె.

శ్రీకంఠనాగుఁడును "దేవా! శిక్షితవినయుఁడనైన నన్నను
గ్రహించి కర్తవ్యములయందు నియోగింపు"మని విన్నవించి మరల
నాభూవివరమునుఁ బ్రవేశించెను.

నరవరుండును రాత్రి క్షీణభూయిష్టముకాఁగా వికసితకమ
లామోదగర్భంబగు ప్రాభాతికవాతపోతంబువీవ, మృదుపవనలాసిత
వనలతానిచయంబు పుష్పనికరంబునుంబోలె నవశ్యాయబిందునిక
రుంబంబు వర్షింప, నంతర్గుంజన్మధుకరంబులగు కుముదంబులు
ముకుళింప, కృకవాకుకూజితంబు లెల్లెడలఁ బిక్కటిల్ల నాగయుద్ధవ్య
తికరమలీమసంబులగు నవయవంబుల వనవాపీజలంబులఁ గడిగికొని,

టీటిభాదుల మువ్వురిని దోడ్కొని స్వపురంబుఁ బ్రవేశించెను. అచట వారిని స్నానభోజనాచ్ఛాదనాదులచే నాత్మతుల్యముగా గౌరవించెను.

కొంతకాలము గతించినపిదప టీటిభుడను పరివ్రాజకుఁడు వలదని రాజు నివారించుచున్నను వినక తపశ్చర్యార్థమై యరణ్యంబున కేగె. కర్ణతాళ పాతాళస్వాము లిద్దరు శౌర్యానురక్తులై రాజును సేవించుచుండిరి. మనోరథాతిరిక్తవిభవంబనుభవించుచు రాజుచే యుద్ధముఖమందు మొదట నియోగింపబడుచున్నవారై కథాప్రసంగములందు తను శైశవవృత్తాంతమును విచిత్రమైన భైరవాచార్యుల వృత్తాంతమును వాకొచ్చుచు రాజును రంజింపఁజేయుచు నాతనితోఁగూడ ముసలివారైరి

తృతీయోచ్ఛ్వాసము,

ముగిసెను.

ఆంధ్ర హైహయ చరిత్ర.

చతుర్థాశ్వాసము.

తే॥ గీ॥ స్వప్నమందైన యోగంబుఁ బడయఁబోరు,
కరముఁ జేపట్టరైనను ఘనులు తలఁప,
నామమాత్రానఁ గొందరీ భూమిలోన,
భూపతులటంచుఁ గాంతురు పొగడికలను॥

తే॥ గీ॥ సామజాస్యుని ముఖమందు సౌష్ఠవమునఁ,
బుట్టు దంతంబు కైవడి భూమిపైని,
సర్వభూభృత్ప్రకంపకృత్సారుఁడౌకఁడు,
పృథుసమానుఁడు జనియించి పేరు వడయు.

శ్రీమన్నారాయణునివలన ద్విజవరస్వేచ్ఛాగృహీతకోశంబగు నాభిపద్మంబుకరణి, రత్నాకరమువలన లక్ష్మీపురస్సరంబగు రత్నసంచయముమాడ్కి, నుదయస్థానంబునుండి గురుబుధకవికళాభృత్ప్రియంబగు గ్రహగణంబుచందంబున శూరునివలన దుర్జయబలసనాథంబగు హరివంశంబుకైవడి నాపుష్పభూతినుండి యొక రాజవంశం బుత్పన్నంబయ్యె, కృతయుగంబునుండి యవిచ్ఛిన్నధర్మధవళంబులగు ప్రజాసర్గంబులవలె, సూర్యునివలనఁ బ్రతాపాక్రాంతభువనంబులగు కిరణంబుల విధంబున, బ్రహ్మాకరంబునుండి భూధరణక్షమంబులైన దిగ్గజంబులరీతి, నందనవనంబునుండి యిష్టఫలదాయకంబులైన కల్పవృక్షంబులతోయంబున, నారాజవంశమునుండి యనేకులైన రాజులుదయించిరి.

ఆవంశమందు రాజులిట్లుద్భవిల్లుచుండ వారిలోఁ దుముష్క హారణాసిమఘుండు, సింధురాజగర్వాద్రికులిశుఁడు, లాటపాటవపాట

ప్పురుండు, మాళవలక్ష్మీకులతాలవిత్రుండు నైన ప్రభాకరవర్ధనుం
డను రాజాధిరాజొకఁడు జనించె.

ఆభూకాంతుండు విధేయీకృతప్రకృతి, ప్రతాపవినమదశేష
నరపతిమకుటమణికాంతి నీరాజితాంఘ్రిద్వయుండు, చంద్రమరీచిని
చయపాండురయశః ప్రకాశితదిగంతుండు, రణజలధిపోతపాత్రీకృత
కృపాణలతికాలంకృతభుజుండు, అర్థికులకలహంససంప్రీణనచణశర
దవతారుండు, అప్రయత్నసముపస్థితానంతభోగలాలితుండు, నై వ్వ
సుమతి నేలె. అతని ప్రతాపంబు నిహతపరిపంథిపార్థివాంతః పుర
స్త్రీలహృదయంబుల నగ్నిమయంబై, లోచనంబుల జలమయంబై,
నిశ్వాసంబుల మారుతమయంబై, అంగంబు లక్షమామయంబై,
శూన్యతయం దాకాశమయంబై మూర్తంబగు పంచభూతాత్మకం
బనం దగియుండె. విగ్రహంబనుగ్రహంబనియు, యుద్ధాగమంబు
మహోత్సవంబనియు, అరిబాహుళ్యంబభ్యుదయంబనియు, వైర
ముపాయనంబనియు, శత్రుముఖదర్శనంబు నిధిదర్శనంబనియు నా
రాజు దలంచెడివాఁడు. అతని రాజ్యపరిపాలన సమయంబున
ధాతువులకే సోపసర్గత ఇక్షుదండంబులకే పీడనంబు, కుకవికావ్యం
బులయంద యతిభ్రంశంబుఁ గానవచ్చెను.

శ్రీధరునికి లక్ష్మివలె హృద్యయై, చంద్రునికి రోహిణి
పూడ్కి స్ఫురత్తరళతారకయై, సరిన్నాథునికి గంగకైవడి మహో
భూభృత్కులోద్గతయై రాజహంసకు హంసికరణి మానసానువర్తన
చతురయై, ధర్మమునకు వేదవిద్యగతి సర్వలోకార్చితచరణయై
వసిష్ఠుని కరుంధతి పగిది నముక్తపార్శ్వస్థితియై, ప్రకాశించునది, గమ
నమందు హంసమయి, ఆలాపములయందుఁ గోకిలమయి, సకలజన
వంద్యతలో సంధ్యామయి, గురువులయందు వేతసమయి, సఖుల
యందు నిర్వృతిమయియు నై సౌందర్యమునకు సర్గసమాప్తి యనఁ

వగిన రూపలావణ్యసంపదచే నొప్పారు యశోవతి యను నారీరత్నం
బా రాజసింహుని పట్టమహిషి.

జన్మ మొదలుకొని యమ్మేదినీవల్లభుం డాదిత్యభక్తుండై యుం
డెను. ప్రత్యహము ఉషఃకాలంబున నిద్రలేచి కాల్యకృత్యంబుల నిర్వ
ర్తించి మజ్జనమొనరించి శ్వేతపట్టాంబరంబుల ధరియించి ధవళ
వస్త్రప్రావృతశిరస్కుండై ప్రాఙ్ముఖుఁడుగాఁ గూర్చుండి పవిత్రపద్మ
రాగపాత్రినిహితరక్తకమలషండంబుచే నవోదితసూర్యునిఁ గుంకుమ
పంకానులిప్తమండలంబునఁబూజించి యపత్యలాభార్థియై త్రికాలము
లయందుఁ బరమభక్తితో నాదిత్యహృదయమంత్రంబు జపించు
చుండెను.

దేవతల మనంబులు, భక్తజనప్రార్థనావశంవదంబులగును.
గ్రీష్మసమయమం దొకనాటిరాత్రి యానరవరుండు సుధాకరకర
నికరసితసుధాధవళంబగు హర్మ్యంబున నిద్రించెను. అతని పార్శ్వ
మందున్న ద్వితీయపర్యంకంబున యశోవతీదేవి శయనించె. నిశ,
పరిణతప్రాయంబుకాగా నాసన్నప్రభాతవేళావిలుప్యమానలావణ్యుం
డై కుముదినీబాంధవుం డస్తగిరిదరిం జేర నంతఃపుర ప్రదీపంబులు
ప్రాప్తసమారుతపాతంబునఁ గంపింప రాజశయన ప్రసారితహస్త
పాదుండై విస్రబ్ధంబుగా నిద్రింప యశోవతి "ఆర్యపుత్రా! రక్షిం
పుము రక్షింపుము" అని పలుకుచు భయోత్కంపితాంగియై మొఱ
లిడసాగెను.

భూనాథుం డపుడు దేవీముఖంబున నె కాదు, సర్వపృథివీమం
డలంబునఁ గూడ నెన్నఁడు విని యెఱుంగని రక్షింపుమను నార్తధ్వ
నిచే దగ్ధశ్రవణుండునుంబోలెఁ దత్తరపాటుతో శయనంబునుండి
లేచి శిరోభాగాసన్నస్థితఖడ్గంబుదీసి కేలఁబూని రోషనిద్రాలోహితంబు

లగు లోచనకాంతులచే నాశాతటంబుల కారుణ్యంబుఁ గల్పించుచు నెల్లెడలం బరికించి "భయపడకుము, భయపడకుము"ని దేవి నోదార్చుచు నెచ్చట నేమియుం గానక దేవిని భయకారణం బడిగెను. ఆత్త్రియామికజనంబు సంభ్రమంబునఁ బయిగిడ హృదయోత్కంపకారియగు సాధ్వసంబు శాంతింప దేవి "ఆర్యపుత్రి! బాలాతపనదృశదేహప్రభాపటలవిచ్ఛురితదిగ్భాగులు, కవచకుండలాంగదమకుటధారులు, పరిహితరక్తవస్త్రులు, జగద్వందితచరణులు, ఏకకన్యకానుగతులు నగు నిద్దరుకుమారులు సూర్యమండలమునుండి భూమికిఁ దిగి భయముచే విలపించుచున్న నాయుదరమున ఖడ్గముతోఁ జీల్చి లోపలఁ బ్రవేశించినట్లొకకలఁగని లేచి భయవేపమానహృదయనై మీకొరకాక్రందంచితినని వాక్రుచ్చెను.

ఈవేళయందు స్వప్నఫలమును సూచించుదానివలె రాజలక్ష్మీప్రథమాలాపమ్మైన ప్రభాతశంఖధ్వని వినంబడెను. భవిష్యదభ్యుదయముఁ జెప్పుచున్నదివలె నమందముగా దుందుభులు ధ్వనించెను. "జయజీవ"యని ప్రబోధమంగళపాఠకు లుచ్చైస్స్వరంబునఁ బలికిరి. వాజిశాలామందిరమందు నిద్రలేచిన పురుషుఁడొకఁడు మధురహేషారవంబులుగల హయంబులకు మరకతహరితంబైన ఘాసంబిడుచు నీగీతిద్వయంబుఁ జదివెను.

తే॥ గీ॥ మహితకాంతి సమూహంబు మణివరంబు।
నవనిరుహారూఢ విక్రృతియనర్ఘ్యనిధివి।
రమ్యశకునంబు శుభముల రాక భువినిఁ।
దెలుపు తెల్లంబుగా నెల్ల దేహులకును॥

తే॥ గీ॥ మొదటఁ బొడసూపు నరుణు డంభోజమిత్రు,
నతిజవిష్ఠంబు పవనంబునంబువృష్టి।

ముందుఁ దోఁచెను శకునము లొక్కొదకఖేద।
ముల నొసంగెను మంచిచెడ్డలనుఁ దెల్పు॥

రాజది విని ముదితాంతఃకరణుండై "దేవి! యానందింప వలసిన సమయమందు విషాదము నొందెదవేల? గురుజనాశీర్వాద ములు నేఁడు నీయందు ఫలించినవి. నీమనోరథములు నిండినవి. కులదేవతలచే ననుగ్రహింపఁబడితివి. భగవంతుఁడంశుమాలిని యెడఁ బ్రసన్నుండయ్యె. శీఘ్రకాలములో నతి గుణవంతమగు నపత్యరత్న మును నీకొసంగి నిన్నానందింపఁజేయు"నని చెప్పి మేడదిగివచ్చి కాల్యకృత్యంబుల నిర్వర్తించెను. యశోవతియు భర్తృభాషితంబుల సంతసిల్లెను.

తరువాతఁ గొంతకాలమునకు యశోవతి గర్భంబు ధరించెను. గర్భస్థశిశువు యశంబుచేఁ బలెఁ దల్లిశరీరంబు పరిపాండురంబయ్యె. శిశుగుణగౌరవకాంతిమైనట్లు గాత్రోద్వహనమందశక్తయయ్యె. ఆహారమందరుచిపొడమె. క్రమముగా నుపచీయమానగర్భభరాలసయై సఖీహస్తంబూతఁగాఁ గొని గురుపాదాభివందనమునకు జనియె. ఆసన్నస్తంభభిత్తులయందు విశ్రమించుచున్నదియై సాల భంజికవలెఁ గన్పట్టె. హస్తావలంబనంబునకు మణికుడ్యనిర్మితం బులగు ప్రతిమలనైనఁ గూడ బాహువులఁ జాచెను. భవనలతిల జెప్పెడిదేమి? చేయుట యటుండఁగా గృహకార్యముల నిట్లు సలుపుఁ డని చెలులతోఁ జెప్పుటకుఁగూడ నసమర్థయయ్యె. స్వావయవంబు లతి భారమైనవు డిఁక భూషణంబులఁ జెప్పనేల? క్రీడాపర్వతాధిరో హణస్మరణమాత్రంబుననె కంపితగాత్రియయ్యె. ఉదరమందుఁ దనయుఁడు హృదయమునందు వల్లభుఁడు నుండుటచే ద్విగుణీకృతంబగు శోభ వహించె. పరిచారికోత్సంగనిహితశరీరయయ్యు నపత్నీనుస్త కంబులఁ బాదంబులిడెను. ఇట్లు నవమాసంబులు నిండఁ బడియవ

మాసంబున సకలభువనధారణసమర్థుండు, సకలభూభృదుపకారియు నగు పుత్రునిం గనియె. తజ్జన్మదివసంబున జాతిప్రమోదములై ప్రజలెల్లరు నృత్యంబు సలిపిరి. అపుడు పూరితాగణ్యశంఖనాదముఖరంబు, ప్రహతానేకపటహపటురవంబు, గంభీరభేరీనినాదబధిరితభువనంబు, సంతోషోన్మత్తపౌరలోకంబునగు మహోత్సవం బొక దివసంబునందువలె నొక మాసంబు జరిగెను. ఆశిశువునకు రాజ్యవర్ధనుండని నామకరణం బొనర్చె.

అంత మరికొంతకాలం బతీతంబుగాఁగఁ గోరకితకదంబమహీజంబు, సంతుష్టచాతకహృదయంబు, విలుప్తపంకజశోభంబు నవగతమదహంసంబునైన శ్రావణమాసంబున దేవకీదేవికిఁ జక్రపాణివలె యశోవతికి గర్భమందు హృదయమందుఁగూడ నొక్క మారు హర్షోత్పత్తి సూచింపంబడియె. సకలప్రజాపుణ్యపరిగృహీతయో యనునట్లామె గాత్రంబు మరల నాపాండురం బయ్యె. నిర్మలమణికుట్టిమపతితప్రతిబింబవ్యాజంబున గృహీతపాదపల్లవయైన లక్ష్మిచే సేవింపఁబడుచున్నట్లు కానవచ్చెను. కరవిధృతకమలినీపలాశపుటసలిలంబులఁ జతురంతదంతావళంబులచే నభిషిక్తయైనట్లు పలుమారు స్వప్నంబులఁ గాంచెను. క్రీడలయందుసైతమాజ్ఞాభంగమును సహింపనిదయ్యె. ఏకీకృతంబులగు చతుస్సముద్రతోయంబుల స్నానమాచరించుటకు వాంఛపొడమెను. గర్భస్థశిశుప్రేరణచేఁ బృథ్వీగతసారాసారపరీక్ష జేయువానివలె మృద్భక్షణాసక్తయయ్యె. మణిదర్పణంబులు సన్నిహితంబులైయున్న నుత్ఖాతఖడ్గపట్టంబుల ముఖముఁ జూచుకొనుటకు వ్యసనంబు బుట్టెను. శ్రుతిసుఖవిపంచికాకలనిక్వణంబులం బరిత్యజించి స్త్రీజనవిరుద్ధంబులైన ధనుర్జ్యాలంకారంబుల వినఁగోరెను. పంజరబద్ధసింహంబులయందు దృష్టి రమించెను. గురువందనంబులందు నతికష్టముతో శిరము వంచెను. ఇట్లు దినంబులతిక్రమింపుచుండఁ బ్రసూతిసమయం బాసన్నంబై యుండ నుచిత

స్థానంబులఁ గూర్చుండి వివిధౌషధిధరులై భిషగ్వరులు శిశూత్పత్తిని
నిరీక్షించుచుండిరి. చెలులొకింత సూత్రగ్రంథులయందు రక్షా
ర్థమై ప్రశస్తరత్నంబులం గట్టిరి. మఱికొన్ని దినంబులకు జ్యేష్ఠమా
సము రాఁగాఁ గృత్తికానక్షత్రయుక్త కృష్ణచతుర్దశీనిశయందంతఃపురం
బున హఠాత్తుగా స్త్రీజనకోలాహలంబు చెలంగెను. యశోవతీ
హృదయనిర్విశేష యనందగిన సుయాత్రయను ధాత్రీపుత్రిక సం
భ్రమంబున నంతఃపురమునుండి వచ్చి నరపాలుని పాదంబులకెఱఁగి
దేవరకు ద్వితీయపుత్రుఁడు జనించెనను శుభోదంతమునుఁ దెలిపి పూ
ర్ణపాత్రంబు హరించె. రాజునకుఁ బరమసమ్మతుఁడు, అతీంద్రియ
జ్ఞాననిధి, జ్యోతిశ్శాస్త్రపారంగతుఁడు, త్రికాలవేదియునగు భోజకస్తా
రకుండను దైవజ్ఞశిరోమణి నృపునికడకేతెంచి "దేవా! వ్యతీపాతాది
సర్వదోషవర్జితంబైన యీదివసంబున గ్రహంబులన్నియు వాని
యుచ్చస్థానంబున నున్నవి. ఈదృశశుభలగ్నంబునఁ దొల్లి మాం
ధాత యొక్కండే జనియించె. నాటిదినము మొదలుకొని నేటి
వరకు నీమధ్యకాలమందీజగంబున మరి యేచక్రవర్తియుఁ బుట్ట
లేదు. ఏలికకు జనించిన యీశిశువు సప్తచక్రవర్తులలో నగ్రగణి.
చక్రవర్తిచిహ్నములకు మహారత్నములకు భాజనము. సప్తసాగర
వలయితమైన భూమండలమునకుఁ బరిపాలకుండు. సప్తతంతుప్రవర్త
యిత. సప్తసప్తితేజస్కుఁడు, నతిశయితపూర్వరాజచరిత్రుఁడని"
విన్నవించెను. ఈసమయంబున ననాధ్మాతంబులై శంఖంబులు స్వ
యముగా ధ్వనించెను. అతాడితంబయ్యుఁ బట్టాభిషేకదుందుభిజల
నిధి ఘోషగంభీరంబుగా మ్రోగెను. అవాదితములయ్యును మం
గళతూర్యంబులు విముక్తనాదంబులయ్యె. సర్వభువనాభయఘోష
ణాపటహంబు మ్రోడ్కి దిగంతరంబులఁ దూర్యనాదప్రతిధ్వానంబె
సఁగె. విధుతకేసరసటావిసరంబులగు హయరత్నంబులు గృహీత
హరితదూర్వాపల్లవకబళంబులై హర్షంబున హేషారవంబు గావిం
చెను. సవిలాససముద్ధృతశుండాదండంబులతో నర్తించువానివలె

గజంబులు శ్రవణసుభగంబుగా గర్జించె. యజ్వాలమందిరంబులఁ బ్రదక్షిణజ్వాలాకలాపసూచితశుభాగమంబులై యజ్ఞాగ్నుల నింధనంబుగాఁ బ్రజ్వలించెను. కనకశృంఖలాబంధబంధురంబులగు మహానిధులు భూమిలోనుండి పైకుబికెను. శుక్లవస్త్రులు, వేదముఖులునైన బ్రాహ్మణోత్తము లమితసంఖ్యాకులు ప్రజావృద్ధికొరకు రాజభవనమునకు విచ్చేసిరి. మూర్తంబగు ధర్మంబుచాడ్పున శాంత్యుదకకుశఫలహస్తుండైన పురోహితుండత్తరిఁ జనుదెంచె. జాతకర్మమహోత్సవావలోకనకుతూహలంబున వచ్చిన వృద్ధబాంధవస్త్రీలు పురాతనస్థితులవలెఁ గన్పట్టిరి. శ్మశ్రుజాలజటిలముఖులు సాంద్రమలపంకకళంకితకాయులునైన కారాగృహబద్ధులు ముక్తులై పోవుచున్నపుడు కలికాలబంధుకులంబులవలెఁ గానవచ్చిరి. పౌరజనవిలుంఠితవిపణివీథులప్రకాంతాధర్మశిబిరశ్రేణులవలెఁ జూపట్టెను. బధిరవామనకిరాతపరివేష్టితలై సాక్షాజ్జాతమాతృదేవతలవలె నున్న వృద్ధధాత్రులాడిరి. మఱియు నపగతరాజకులమర్యాదయు, నిరర్గళాంతఃపురప్రవేశంబు, సమీకృతప్రభుభృత్యభావంబు, నిర్విశేషబాలవృద్ధంబు, తుల్యశిష్టాశిష్టజనంబు, దుర్జ్ఞేయమత్తామత్తప్రవిభాగంబునైన పుత్రజన్మమహోత్సవంబు బహుదినంబులు ప్రవర్తిల్లెను.

ఇంద్రలోకంబునుండి భూమికిదిగిన యప్సరస్సమూహంబువలెఁ బ్రకాశించు సామంతాంతఃపురస్త్రీజననిచయంబు కుంకుమాధివాసితంబులగు మణిమయభాజనంబులను, స్ఫటికశిలాశకలశుక్లకర్పూరఖండపూరితంబులగు పాత్రంబులనుఁ, స్నానీయచూర్ణావకీర్ణకుసుమమాల్యంబులను, తాంబూలవృక్షకంబులనుఁ, బరిజనంబులచేఁ బట్టించుకొని నూతనజాతరాజపుత్రునిఁ జూడవచ్చిరి. నృత్యన్నారీజనపదాలక్తకరసార్ద్రంబై వసుంధరాతలంబంతయు నెఱ్ఱఁబడె. స్త్రీభుజలతావిక్షేపంబులచే జీవలోకంబు మృణాళమయమైనదానివలె భాసించెను. చంచలాక్షీనేత్రాంశువులచే వాసరంబులు

కృష్ణసారమయంబులవలె నయ్యె. ధ్వజదాభరణగణప్రతిశబ్దంబు
లచే దిక్కులు కింకిణీమయములైనట్లు ధ్వనించినవి. కర్ణపూరీకృత
శిరీషకుసుమంబులచే నాతపంబు హరితవర్ణంబయ్యె. ఆనందభరిత
హృదయులై వృద్ధులు సైతము లజ్జవిడిచి భూతావిష్టులవలె నాడ
సాగిరి. విద్వాంసులును మత్తులవలెఁ దమ్ముఁ దాము మరచిరి.
నరపతి, పుత్రజన్మోత్సవానందపరవశుఁడై బ్రాహ్మణులకు సర్వస్వ
దానం బొసంగెను. ప్రతిదిక్కున లోకులు కుబేరకోశములవలె
ధనరాశులనుఁ గొల్లలాడిరి. నృపతి యాద్వితీయపుత్రునికి హర్షుఁ
డని పేరిడెను.

ఇట్లు మహావిభవంబుతో ద్వితీయ పుత్రోత్పత్తిమహోత్స
వంబుకొన్ని దినంబులు జరిగినపిదపఁ గొంతకాలంబునకు సమున్మిషత్ప్ర
తాపవిస్ఫులింగముననుం బోలె నుత్తమాంగనిహితరక్షాసర్షపుఁడై స
మభివ్యజ్యమానసహజక్షాత్రతేజస్కునిమాడ్కి గోరోచనాపింజరితకా
యుండై, హృదయోద్భిద్యమానధర్మాంకురుని చందంబున హాటక
బద్ధవ్యాఘ్రనఖపంక్తిభూషితకంఠుఁడై ప్రథమావ్యక్తజల్పితముచే
సత్యమునకు మెల్లగా నోంకారమునురచించువాని కైవడినున్నవాఁడై
ముగ్ధస్మితంబులచే బంధుజనహృదయంబుల నాకర్షించుచున్నవాఁడై,
ఛాయమానకతిపయకోమలదంతాంకురమండితముఖకమలుఁడై, అం
తఃపురస్త్రీజనసమూహంబుచే జాగరూకతతో రక్షింపఁబడుచున్న
వాఁడై, మృగరాజపోతంబుకరణి రక్షిపురుషశస్త్రపంజరమధ్యగతుం
డై, ధాత్రీకరాంగుళుల గ్రహించి హర్షుఁడు యిదారడుగులఁ బెట్టఁ
గలవాఁడై యున్నతరి యశోవతి మరల నెలఁ దప్పెను.

మాసంబులు నిండ బ్రావృట్కాలము హంసమధురస్వరరమ
ణీయంబగు శరదృతువును వలె, వసంతలక్ష్మి కుసుమసుకుమారావ
యవంబగు వనరాజినిబోలె ప్రతిపత్తు సకలజననయనానందకారిణి
యగు చంద్రరేఖనువలె, శచీదేవిసహస్రనయనదర్శనయోగ్యయగు

జయంతినివలె, హిమవత్పత్నియగు మేనక సర్వభూభృదభ్యర్థితయైన గౌరినివలెఁ బుత్రికనుఁ గనెను.

ఆకాలమందు యశోవతీ సోదరుఁడే డెనిమిదేండ్లు వయస్సుగల భండియను తన కుమారు నారాజపుత్రుల కనుచరునిగా నర్పించెను. వానియందు మహారాజు (ప్రభాకరవర్ధనుఁడు) సుతనిర్విశేషమైన ప్రేమఁగలవాఁడై యుండెను. మలయమారుతముతోఁ గూడిన మధుమాధవులవలె నారాజసుతు లఖిలలోకహృదయానందకారులై విలసిల్లిరి. ప్రజానందముతోఁగూడ వర్ధిల్లుచున్న వారిరువురు క్రమముగా నుపారూఢయౌవనులైరి. కఠినప్రకోష్ఠులు, ఆజానుదీర్ఘపీవరభుజులు, విశాలోరఃకవాటులు, సాలప్రాంశులునై మహానగరసన్నివేశంబు పగిది సర్వలోకాశ్రయయుక్తులైరి. ఆమహారాజపుత్రులుభయులు చంద్రసూర్యులవలె నభిరామదుర్నిరీక్ష్యులు, అగ్నిమారుతములవలె నభివ్యక్తతేజోబలులు, హిమవద్వింధ్యాచలంబులవలె శిలాకఠినకాయబంధులు, మహావృషభంబులవలెఁ గృతయుగయోగ్యులు, ఇంద్రోపేంద్రులవలె నాగేంద్రగతులు, కర్ణార్జునులవలెఁ గుండలకిరీటధరులు, రాజ్యవర్ధన హర్ష నామంబులచే వ్యవహరింపఁబడుచున్నవారై యల్పకాలములోనే ద్వీపాంతరములయందుఁ గూడఁ బ్రసిద్ధినొందిరి.

అంత నొకదివసమందు ప్రభాకరవర్ధనుఁడు కృతభోజనుండై యంతఃపురంబునందుండి పుత్రుల నిద్దరిని రావించి "తనయులారా! రాజ్యాంగవప్తకమందుఁ బ్రధానులు భృత్యులు వారు యోగ్యులగుట దుర్లభము. బాలకులు మయూరమునువలె బాలిశులు రాజుల నాడించెదరు. శకులు దర్పణమందువలె రాజహృదయంబులఁ బ్రవేశించి తమప్రకృతిని సంక్రమింపఁ జేయుదురు. వంచకులు స్వప్నములవలె మిథ్యావస్తుప్రదర్శనముచే నసద్బుద్ధిఁ

బుట్టించెదరు. ధూర్తులుపేక్షింపఁబడిన వాతరోగవికారములవలె వర్తింతురు. చాతకములవలెఁ దృష్ణావంతులగు నీచులు వశపఱచుకొనుట కశక్యులు. జాలికులు మానసమందున్న చేపనువలె నభిప్రాయమును గ్రహించెదరు. పూర్వోక్తదోషసంపర్కవర్జితులు, పరీక్షితగుణులు, శుద్ధులు, వినీతులు మాలవరాజపుత్రులునైన కుమారగుప్త మాధవగుప్తులనువారిద్దరు నాకు ప్రాణసములు. వారిని మీకనుచరులనుగాఁ జేయుటకు నిశ్చయించితిని. వారియందు మీరిరువురు విశేషప్రతిపత్తితో నడచుకొనవలయున"ని యుపదేశించి, వారిని రప్పించుటకుఁ బ్రతీహారినిఁ బంపెను.

అష్టాదశవర్షదేశీయుండు, నాత్యుచ్చనాతిఖర్వశరీరుండు, అనేక నరపతిసంచరణచంచలంబగు నుర్విని గరిష్ఠంబులగు పాదన్యాసంబులచే నిశ్చలముగాఁ జేయువానివలె నున్నవాఁడు, అనవరతాభ్యస్తలంఘనకఠినమాంససాంద్రంబగు నూరుద్వయమునుండి వెలువడు తనుతరజంఘాకాండంబులఁ బ్రకాశించువాఁడు, కృశించినపార్శ్వంబులచే సురాసురభ్రమితవాసుకికషణక్షీణంబగు మందరాద్రివలె నున్న మధ్యంబున భాసించువాఁడు, అతివిస్తీర్ణంబగు వక్షంబుచే నపరిమితంబులగు స్వామిసంభావనల కవకాశంబొసంగువానివలె నున్నవాఁడు, ఆజానుదీర్ఘభుజయుగళవిక్షేపంబుల నతిదుస్తరంబగు యౌవనసముద్రంబు నీదువానివలెఁ గన్పట్టువాఁడు, చాపకిణాంకితప్రవరప్రకోష్ఠుండు, జ్యేష్ఠుండునైన కుమారగుప్తుఁడు వాని వెనుక వానితమ్ముఁడగు మాధవగుప్తుండునుఁ బ్రతీహారితో రాజసన్నిధికేతెంచి దూరమునుండి వినయవినమితోత్తమాంగులై మహారాజునకుఁ బ్రణమిల్లిరి. నరేంద్రస్నిగ్ధదృష్టినిర్దిష్టంబగు ప్రదేశంబున నుపవిష్టులైరి. కొంతసేపయిన తరువాత రాజు "నేఁటిదినము మొదలుకొని మీరుభయులు నాకుమారుల ననువర్తించి యుండవలయునని" వారికాజ్ఞాపించెను. అందుపైఁ గుమారగుప్త మాధవ

గుప్తులు తమ శిరస్సులచే భూమిని స్పృశించుచు లేచి "మహారాజశ్రీ
మమ్ముల ననుగ్రహించుటచే మేము ధన్యులమైతిమి. భవదాజ్ఞాను
సారముగా నొనర్చెదమని" విన్నవించి రాజ్యవర్ధనహర్షులకు నమ
స్కరించిరి. అది మొదలుకొని వారాకుమారుల కుచ్ఛ్వాసనిశ్వా
సములవలె నహోరాత్రంబు లభిముఖస్థితులై భుజంబులవలెఁ సతత
పార్శ్వవర్తులై యనువర్తింపఁ దొడఁగిరి.

అంత రాజ్యశ్రీయును నృత్యగీతాది సర్వకళలయందుఁ బ్రతి
దినము వర్ధమానపరిచయముఁగలదై క్రమముగా నంకురిత
యౌవనయయ్యెను. లక్ష్యమునందు బాణములవలె సర్వధరాధీశుల
దృష్టులామెయందుఁ బడెను. రాజులామె జనకునియొద్దకు దూతలఁ
బంపించి యాకన్యకనుఁదమకిమ్మని యాచించిరి.

ఒకానొకదినమందు రాజాంతఃపురములోనుండ బాహ్యకక్ష్యా
వస్థితుఁడైన పురుషుఁడొకఁడీదిగువనున్న పద్యమునుఁ జదివెను.

క॥ తలఁపగఁ బయోధరోన్నతి,
విలసిల్లెడు సమయమందు వృద్ధిగతాంభః,
కలితె నదితటమువలె స,
త్కులజుని వెతసుడినిఁ ద్రోయుఁ గూతురు ధరలోన్॥

రాజదివిని యుత్సారితపరిజనుండై పార్శ్వమునందున్న దేవి
నవలోకించి "దేవీ! మనరాజ్యశ్రీ తారుణ్యము నొందినది. ఏతదీయ
సద్గుణంబులవలెనే తదీయచింతకూడ నామనంబు విడువకుండనున్నది.
అంగసంభూతలు. అంకలాలితలు, అవిమోచ్యస్నేహపాశబద్ధలునైన
యాత్మసుతలనాగంతుకముగా వచ్చిన యపరిచితుఁడెవ్వఁడో కొని
పోవుట నాకభిమతముగాఁ గానరాదు. ఇవియే సంసారములో

హృదయసంతాపహేతువులు. పురుషులు స్త్రీలు తల్లిదండ్రులకుఁ దుల్యముగా నపత్యమైయున్నను స్త్రీశిశువు జనింపఁగాఁ బ్రాజ్ఞులు వ్యధనొందుదురు. ఇందువలన సానువులు కన్యకలకొఱకు శత్రువులచే సలిలమొసఁగుదురు. మునులిందువలననే యకృతదారపరిగ్రహులై విరక్తులై శూన్యారణ్యంబులఁ దపశ్చర్యారతాత్ములై యుందురు. అపత్యవిరహము నెవఁడు సహించును? పిల్లనడుగు రాజపుత్రుల దూతలువచ్చినపుడెల్ల చింతనాహృదయంబులోఁ బ్రవేశింపుచున్నది. ఏమిచేయఁగలము? అయినను గృహస్థులు లోకవృత్తమననుసరింపక తీరదు. వరుని కెన్ని సద్గుణములున్నను దరుచుగా బుద్ధిమంతు లభిజనమునే గణించెదరు. సర్వభూభృచ్ఛిరోమాల్యంబగు మౌఖరవంశము మాహేశ్వరపాదన్యాసంబువలె సకలలోకనమస్కృతంబు. తద్వంశప్రదీపకుండగు వాఁడవంతివర్మ. అతని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడైన గ్రహవర్మ సకలసద్గుణములచేఁ దండ్రి నతిశయించినవాఁడు. అతఁడు మనపిల్లనుఁ బెండ్లియాడఁగోరుచున్నాడు. నీకుఁ గూడ నావరుఁడు సమ్మతుఁడేని వాని కియ్యఁదలఁచియున్నానని" పలికెను.

భర్త యిట్లు నుడువ రాజమహిషి యుఁ దుహితృస్నేహకాతరహృదయయై కన్నీళ్లతో నాథ లోకములోఁ దల్లులు కన్యకలకు సంవర్ధనమాత్రోపయోగినులు. వీరిని వరుల కొసంగుటలో జనకులకే హెచ్చుస్వాతంత్ర్యము తల్లులకుఁ బుత్రులయందుకంటెఁ బుత్రికలయందు స్నేహమధికతరమై యుండును. అయినను మనదారిక మనోవ్యథాశూన్యయై బ్రతికియున్నంతకాల మెట్లు సుఖముగా జీవించునో అట్లుచేయుట తమకే తెలుసునని పలికి యూరకుండెను.

రాజు మనరాజ్యశ్రీని మౌఖరవంశోత్పన్నుఁడైన గ్రహవర్మ కియ్య నిశ్చయించితినని కుమారులతోఁ జెప్పెను. ఇదివరకే గ్రహ

వర్మచేఁ బాపఁబడిన ప్రధానసూనుని హస్తము దొరక శుభదినంబున నరపతిపుత్రికాదానధారాజలంబు విడిచెను. ప్రమోదభరితహృదయుండై యాదూత తన ప్రభుసన్నిధికిం బోవ నుద్వాహదివసంబు లాసన్నముకాగా నుద్దామదీయమాన తాంబూలపటవాస కుసుమమాలాలంకృత సర్వలోకంబై, నానా దేశాగతశిల్పిసార్థసాంద్రంబై, సామంతపురుషానీయమానోపకరణసంభారంబై, దౌవారికోపనీతానేక నృపోపాయనంబై, బహుదేశాగతబంధువర్గసంకులంబై, సుధాలేప ధవళీక్రియమాణప్రాసాదంబై, శిల్పిశతాలంక్రియమాణవివాహమంటపంబై, గంధోదకసిచ్యమానభూతలంబై, చిత్రపటవేష్టితస్తంభ శోభితంబై రాజకులంబు విలసిల్లె.

అంత యశోవతి దుహితృవివాహోత్సవపర్యాకులహృదయయై మనంబుచే భర్తయందుఁ, గుతూహలంబు నజామాతయందు స్నేహంబునఁ బుత్రికయందు నుపచారంబులని మంత్రితపురంధ్రీవర్గంబునందు నాదేశంబులఁ బరిజనమందు శరీరంబున సంచరణమందుఁ గంటిచే గృతాకృతకర్మప్రత్యవేక్షణమందు నానందంబున మహోత్సవమందు నొక్కతెయయిన ననేకప్రకారములుగా విభక్తయైనట్లు కానవచ్చె.

అప్పుడు రాజకులంబు విలాసినీమయంబై, జీవలోకంబు మంగళమయంబై, దిఙ్ముఖంబులు చారణమయంబులై, అంతరిక్షము పటహధ్వనిమయంబై, పరిజనంబు భూషణమయంబై, సృష్టియంతయు నిర్వృతిమయంబై, కాలము లక్ష్మీమయంబై, మహోత్సవంబతిశయింప సుఖంబునకు నిధానంబుకైవడి, జన్మమునకు ఫలమువలెఁ బుణ్యమునకుఁ బరిణామంబుమాడ్కిఁ, బ్రీతికి యౌవరాజ్యంబు కరణి, మనోరథమునకు సిద్ధికాలంబు పగిదిఁ బ్రకాశించునదియై జనాంగుళులచే గణింపఁబడుచున్నదివలె మంగళవాద్యప్రతిధ్వనులచే

నెదుర్కొనఁబడుచున్న దానివలె మహాహూర్తికులచే నాహూయమానమయినదానివలె, వివాహమంగళదివసము సంప్రాప్తించెను. ఆనాటిప్రాతఃకాలమందుఁ బ్రతీహారులు జనులనందరినిఁ బైకి వెడలఁగొట్టి రాజభవనంబు వివిక్తముగా నొనరించిరి.

అంత నొక రాజసేవకుఁడు రాజసన్నిధికేతెంచి "దేవా! అల్లునివద్దనుండి పారిజాతకుఁడను తాంబూలదాయకుఁడు వచ్చె"నని విన్నవించి రమ్యాకృతియైన యొకపురుషునిఁ గనపర్చెను. రాజు జామాతయందున్న ప్రీతిచే వానియందాదరముఁ జూపుచు నోయి భద్రముఖుఁడా గ్రహవర్మ కుశలముగా నున్నాడా' యని యడిగెను. వాక్చతురుఁడైన యాసేవకుఁడు రాజు కంఠధ్వనిని విని ముందుకుఁ బరుగిడివచ్చి కృతసాష్టాంగనమస్కారుఁడై "మహారాజా! గ్రహవర్మ కుశలముగా నున్నాడు. నమస్కారముచే దేవర నర్చించుచున్నాఁడని" విన్నవించెను. అల్లునిరాకఁ దెలుపుటకు వచ్చిన యాభృత్యుని వస్త్రభూషణాదులచే సత్కరించి "యీరాత్రి ప్రథమయామమందు శుభలగ్నము గావునఁ గాలాత్యయదోషంబు లేకుండ శీఘ్రముగా రావలయునని చెప్పుమ"ని సందేశించి వానినిఁ బంపివేసెను.

అంత సకలకమలవనశోభను వధూముఖమందు సంక్రమింపఁజేసి వాసరమంతె మొంద, వివాహదినలక్ష్మి పాదపల్లవమువలె సూర్యుఁడార క్తబింబమును వహింప వధూవరానురాగదర్శనలజ్జితంబులుం బోలెఁ జక్రవాకమిథునంబులు వియోగంబుఁజెంద రక్తాంశుకవితానంబుమాడ్కి నంతరిక్షంబున సంధ్యారాగంబు దీపింప వరయాత్రోద్ధూతరజఃపటలంబు పగిది నంధకారంబు దిశాముఖంబులఁ గప్ప లగ్నసంపాదన సిద్ధంబైనదానివలె జ్యోతిర్గణంబుదయింప వివాహమంగళకలశంబు చందంబునఁ దారాధిపమండలంబు దయాచలశిఖరం బలం

కలింపఁ జంద్రోదయవిలీనంబగు తిమిరపటలంబు మరల గజఘటలచే నంకురింపఁ జేయుచుఁ, బురందరదిశాయాభుండగు శీతాంశునికరణి నక్షత్రమాలాలంకృతంబగు దంతావళేంద్రంబు నెక్కి తాళావచర చారణపురస్సరులగు జనుల కోలాహలంబు దిక్కులఁ బిక్కటిల్ల గంధతైలావసేకసుగంధికరదీపికా సహస్రంబుచే రాత్రినిఁ బగలుఁ జేయుచు వధూముఖావలోకనకుతూహలియై గ్రహవర్మ శుభలగ్నంబు సమీపింప నత్తవారింటికిఁ జనుదెంచెను.

అల్లుఁడు ద్వారదేశమునకు వచ్చినాడని విని రాజలోకానుగమ్యమానుఁడై పుత్రులతో నెదుర్కొనఁబోయెను. ఏనుఁగునుండి దిగి నమస్కరించిన యాతనిని బాహువులఁ జాచి మాధవుఁడు మన్మథునివలె గాఢముగా నాలింగనము చేసుకొనెను. రాజ్యవర్ధనహర్షుల గౌగిలించుకొన్న పిదప నల్లుని రాజాభ్యంతరమునకుఁ గొనిపోయి తనతో సమానముగా నాసనాదులనొసంగి యుపచారములఁ గావించెను.

కొంతసేపూరకుండి రాజమిత్రుఁడు విద్వాంసుఁడు నగు గభీరుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు గ్రహవర్మతో "నాయనా చిరకాలమునకు నిన్ను లభించి రాజ్యశ్రీతోఁ గూడుకొని తేజోమయములగు చంద్రసూర్యవంశములవలె పుష్పభూతి ముఖరవంశములు రెండును సకలజగద్గీయమానగుణగణముఁ గలవి యైనవి. హరికిఁ గౌస్తుభము వలె నీవు గుణగణముచే మానవేంద్రునికి హృద్యుఁడవైతివి. ఇపుడు పరమేశ్వరునిచేఁ జంద్రునివలె శిరస్సుచే వహింపఁ బడఁదగినవాఁడవైతివని" పలికెను. ఈపండితోత్తముఁ డిట్లు శ్లాఘించుచుండఁగా మౌహూర్తికులు వచ్చి దేవా! లగ్నవేళయాసన్నమైనది. పెండ్లికొడుకు కౌతుకాగారమందుఁ బ్రవేశింపవలసిన సమయమనిరి. వెళ్లుమని మామగారు చెప్పఁగా గ్రహవర్మ యంతఃపురమునుఁ బ్ర

వేశించి వరసందర్శన కుతూహలముగల తరుణీజనంబుల వికచనీల కువలయవనంబులవలె నున్న లోచనసహస్రములఁ దప్పించుకొని కౌతుకగృహద్వారమునకుఁ బోయి నివారితపరిజనుండై లోనికిఁ జొచ్చెను.

అంత నచ్చటఁ గతిపయాప్త ప్రియసఖీ పరివేష్టితయుఁ, బ్రభాతసంధ్యవలె సరుణాంశుకావకుంఠితముఖియు, తనుకాంతిచ్ఛటాకబళితదీపప్రకరప్రభయు, నుదయద్వ్యావసయు, సాధ్వసనిరుధ్యమాన ప్రశ్వాసయు, తామరసప్రతిపక్షము నాసన్నగ్రహాణమునై సస్వహస్తమునఁ జంద్రునిరోహిణివలె భయవేవమానమనంబుతోఁ జూచుచున్నదియు, జ్యోత్స్నాదానసంచితలావణ్యముఁ గల కుముదినీగర్భము నుండి పుట్టినట్లున్నదియు, వసంతునిహృదయమునుండి నిర్గమించినదానివలెఁ గుసుమామోదమనోహరమైనదియు, కౌస్తుభచంద్రవారుణీపారిజాతసుధాప్రభవంబులైన ప్రభాలావణ్యమదసౌరభమాధుర్యములైన సర్వరత్నగుణంబులనుఁ బట్టి దేవదానవులయందుఁ దనకుఁ గల కోపంబున రత్నాకరునిచే సృజింపఁబడిన రెండవలక్ష్మివలెనున్నదియు, స్ఫురన్ముక్తాఫలకల్పితకర్ణావతంసయు, వరాలోకన కుతూహలంబు గల తనహృదయమును కృతముఖోన్న మనప్రియత్నంబగు సఖీజనంబునుఁ బలుమారు నిందించుచున్నదియు నగు వధువును వీక్షించెను.

పరిహాసస్మేరముఖులగు స్త్రీలు కౌతుకగృహమం దేమేమి చేయుమని యాజ్ఞాపించిరో వానినన్నిటినిఁ బెండ్లికొడుకతిచతురతతోఁ జేసెను. వివాహానురూపవేషపరిగ్రహముఁ గల పెండ్లికూతురు చేయిఁబట్టుకొని వరుఁడు సుధాధవళంబు, నిమంత్రితాగతభూమీశసంకులంబు, సేకసుకుమారయవాంకురదంతురంబులు, కోమలవర్ణవిచిత్రంబులగు కలశలచేతను, మాంగళ్యఫలకుసుమహస్తలై

నపురంధ్రిజనంబులచేతను, సముద్భాసితపర్యంతంబు, ధూమాయ
మానాగ్నిసంధుక్షణవ్యగ్రద్విజంబు, అగ్నిసమీపనిహితహరితకుశంబు,
సన్నిధాపితదృషదాజ్యసమిత్స్రువాలీనివహంబు, నూతనశూర్పార్పితశ
మీపలాశమిశ్రితలాజంబునగు వివాహవేదికకే తెంచెను. రక్తాశోక
సమీపమునకు రతిద్వితీయుఁడగు కుసుమాయుధునివలె జ్వలితారు
ణశిఖాకలాపంబైన యగ్నియొద్దకువచ్చి యగ్నిహోత్రహో
మంబు కాగా వధూద్వితీయుండై ప్రదక్షిణనమస్కారంబు లాచరిం
చెను. లాజహోమంబు ముగిసిన తీదప హవ్యవాహనుం డదృష్ట
పూర్వవధూవరరూపదర్శనజాతవిస్మయుండునుం బోలెఁ గన్పట్టె.

ఈసమయమందు వధువు, నిర్మలకపోలోదరసంక్రాంతంబగు
ననలప్రతిబింబంబు శమింపఁజేయుచున్నదానివలె స్థూలముక్తాఫల
విమలాశ్రుబిందుసంసందోహదుర్దినమై ముఖవికారము లేకుండ రోద
నముచేయ బాంధవస్త్రీలుకూడను దశ్రులోచనలై యొక్కపెట్టున
నాక్రందించిరి. పరిసమాపితవైవాహికక్రియాకలాపుండై, జామాత
యుత్తమాంగములకు నమస్కరించెను.

అత్తరిపక్షలిఖిత రతిదైవతంబు, అలికులకోలాహలముఖరి
తంబు, భ్రమరబృందపక్షానిలకంపితప్రదీపనికరంబు, స్వాస్తీర్ణ సో
పధానశయనశోభితంబు, శయనశిరోభాగవిన్యస్త మంగళకలశంబునై
యొప్పెడు శయనగృహంబుఁ బ్రవేశించెను.

ఇట్లు నూతన వధూసంగతుండై, శ్వశ్రూహృదయంబు నిజ
శీలామృతవర్షణంబున నాప్యాయితంబుగావించుచు నవనవోపచార
సత్కృతుండై, శ్వశురగృహంబున సుఖమయంబులైన దశదినంబులు
గడిపి యాచకధనంబుల పగిది సర్వలోకహృదయంబుల దనతోఁ దీసి
కొని మహారాజాభ్యనుజ్ఞబడసి భార్యతోఁగూడ స్వనగరంబునకరిగెను.

ఇట్లు చతుర్థోచ్ఛ్వాసము ముగిసెను.

హర్ష చరిత్రము.

పంచమోచ్ఛ్వాసము.

తే॥ గీ॥ మొదట నాలోకమునుఁ జూపి పిదపఁ బిడుగు
రాల్చు చంచలవలె విధి రాజసుఖముఁ
దొలుత నొడఁగూర్చి యావెన్క నలవిగాని
దుఃఖముల నిచ్చు జనులకు దుర్నయమున

తే॥ గీ॥ నిరవధికమహాచము జరిగెడు నిష్ఠురంపు
కాల మవనీధవులభంగిఘనతకెక్కు
పురుషశార్దూలులనుఁ బట్టి పుడమిలోన
నొక్కపరిఁ గూలఁగాఁజేయు నుక్కుమిగిలి॥

అంత నొకకాలమందు హరిణములఁ జంపుటకు మృగరాజు మృగరాజపోతమునువలెఁ బ్రభాకరవర్ధనుఁడు హూణులను జయించుట కపరిమితపదాతిసైన్యంబునుఁ జిరంతనామాత్యుల ననురక్తులైన సామన్తనృపులను సహాయముగా నిచ్చి తన జ్యేష్ఠపుత్రుఁడగు రాజ్యవర్ధను నుత్తరాపథంబునకుఁ బంపెను. అట్లు దండయాత్రకుఁ బోవుచున్న జ్యేష్ఠసోదరుని హర్షుఁడుగూడఁ గొన్ని ప్రయాణకంబుల ననుగమించెను. అన్న కైలాసప్రభోద్భాసియగు దిక్కునకుఁ బోవ విక్రమై కరసానుసారియగు నూతనవయస్సులోనున్న హర్షుఁడు సింహశార్దూలకాసరవరాహబహుళంబులగు తుషారగిరిప్రాంత విపినంబుల మృగయావినోదనపరాయణుఁడై కొన్నిదినంబులు గడిపెను. ఆకర్ణాంతాకృష్టకార్ముకచ్యుతభల్లవర్షియై కతిపయదివసంబులలో నకాలాంతరంబుల శ్వాపదశూన్యంబుల నొనర్చెను. అచటనున్న దినములలో హర్షుఁడొకనాటిరాత్రి చతుర్థయామమందు మహా

గ్రీజ్వాలాభీలంబై దుర్నివారంబై వనంబునంతయు నాక్రమించిన దావాగ్నిచే దహ్యమానంబగు నొక్క కేసరిని స్వప్నమందుం గాంచెను. శాబకంబులఁగూడఁ బరిత్యజించి యావనవహ్నియందే ప్రవేశించిన యాతనిసింహముఁగూడఁ జూచెను. "లోకములో స్నేహమయబంధనపాశములు లోహశృంఖలలకంటెఁ గూడ దురుచ్ఛేద్యములుగదా ఆహా! తాదృశస్నేహపాశాకృష్టంబులై తిర్యక్కులు సైతమిట్లాచరించుచున్నవి" అని తన మనంబులోఁ దలంచెను. నిద్ర లేచినతరువాత నీతని వామనయనము పలుమారు స్ఫురింపసాగెను. అవయవము లకస్మాత్తుగా వడఁకఁజొచ్చెను. నిర్నిమిత్తముగా హృదయము స్వస్థానమునుండి చలించినట్లయ్యెను. అకారణముగా మనంబున కమితదుఃఖము కలిగెను. ఇట్లు సంభవించిన దుర్నిమిత్త పుంజముచే నేమి యనర్థము సూచింపఁబడునోయని మనంబునఁ జింతాభయంబులు మల్లడిఁగొనఁ దనలోఁ దాను నానావిధవికల్పంబులఁ జేసికొనుచు దుఃఖావనమితవదనుండై యేమియు నిశ్చయింపనేరక పెద్దప్రొద్దూరకుండెను. ఆదినమందుఁగూడ శూన్యహృదయుంబు నన వేటాడుట కటవీమధ్యంబునకుం జనియె. హరిదశ్వుండుం దన భామధ్యంబధిరోహింప నావసథంబునకు మరలివచ్చి స్నానభోజనాదుల నిర్వర్తించి వేత్రశయనంబున సాశంకుండై పవ్వళించియుండెను.

ఇంతలో నీలీరాగరంజితంబు లేఖగర్భంబునగు చీరచీరికనుఁ దలకుఁ జుట్టుకొని శోకదీనముఖుండై యతివేగంబున వచ్చుచుండెడి కురంగకుడను తనభృత్యునిఁ జూచి పూర్వానిమిత్తజాతభయంబున నిర్భిణ్ణహృదయుండయ్యె. అంతఁ గురంగకుండును సమీపంబునకుఁ బోయి హర్షునకుం బ్రణమిల్లి మొదట నాననలగ్నమగు విషాదంబును పిదప లేఖనుఁ జూపెను. హర్షుఁడా లేఖనుఁ దీసికొని స్వయముగాఁ జదువుకొని దుఃఖసంతప్తహృదయుండై "కురంగకుఁడా! మహారాజున కేమివ్యాధి" యని యడిగెను. వాఁడు బాష్పజలబిందు

దుర్దినీకృతలోచనుండై, శోకగద్గదభాషణంబుల "దేవా! మహా
రాజు దాహజ్వరముచేఁ బీడింపఁబడుచుండె"నని పలికెను. ఆమాట
విని హర్షునిహృదయము సహస్రశకలంబులయ్యె. ప్రియతుఁడై
జనకు నాయుర్వృద్ధ్యర్థమై భూసురుల కపరిమిత మణికనకరజతాదు
లను దానమిచ్చి భుజింపకయే "అశ్వమునకుఁ బల్యాణముఁ గట్టు"
మని సవిధమందున్న భృత్యుని కాజ్ఞాపించెను. ససంభ్రమాశ్వపా
లోపనీతంబగు తురంగమంబధిరోహించి యేకాకిగా నాప్రదేశంబు
నుండి బయలువెడలెను. అకాండప్రయాణశంఖధ్వని శ్రవణక్షుభి
తంబైన యాశ్వీయబలంబుఖురరవభరితభువనవివరంబగుచు నాతని
వెంటఁ జనెను. మార్గముం దాటని కపసవ్యముగా సంచరించుచు వన
మృగములు రాజసింహుని వినాశమునుఁ బ్రకటించినవి. దావదగ్ధం
బగు స్థాణువునందుఁ గూర్చుండి వాయసము సూర్యుని కెదురుగా
ముఖమెత్తి హృదయమును ఖండించుచున్నదానివలెఁ గూయఁదొడఁ
గెను. మలపంకధరుఁడైన క్షపణకుఁడొకఁడు దిగంబరుఁడై యెదు
రుగా వచ్చెను. ఇట్టి యుపశకునములచే జనకుని క్షేమమునుగుఱించి
మిక్కిలి శంకితుఁడయ్యును వానిని సరకుసేయక తురంగమబద్ధదృ
ష్టియై, హసితభాషితశూన్యుండై మూకీభూతంబగు రాజలోకంబు
వెనువెంటఁ జనుదేర బహుయోజనపరిమాణంబు గల మార్గంబు
నొక్క పగటిచే నతిక్రమించెను.

అప్పుడు శ్రుతనరేంద్రవ్యాధివార్తావిషణ్ణునికైవడి భానుఁడు
నష్టతేజస్కుండై యధోముఖుండు కాగా స్నిగ్ధులైన భండిప్రముఖ
రాజపుత్రులచే ననేకవిధంబుల ననునీయమానుండయ్యు నాహారంబు
నొల్లక పురఃప్రస్థితరాజభటసందర్శితమార్గుండై యారాత్రినంతయుఁ
బ్రయాణంబుననె గడిపెను.

మరుసటిదినము మధ్యాహ్నసమయంబున విగతజయశబ్దంబు,

పరిత్యక్తతూర్యనాదంబు, విరతోత్సవము, అప్రసారితాపణము, కృతాంతపాశములవలె నున్న శాంతిహోమధూమలేఖలచేఁ బరివేష్టితంబు, యమమహిషకాలాయసకింకిణీసంఘంబుల పగిది ధ్వనించు వాయసమండలంబుచే నావేద్యమానానన్యాశుభంబు, ఒక్కచో సుహృద్బాంధవారాధితేష్టదైవంబు, ఒకచక్కి కులపుత్రికారాధ్యమానమాతృమండలంబు, ఒకప్రక్క నవసేవకప్రార్థ్యమానమహాకాళంబునై శ్మశానపాంసుసందోహంబుచే నుపహతమైనట్లు, అమంగళములచేఁ బరిగృహీతమైనట్లు కలికాలముచేఁ గబళితమైనట్లు, పాపపటలంబుచే నాచ్ఛాదితంబైనట్లు కానవచ్చునదియు, శూన్యమై, సుప్తమై, మూర్ఛితమైనదియు నగు స్కంధావారమునుఁ బ్రవేశించుచుండగా విపణిమార్గమందు భీషణమహిషాధిరూఢప్రేతనాధసనాధంబగు చిత్రిపటమందు వ్రాయబడిన పరలోకవృత్తాంతమునుఁ జూపించి పాటలుఁ బాడుచుండు నొక యమపట్టికునిఁ జూచెను. వాడిట్లు చదివిన యొక పద్యమునుఁగూడ వినెను.

తే॥ గీ॥ తల్లిదండ్రుల వేలును దారపుత్ర|
శతములునుఁ గూడఁ గడచెను ప్రతియుగమున|
వారలెవ్వరి వారలెవ్వరికి నీవు|
నగుదు వీమాటఁ దలుపుమీయాత్మలోన॥

ఈపద్యమును విని ధైర్యమునుఁ గోలుపోయి, విదీర్యమాణహృదయుండై నిషిద్ధసకలజనప్రవేశంబగు ద్వారంబుఁ జేరి యశ్వంబునుండి దిగి వచ్చుచుండగా నభ్యంతరమునుండి పైకిఁ బోవుచున్నవాఁడు అప్రసన్నముఖరాగుఁడు, ఇంద్రియశూన్యునివలె నున్నవాఁడునైన సుషేణుఁడను వైద్యకుమారుని వీక్షించి "సుషేణుఁడా! నాయనగారి శరీరస్థితి యిపుడెట్లున్నది యని" యడిగెను. కృతనమస్కారుండై వాఁడు "ఇపుడించుకంతయు బాధ తగ్గలేదు. మిమ్ములఁ జూచిన తరువాత నేమో చెప్పఁజాల"ననెను. ద్వార

పాలకుల వందనంబులందుకొనుచుఁ జని దీయమానసర్వస్వదానంబు, ప్రారబ్ధచరుపచనక్రియంబు, ప్రవర్త్యమానగృహశాంతి, పఠ్యమాన భగవన్నామసహస్రంబు, నిర్వర్త్యమానభూతరక్షాబలివిధానంబు, ప్రియతవిప్రప్రస్తుతమంత్రజపంబునై, అభ్యంతరమునుండి వెలికి జనుదెంచువారిని వార్తలడుగువారు, స్నానభోజన నిద్రావిహీనులు, ఆత్మసంస్కారవర్జితులగుటచే మలినవేషులు చిత్రార్పితులవలె నిశ్చలులునైన నరపతిశతంబులచే సేవింపఁబడుచున్నదియు, ద్వారమొద్దు గుంపులుఁగూడి రహస్యముగా మాటలాడువారు, చికిత్సకుల సమర్థులనువారు, అసాధ్యవ్యాధిలక్షణములఁ బలుకువారు, దుస్స్వప్నఫలములఁ జెప్పువారు, పిశాచవార్తలను వివరించువారు, కార్తాంతికాదేశముల వెల్లడించువారు, సంసారానిత్యతను భావించువారు, కలికాలవిలసితమును నిందించువారు, దైవమును దూరువారు, రాజకులదేవతల నధిక్షేపించువారు, కులపుత్రక భాగ్యంబులెట్లుండునో యనువారు, బాహ్యపరిజనులవలనఁ బాధావస్థనుఁ దెలుసుకొనువారు నైన జనులచే నిండియున్న రాజభవనమునుఁ బ్రవేశించెను. అవిరళబాష్పబిందుప్లుతలోచనులైన వృద్ధపరిజను లతిదీనముగాఁ జూచుచుండ వివిధౌషధద్రవగంధంబు నాఘ్రాణించుచుఁ దృతీయకక్ష్యాంతరంబుఁ జొచ్చె.

అచ్చట నతి నిశ్శబ్దంబు, ద్వారావస్థితానేక వేత్రివర్గసంకులంబు, త్రిగుణీకృతతిరస్కరిణీ సమాచ్ఛాదితంబు, పిహితగవాక్షనిరుద్ధమార్గితంబు, దుఃఖితపరిచారకజనంబు, అంగుళిసంజ్ఞాసమాదిశ్యమాన సకలకర్మంబు క్రూరజ్వరారంభభీతభిషగ్వ్రాతంబు, కోణనిషణ్ణమంత్రిమండలంబు, నిరానందవందిబృందంబు, భూసురవికీర్యమాణశాంత్యుదకలవంబు నగు ధవళగృహమందున్నవాఁడు, పరలోకజయముకొరకు జ్వరజ్వాలనముచే నీరాజనమియ్యఁబడుచున్నవానివలెఁ గాన్పించువాఁడు, లయకాలమం

ఎండిపోవుచున్న జలధివలె నున్నవాఁడు, వ్యాధిచేఁ గ్రోడీకృ
తుఁడు, మహాప్రస్థానసమయమందు శ్వాసంతాపసంతానము నాప్త
హృదయంబులందు సంక్రమింపఁ జేయువాఁడు, అరతిపరిగృహీతుఁడు,
అంతకాహ్వానములవలెనున్న సభయభిషగ్దృష్టారిష్టములచే నావిష్టుఁ
డైనవాఁడు మరణవేదనావశీకృతుఁడు, దుఃఖపరీతుఁడు, కాలునికి
సమీపమందు దీర్ఘనిద్రాద్వారమందు మృత్యువక్త్రమందును
వర్తించువాఁడు, చిత్తమందుఁ జలితుఁడు, శరీరమందు విహ్వలుఁడు,
ఆయుష్యమందు క్షీణుఁడు, ప్రలాపమందుఁ బ్రచురుఁడు, ఆధులకు
బరాధీనుఁడునై యున్నవాఁడు, దగ్గరఁ గూర్చుండి సంతతరోదనోచ్ఛూ
ననయనయు, గృహీతచామరయయ్యు, నిశ్వాసితపరంపరలచే వీచు
చున్నదియు, వివిధౌషధిధూళిధూసరితశరీరయు, పలుమాఱార్త
పుత్ర! నిద్రఁ బోవుచుంటివా యని యడుగుచున్నదియు నగు యశో
వతిచే శిరస్సునందు వక్షస్థలమందు స్పృశింపఁబడుచున్నవాఁడునైన
తండ్రినిఁ జూచెను.

అంత హర్షుఁడు ప్రథమదుఃఖాశనిపాతభిన్నహృదయుఁడై
స్వాదృష్టమందు శంకితుఁడాయెను. జనకుఁ డంతకపురవర్తి యని
తలంచెను. అంతఃకరణముచే నిరాకృతుండు, ధైర్యముచే నవధూ
తుండు, విషాదముచే విషయీకృతుండునై శూన్యత్వమం దాకా
శము నతిశయించుచున్నవాఁడై యితికర్తవ్యతామూఢుఁడాయెను.
అవనిపతి యట్టి దురవస్థలో నున్నను ప్రియపుత్రుఁడైన హర్షుని
దూరమునుండి చూచి నిర్భరస్నేహాలోలుఁడై ముందు మనంబుచేఁ
బరుగిడి భుజములఁ జాచి "వత్సా! రమ్మురమ్మ"ని శరీరార్ధముచే
శయనమునుండి లేచెను. సంభ్రమముతోఁ దనయొద్దకు వచ్చిన
వినయావనముఁడైన పుత్రుని బలాత్కారముగా గుండెపైఁ బెట్టి
కొని చంద్రమండలమధ్య ప్రవిష్టునివలె నమృతమహాసరోనిమగ్నుని
కైవడి హరిచందనరసార్ద్రీకృతునిమాడ్కి తనయశరీరసంస్పర్శచేఁ

శీతలీకృతదేహుండై, క్షణకాల దూరీకృతజ్వరసంతాపుండై, స్వాంగ
ముచేఁ దదంగమునుఁ బీడించుచుఁ దనివిసనక కొంతవడి గాఢముగాఁ
గౌఁగలించుకొనెను. నమస్కరించి తల్లితోఁగూడ శయనసమీపమందు
పవిష్టుఁడైన యాహర్షుని విగమనిమేషనిశ్చలంబులగు నేత్రంబు
లచేఁ బానముచేయుచున్నవానివలె వీక్షించెను. కంపించుచున్న
పాణితలంబున స్పృశించెను. క్షయక్షామకంఠధ్వనితో నతికష్ట
ముగా నాయనా కృశించితివని పలికెను. అందుపై భండి మూడు
దినములనుండి భోజనము లేదు, సరియేకదా- జలమునైన పానము
చేయులేదని చెప్పెను. ఆమాట విని రాజు బాష్పవేగనిరుద్ధవచ
నుఁడై దీర్ఘోచ్ఛ్వాసమును విడిచి "వత్సా! నీవతి మృదుహృదయుఁడ
వనియు, పితృప్రియుఁడవనియు నేనెఱుంగుదును. ఇట్టి యాపదలు
బుద్ధిమంతుల బుద్ధులనుఁగూడఁ గాలుష్యము నొందించును. బాంధవ
స్నేహము దుస్త్యజము. గంభీరమగు హృదయంబు నశోకంబున
కవకాశమొసఁగుట నీకుఁ దగదు. ఉద్దామదాహజ్వరదగ్ధుడనైన
నేను నీమనోవ్యధచే నధికతరముగా దహింపబడుచుంటిని. నీకృశ
త్వము శస్త్రమువలె నన్ను ఖండించుచున్నది. నాప్రాణములు,
రాజ్యము, సుఖము, వంశము నీయధీనములు. నీవు నాకెట్టి ప్రి
యతముడవో ప్రజల కందరి కట్లనేయని తలంపుము. నీవంటివారికిఁ
గలిగిన పీడలు సకలలోకులనుఁ బీడించును. నీవంటి వార లల్పపు
ణ్యులవంశమునందు జనింపరు. బహుజన్మోపార్జితశుభకర్మకు
ఫలమైనవాడవు. నీసాముద్రికలక్షణములు చతుస్సముద్రపరివే
ష్టిత సకలోర్వీమండలాధిపత్యంబును సూచింపుచున్నవి. నీవు నా
కడుపునఁ బుట్టుటవలన ధన్యుడనైతిని. ఇక నాకు జీవితమందభి
లాషలేదు. వైద్యుల నిర్బంధముచే నౌషధములఁ ద్రాగుచున్నాను.
సకలభువనతలపరిపాలనార్థమై యుదయించెడు నీవంటివారికిఁ దలి
దండ్రులు కేవలము జన్మప్రదానోపాయభూతులు రాజులకుఁ బ్రజలు
బంధువులుగాని జ్ఞాతులుకారు. కావున లెమ్ము. శరణీయంబు.

కైన కృత్యంబుల నాచరింపుము. నీవు భుజించినగాని నేనాహార మును స్వీకరింపనని" పలికెను. తండ్రి యిట్లు బోధింపగా నిహర్షుని హృదయమును శోకాగ్ని మరింత హెచ్చుగా దహింపసాగెను. క్షణ మాత్రముండి యాహారమును స్వీకరింపుమని జనకుఁడు మరల నాజ్ఞా పింప ధవళగృహమునుండి నిష్క్రమించుచు "ఆహా! మేఘములేని పిడుగువలె నాకస్మికముగా నిట్టిప్రళయము సంభవించినది. సామా న్యమైన శోకము సైత మూపిరితోఁగూడిన మరణము. అప్రతీకా ర్యమయిన మహావ్యాధి. దేహమును భస్మముచేయని యగ్నిప్రవే శము. వ్మృతిలేని నరకయాతన. ముక్కలుచేయని రంపపుకోత. గాయమును పుట్టింపని వజ్రసూచీపాతము. విశేషమైన శోకమును గుఱించి చెప్పనేల? ఇపుడేమిచేయుదును" అని తన మనంబున దూ ననుకొనుచు రాజపురుషాధిష్ఠితుఁడై నిజనివాసంబున కరిగి ధూమ మయములవలె నశ్రుపాతజనకములు, అగ్నిమయములవలె హృద యదాహకములు, విషమయముల పగిది మూర్ఛాప్రదములు, మహాపాతకములవలె ఘృణోత్పాదకములు, క్షారమయములమాడ్కి వేదనావహములు నగు కొన్ని కబళములను భక్షించెను. హస్త పాదప్రక్షాళనము సలిపి యాచమనము చేసి నాయనగారి శరీరస్థితి యెట్లున్నదో తెలుసుకొని రమ్మని చామరగ్రాహి నాజ్ఞాపించెను. వాఁడు పోయి మరలివచ్చి "దేవా! అట్లనే యున్నదట" అని విన్న వింపగా నచర్వితతాంబూలుఁడై తల్లడమునొందు మనంబున సూర్యుఁ డస్తమించు తఱి రహస్యముగా వైద్యుల నందరిని రావించి యిట్టి సమయమందు మనమేమిచేయవలయునని యడిగెను. వారు "దేవా! కొలదిదివసంబులలో మహారాజు మరల స్వప్రకృతినిబొంది స్వస్థుఁడు కాగలఁడని విన్నవించిరి. వారిలోఁ బునర్వసుమునిప్రోక్తమైన వైద్యశాస్త్రమునుఁ జదివినవాఁడు, అష్టాదశవర్షవయస్కుఁడు, రాజకులమందుఁ గులక్రమాగతవైద్యుఁడు, అష్టాంగములతోఁగూడిన భూయుర్వేదమును బాగుగాఁ దెలుసుకొన్నవాఁడు, మహారాజునకుఁ

బుత్రతుల్యుఁడు వ్యాధిస్వరూపనిరూపకుఁడునై నరసాయనుఁడను వైద్యకుమారకుఁడు సాస్రులోచనుఁడై ముఖము వంచుకొనియుండెను. అంత వానినిఁ జూచి హర్షుఁడు "మిత్రమా! నిజము జెప్పుము. నీకేమి తోఁచుచున్నదని" ప్రశ్నించెను. ఆభిషగ్వరుఁడు "దేవా! రేపటియుదయమున యథార్థస్థితిని విన్నవింపగలనని పలికెను.

ఇంతలో భవనకమలినీపాలకుఁడు చక్రవాకము నూరడించుచు నొక పద్యమునుఁ జదివెను.

తే॥ గీ॥ విహగదృఢపక్షకొనుము నీ వెట్టిమనసు।
విడువుశోకము బూను వివేకపథము।
కమల వనలక్ష్మితోఁగూడఁ గమలహితుఁడు।
మేరుభూధర శిఖరంబుఁ జేరనుండె॥

వాక్ప్రమితిజ్ఞుఁడైన హర్షుఁ డాపద్యమును విని తండ్రిబ్రతుకుపై బొత్తుగా నాశను విడనాడెను. వైద్యులందరు తమ యిండ్లకుఁ బోవ రజనీముఖమందు క్షితిపాలసమీపమునకే చనెను. అచ్చట "హారిణి! తాపము హెచ్చుగానున్నది. హారములఁ దెమ్ము. వైదేహి! నా దేహమందు మణిదర్పణముల నుంచుము. లీలావతి! హిమపలవములను నా లలాటమునకుఁ బూయుము. ధవళాక్షి! కర్పూరపరాగములను నాపైఁ జల్లుము. కాంతిమతి! కంటియందు జంద్రకాంతముల నిడుము. కళావతి! కపోలమందుఁ గువలయము నుంచుము. చారుమతి! చందనచర్చను రచింపుము. పాటలికా! పటుమారుతమునుఁ బ్రవర్తింపఁ జేయుము. మాలతి! మృణాళములఁ దెమ్ము. అవంతికా! తాళవృంతముఁ జేకొనుము. బిందుమతి! పైకెగురుచున్న శిరస్సునుఁ గట్టుము. ధారణికా! మెడను బట్టుకొనుము. కురంగవతి! జలశీకరార్ద్రమగు హస్తమును నాపై

నుంచుము. బలాహికా! బాహువులఁ బట్టుము పద్మావతి! పాద
ములను నొక్కుము. అనంగసేనా! వేళ యెంతయైనది. కుము
ద్వతి! నిద్ర రాలేదు, కథలు చెప్పుమని" పలుకుచుండెడి తండ్రి
యాలాపముల ననవరతము వినుచు సంతప్యమాన హృదయుఁడై
దుఃఖదీర్ఘమగు నారాత్రినంతయు నిద్రలేకుండ వెళ్లఁబుచ్చెను.

మఱునాఁడు ప్రాతఃకాలమం దశ్వపాలుఁడు రాజగృహద్వా
రమునొద్ద కశ్వమును దెచ్చియుంచినను దాని నెక్కక పాదచారియై
స్వమందిరమున కరిగెను. అపుడు సోదరుని రక్షించుటకొఱకు జవిష్ఠు
లుత్క్షిప్రగాములు నగు నుష్ట్రపాలురనుఁ బంపెను. ముఖప్రక్షాళ
నము గావించుకొని పరిజనోపనీతమగు పరికర్మనుఁగూడ స్వీకరింప
లేదు. తన మ్రోల విమనస్కులై నిలువబడియున్న రాజపుత్రులు
కొందఱు "రసాయనుఁడు రసాయనుఁడు" అని యస్ఫుటముగాఁ బలు
కుట వినెను. "సౌమ్యులారా! రసాయనుఁడని యెందుకుఁ బలికి
తిరి" అని యడిగినను వారు ప్రత్యుత్తరమీయ్యక యూరకుండిరి.
పలుమారు నిర్బంధించి యడుగగా వారతిదుఃఖముతో "దేవా!
రసాయనుఁ డగ్నిలోఁ బడెనఁట" యని చెప్పిరి. హర్షుఁ డామాట
విని యంతస్తాపముచే దగ్ధుఁడైనట్లు క్షణమందు వివర్ణుఁడయ్యెను.
ఉన్మూలితమైనట్లున్న శోకాంధహృదయమును ధరింపలేకపోయెను.
"అభిజాతుఁడు ప్రాకృతునివలె నప్రియవచనము నెన్నఁడుఁ బలు
కఁడు. వీని సత్కులజత్వమగ్నిప్రవేశముచే స్వర్ణమువలె నుజ్జ్వ
లతరమైనది. వీఁడు చేసిన పని స్నేహమున కనురూపమైనది. అవును
సత్యమే. మాతండ్రి యతనికిఁ దండ్రి కాఁడా? మాతల్లి యతనికిఁ
దల్లి కాదా? మేమతనికి సోదరులము కామా? సామాన్యముగా లో
కములో నెవ్వఁడైనఁ బ్రభువు కాలధర్మము నొందఁగా ననుజీవులు
బ్రతికియుండుట లజ్జాకరము. అనుజీవుల కమృతమయుఁడు, నిర్వ్యా
జబంధువు, అమోఘప్రసాదుఁడు నగు మాజనకుని విషయమయి

యింకఁ జెప్పనేల? ఇప్పుడీ రసాయనుఁడు తన్నుఁ దాను దహించుకో
నుట యుక్తమైన పనియే. కల్పాంతస్థాయియైన వీనికీర్తి కేమినాశ
నము వాటిల్లును? అతఁడొక్కఁడే యగ్నిలోఁ బడినను మేమందఱ
మును దహింపఁబడితిమి. పుణ్యాత్ములలో నగ్రేసరుఁడగు నాతఁడు
ధన్యుఁడు. అట్టికులపుత్రునిచే విరహితమగు నీ రాజకులమే యధ
న్యము. నాకీ ప్రాణములతో నిక నేమి ప్రయోజనము. ఆహా!
యీ ప్రాణము లెంతనిష్ఠురములు? ఇప్పటికి నన్ను విడువకుండనున్నవి.
నా హృదయము వేయిముక్కలుగా భిన్నముకాకపోవుటకుఁ గార
ణము తెలియదు" అని యిట్లు పలుతెఱఁగుల మనములో జింతిం
పుచు దుఃఖాతురుఁడై యావేళఁ బిత్రుసవిధమునకుఁ బోలేదు. సర్వ
కార్యములఁ బరిత్యజించి యుత్తరీయముచే శరీరమునంతయు నాచ్ఛా
దించుకొని శయనముపై బడియుండెను.

హర్షుఁ డిట్లు చింతాక్రాంతుఁడై యుండ "భూనాథు డట్టి
యవస్థలోనుండ లోకులు కపోలకీలితకరులై, సాశ్రులోచనులై,
నాసాగ్రలగ్నదృష్టులై వగలబాగలఁ జెవులయందు రోదనధ్వనులు,
జిహ్వలయందు హాకష్టశబ్దములు, ముఖములయందు నిట్టూర్పులు,
హృదయములందు దుఃఖములు నవిచ్ఛిన్నములయ్యెను. ఉష్ణాశ్రు
దహనసఖయముచేవలెఁ గన్నులకు నిద్ర రాలేదు. నిశ్వాసవాతని
రస్తములైనట్లు నవ్వులడగిపోయెను. సంతాపదగ్ధమైనట్లు వాక్కు
పైకి రాలేదు. కథలయందుఁగూడఁ బరిహాసము లస్తమించెను.
సంగీతగోష్ఠి యెచటికి జనెనో తెలియదు. లాస్యములు జన్మాంతరి
తమైనట్లు స్మరింపఁబడలేదు. ప్రసాధనవిధిని స్వప్నమందుఁగూడ
నెవ్వరు తలంపరైరి. ఆహార నామస్మరణముఁగూడ నంతరించెను.
పానగోష్ఠి ఖపుష్పప్రతిమంబయ్యె. వందివాక్కులు లోకాంతరమునుఁ
బొందినట్లుండె. సౌఖ్యము యుగాంతరస్థితము. పగటియందుఁగూడ
జనులు శయనంబుల విడువలేదు. మహాపురుషవినిపాతసూచకము

లైన మహోత్పాతంబులు జనులకు మనంబుల మహాభయంబుత్పా
దించుచు లోకమందెల్లెడలఁ గానవచ్చెను. డోలాయమానసకలకు
లాచలచక్రవాళంబైన ధరిత్రి భర్తతోఁగూడఁ బోవుదానివలెఁ
జలించెను. పరస్పరాస్ఫాలనవాచాలతరంగంబులై యర్ణవంబులు
ఘూర్ణిల్లెను. భూభృదభావభీతములైన దిక్కుల కేశపాశముల
పగిది ధూమకేతువులు పొడవుగాఁ గానవచ్చెను. ధూమకేతువ్యా
ప్తములగు దిఙ్ముఖములుగల భువనము దిక్పాలకు లొనర్చు నాయు
ష్కామహోమముచే ధూమ్రమైనట్లు కాన్పించెను. నష్టకాం
తియుఁ దప్తకాలాయసకుంభసవర్ణమునగు సూర్యమండలమందు
ఘోరకబంధకాయవ్యాజముచేఁ బార్థివప్రాణార్థియగు నెవ్వఁడో పురు
షబలి నిచ్చినట్లుండెను. రక్తశీకరాసారలోహితయై భూవధువు
భర్తృమరణముకొఱకు రక్తాంశుకప్రావృతయైనట్లుండెను. నరపతి
వినాశభీతులవలెనున్న దిక్పాలకులచే దిఙ్ముఖములు కాలాయససదృ
శములైన కాలమేఘపటలములచే నాచ్ఛాదింపబడినట్లు భాసిల్లెను.
ప్రేతపతిప్రయాణపటహములకైవడి ఘోరనిర్ఘాతఘోషములు వ్యా
పించెను. ఆసన్నయమమహిషఖురోద్ధూతములైనట్లున్న పాంసువృ
ష్టులు సూర్యతేజస్సును ధూసరవర్ణముఁ గలదానినిగాఁ జేసెను.
కాలరాత్రివిధూయమానవేణీబంధవిభ్రమముఁగల భృంగసముదా
యము రాజసింహాసనసమీపమందు సంచరించెను. అంతరిక్షము
నుండి పడుచున్న యుల్కలనగ్నిజ్వాలలనుకొని సృగాలసమూహ
ములు విరసముగాఁ గూయఁదొడఁగెను. వాయససమితి యంతఃపుర
భవనంబుపైఁ దిరుగుచు ననవరతము శ్రుతికటువుగా నరవఁజొచ్చెను.
రాజ్యజీవితసదృశంబు సరసమాంసపిండలోహితంబునగు శ్వేతాతపత్ర
మధ్యస్థితమాణిక్యఖండంబును గృధ్రముపహరించెను.

ఇట్లు దినము లతిక్రమించుచుండ నొకనాఁడు శీఘ్రగమన
వశంబున గళద్భూషణఝుంకారిణియు, విషాదవిజయఘోషణవలె

నున్నదియు, చలచ్చరణనూపురధ్వనులచే నుద్గ్రీవములై యరచు చున్న భవనకలహంసలచే దూరమునుండి యేమేమియని యడుగఁ బడుచున్నదానివలె నున్నదియు, బాష్పాంధురాలై శ్రోణిభాగము నుండి జారుచు ధ్వనించు రశనాకింకిణీసంతతి ననుసరించి యరచు చున్న గృహసారసనికరముచేఁ జూపింపఁబడిన మార్గముగలదాని వలె నున్నదియు, కవాటసంఘట్టనస్ఫుటితలలాటరుధిరపాటలం బై నట్లున్న రక్తాంశుకముచే ముఖము నాచ్ఛాదించుకొని యేడ్చుచున్న దియు సంతాపబలవిలీనకనకవలయరసధారవలెనున్న వేత్రలతను విడుచుచున్నదియు, భుజంగినిర్మోకమునువలె ముఖమరుత్తరంగితమగు నంశుకము నాకర్షించుచున్నదియు, ధమ్మిల్లరచనారహితమై శోకో చితమైన శిరోరుహసమూహముచేఁ బ్రావృతవక్షస్థలయు, వక్ష స్థలతాడనపీడచే నుబ్బినట్లునై యుండుటచేఁ బలుమారుష్ణాంశుపరి మార్జనమువలన దగ్ధమైనట్లున్న కరకిసలయమును గదల్చుచున్న దియు, స్వకపోలప్రతిబింబితులైన జనులను శోకాగ్నిప్రవేశముకొ రకు నేత్రాశ్రునిర్ఝరంబుల స్నానము చేయించుచున్నట్లు కానవ చ్చునదియు నగు సువేలయను యశోవతీప్రతిహారి, "కుమారుఁ డెక్కడ? కుమారుఁడెక్కడ" యని యడుగుచువచ్చెను. విషణ్ణ లోకలోచన ప్రత్యుద్గతయై సమీపించి మణికుట్టిమన్యస్తకరయుగ ళయై యుష్ణశ్వాసలచే నెండిపోయిన యధరమును దశనకాంతిధార లచేఁ దడుపుచు నధోముఖియై "దేవా! రక్షింపుము, రక్షింపుము, మహారాజు జీవించియుండఁగా దేవి సాహసకృత్యము నొనరించుటకు నిశ్చయించినది" అని విన్నవించెను.

దుశ్శ్రవంబగు నావార్త విన్నతోడనే హర్షుఁడు చింతచే నాక్రాంతునివలె దుఃఖముచేఁ గబళితునివలె సంతాపముచే వశీ కృతునిమాడ్కి నధైర్యమునకాయత్తుని కరణినయి కొంతవడి విసం జ్ఞుఁడయ్యెను. తెలివివచ్చినతరువాత కఠినోపలమందుంబడు లోహ

ప్రహారమువలె నాహృదయమును దాకిన యీదుఃఖాభిషంగమ గ్నినిఁ బుట్టించుచున్నదిగాని దేహమును భస్మముగాఁ జేయుటలేదని మనస్సులో ననుకొనెను. లేచి తొందరగా నంతఃపురమునకుఁ బోయి యచట "తండ్రీ చూతపోతమా! నీతల్లి ప్రవాసమునకుఁ బోవుచున్నది. ఇంక నిన్ను నీవే చూచుకొనుము. జాతీగుచ్ఛమా- నేను పోవుచున్నాను. నాయొద్ద శెలవు పుచ్చుకొనుము. సోదరీ! నేను పెంచిన దాడిమలతా! ఇపుడు నన్ను విడిచి యనాథవగుచు న్నావు. రక్తాశోకమా! నాపాదప్రహారములను కర్ణాలంకారము నకై చిగుళ్లుగోయుటను సైరింపుము. పుత్రికా! బాలవకుళమా! వారుణీగండూషగ్రహణదుర్లలిత! నిన్నుఁ జూచితిని. అమ్మాయీ! ప్రియంగులతికా! నన్ను గాఢముగా కౌఁగిలించుకొనుము. ఇంక నీకు నేను దుర్లభనగుదును. భవనద్వారమందున్న సహకారమా నాకుఁ దర్పణము విడువుము. నీవు నాపుత్రుఁడవు. తమ్ముఁడా పంజరశుకమా! నన్ను మరవకుము. శారికా! నీకు నేను దూర మయితిని. మనకు మరల స్వప్నమందు సమాగమము కలుగును. త్రోవలో నన్నడ్డుకొనుచున్న యీ మయూరము నెవ్వరి కొప్పఁ జెప్పెదనమ్మా? అమ్మా యీ హంసమిథునమును కుమారునివలెఁ జూచుకొనుము. మందభాగ్యనగు నేనీజక్రవాకవధుఁ బెండ్లి సలుపఁ జాలకపోతిని. మాతృవాత్సల్యముగల హారిణీ! మరలిపొమ్ము. కంచుకీ! ఆవీణ నిటుఁ దెమ్ము- ఒకపరి దానినిఁ గౌఁగిలించుకొనియెద. బిందుమతి! ఇది నాయంత్యనమస్కారము. చేటీ! నాపాదములను విడువుము. కాత్యాయనికా! ఎందుకేడ్చెదవు. దైవము నన్నుఁ గొనిపోవుచున్నది. నాయనా కంచుకీ! దుర్లక్షణనైన నాకేల ప్రద క్షిణ మొనర్చెదవు. ఏమి- ప్రియసఖీ- మలయవతీ! నాకు గాన రాలేదు. సానుమతి! ఇది నాపరమనస్కారము. కువలయవతీ! ఇదిగో నాకొస కౌఁగిలి. సఖులారా! ప్రణయకలహములను క్షమిం

భుకు" అని పలుకుచు ననుమరణోద్యతలైన రాజమహిషుల యాలాపములను వినెను.

అట్టిపలుకులు వినుటచే దహ్యమానశ్రవణయుగళుండై యంతఃపురములోనికిఁ బోవుచున్న హర్షుఁడు సర్వధనంబుల నాశ్రితుల కొసంగి మరణాలంకారమును గ్రహించి జనకరాజపుత్రికవలె భర్తృసన్నిధియందగ్నిలోఁ బడఁబోవునదియు, స్నానార్ద్రవస్త్రయగుటచే నాక్షణంబున సముద్రమధ్యమునుండి వెడలుచున్న లక్ష్మింబోలునదియు, సాంధ్యరాగద్వయమును వహించు నంతరిక్షము మాడ్కి కుసుంభరాగరక్తంబగు వాసోయుగళంబు ధరించినదియు, ఉరస్థలావలంబమానమగు రక్తకంఠసూత్రముచే శోకస్ఫుటితహృదయగళద్రక్తధారయోయను శంకనుఁ బొడమించునదియు, కుంకుమాంగరాగపరిలిప్తయగుటచే దహింపఁబోవు చితాగ్నిచేఁ గబళింపఁబడినదానివలె నున్నదియు, పతివ్రతాపతాకవలెనున్న భర్తృప్రాసయష్టినాలింగనము చేసుకొనుచున్నదియు, బంధువుని యెదుటవలె రాజాతపత్రముదగ్గర నశ్రుమోచనముఁ జేయుచున్నదియు, బాష్పాంభఃప్రవాహానిరుద్ధనేత్రులగు సచివుల కతికష్టముతో సందేశంబుల బంపుచున్నదియు, వృద్ధబాంధవాంగనాక్రందధ్వనులచే విదీర్యమాణకర్ణయు, భర్తృభాషితనిభంబులగు పంజరసింహగర్జితంబుల నపహృతహృదయయు, భర్తృభక్తిచేఁ బ్రసాధితయు, పీడచే గృహీతసర్వావయవయు, చింతచే సమాలింగితయు, వృద్ధులచే ననుగతయు, భూపాలుని కిష్టమైన కౌలేయకములనుఁగూడఁ గన్నీళ్లతోఁ జూచుచున్నదియు, సపత్నీపాదంబులకు వందనంబులాచరించుచున్నదియు, శుకశారికామయూరాదుల కంజలి రచించుచున్నదియు, గృహపాదపముల నాలింగనముఁ జేసుకొనుచున్నదియు నగు తల్లినిఁ జూచెను.

ఇట్టి స్థితిలో నున్న తల్లినిఁ జూచి హర్షుఁడు దూరమునం

చూడియే "అమ్మా! నీవును మందభాగ్యుడనైన
నన్ను విడిచి చనియెదవా? నన్ననుగ్రహింపుము ఈపని
జాలింపుము" అని పలుకుచు నామె పాదములపైఁ బడెను. అట్లు
పాదనిహితశిరస్కుఁడు, ప్రేష్ఠుఁడు, కనిష్ఠుఁడు నగు హర్షుఁడట్లుం
డఁగా మూర్ఛాంధకారములో మునుగుచున్న యశోవతి కృతప్రయ
త్నయయినను బాష్పోత్పీడమును నివారింప నశక్తయై యుత్కటకు
చోత్కంపప్రకటితాసహ్యశోకభారయై, గద్గదికాగృహ్యమాణకంఠ
స్వరయై, నేత్రజలప్రవాహంబునఁ గపోలంబులఁ దడుపుచు, మన్యు
వేగస్ఫురన్నాసాపుటయై యంశుకాంచలముచే ముఖచంద్రునాచ్ఛా
దించుకొని దుఃఖించుచుఁ బ్రస్నుతస్తనియై ప్రసవదివసము మొదలు
కొని యీ హర్షుని సకలశైశవవృత్తాంతమును స్మరించుచు,
"అంబా, తాతా, పరలోకప్రస్థితనై దుఃఖించుచున్న నన్నుఁ
జూడరా?" అని పలుమారు తలిదండ్రులకొఱకు మొఱ్ఱవెట్టుచున్న
దియు, "అయ్యో నాయనా కొనకు నిన్నుఁ జూచుటయే లేకపోయె
నుగదా" అని యసన్నిహితుఁడైన జ్యేష్ఠపుత్రునిగురించి విలపించుచు,
"అమ్మా! నీవనాథవైతివే" అని శ్వశురగృహవర్తినియైన కుమార్తె
కొఱకు దుఃఖించుచు, "దయాహీనుఁడా! యీ జనుఁడు నీ కేమి యప
రాధముఁ జేసె" నని దైవమును దూరుచు, నావలె దుఃఖభాగినియైన
స్త్రీ లోకములో లేదని బహువిధములఁ దన్నుఁ దాను నిందించు
కొనుచుఁ, బ్రాకృతస్త్రీవలె దుఃఖమాపలేక ముక్తకంఠముగా
నేడ్చెను.

దుఃఖోద్రేకము కొంత శాంతింపఁగా స్నేహముతోఁ గుమా
రుని లేవనెత్తి స్రవదశ్రుబిందుసందోహదూషితమగు నాతని కన్ను
దోయిని తనచేలాంచలముచేఁ దుడిచెను. కఠోరరక్తిమాక్రాంత
ధావళ్యంబులు, అనవరతరోదనోచ్ఛూనపర్యంతంబులు నగు తన
లోచనంబులను స్వయముగాఁ దుడిచికొని బాష్పార్ద్రకపోలసక్తంబు

లగు లంబాలకంబుల, శ్రవణశిఖరంబున నారోపించి వికీర్ణంబగు కేశపాశంబు ముడిచికొని, అశ్రుప్రవాహార్ద్రంబై నస్తనోత్తరీయంబు స్వస్థానమందుంచుకొని జలంబుల ముఖకమలంబు గడిగికొని దుఃఖమూకపరిజనవిధృతంబగు వాసశ్శకలంబునఁ జేతులుఁ దుడిచికొని సుతవదననిబద్ధలోచనయుగళయై కొంతసేపుండి నిట్టూర్పువిడిచి. "బాబూ! నీవు నాకప్రియుఁడవుగాని, గుణహీనుఁడవుగాని, పరిత్యాగార్హుఁడవుగానికావు. స్తన్యముతోఁగూడ నాహృదయమును నైతము పానముచేసితివి. ఈసమయమందు ప్రభూతప్రభుప్రసాదాంతరితమై నాదృష్టి నిన్నుఁ జూడకుండనున్నది. లక్ష్మివలెఁగాని భూమివలెఁగాని నేను పురుషాంతరవిలోకనవ్యసనముఁగలదానిని గాను. కులకళత్రమును, చారిత్రధనముఁగలదానిని. ధర్మప్రధానమగు కులమందు జనించితిని. సింహమునకు సింహివలె సమరశతశౌండుఁడైన పురుషప్రకాండునికి గృహిణిని. వీరప్రసూతను, వీరపత్నిని. వీరజననిని పరాక్రమక్రీతమైననావంటిదిమఱియొకరీతిగా నెట్లు చేయును. భరతభగీరథనాభాగనిభుఁడైన నరేంద్రబృందారకుఁడు నీతండ్రి నన్ను చెట్టఁబట్టెను. సామంతసీమంతినీసమావర్జితఘటాభిషేకంబుచే నభిషిక్తనైతిని. మనోరథదుర్లభమైన మహాదేవీపట్టబంధసత్కారమును లభించితిని. సపత్నీశిరస్సులయందుఁ పాదయుగళముంచితిని. ఇట్లు కృతార్థనైన నేనిక మఱేమి యపేక్షించెదను. అవిధవనై మృతినొందుటకుఁ గోరుచున్నాను. ఆర్యపుత్రవిరహితనై రతీదేవివలె నిరర్థకప్రలాపములఁ జేయుట కిష్టము లేదు. నీతండ్రి పాదధూళివలె మొదట గగనగమనమునుఁ దెలియఁ జేయుదాననై శూరానురాగిణులైన సురాంగనలకు బహుమతనగుదును. దారుణదుఃఖదగ్ధనైన నన్నగ్ని యేమిచేయును? ఈసమయమందు నాకు మరణముకంటె జీవితమే సాహసము. స్నేహేన్ధనమైన పతిశోకానలముకంటె లోకప్రసిద్ధానల మతిశీతలము. కైలాసకల్పుఁడగు జీవితేశ్వరుఁడు ప్రవసించుటకు సిద్ధముగానుండ, జర

తృణలఘిష్ఠమగు జీవితమందు లోభ మెట్లుకలుగును? నరపతిమరణా వధీరణ మహాపాతకి నైన నేను బ్రతికియున్నను రాజ్యసుఖములతోఁ బనియేమి? దుఃఖదగ్ధులైనవారి భూతియమంగళము అప్రశస్తము, నిరుపయోగము. కావున నాయనా! నేనే నిన్ను వేడుకొనుచున్నాను. నన్ననుగ్రహింపుము” అని పుత్రుని కాళ్లపైఁ బడెను.

హర్షుఁడు తనపాదములను తొందరతో వెనుకకుఁ దీసికొని యవనమితదేహుఁడై నేలఁబడిన తల్లిని రెండుచేతులచే నెత్తి కూర్చుండఁబెట్టెను. శోకము దుర్నివారము గావునఁ గులస్త్రీల కుచితమైనదియు, శ్రేయస్కరమైనదియు నిదియే యని తలంచి యామె నిశ్చయము నెఱింగి యధోముఖుఁడై మిన్నక యుండెను. స్నేహకాతరుఁడైనను కులీనుఁడు దేశకాలానురూపమైన యిట్టి పనికిష్టపడును. యశోవతియుఁ గుమారునిఁ గౌఁగిలించుకొని శిరమాఘ్రాణించి పరిజనాక్రందబధిరితమైన యంతఃపురమునుండి వెలువడి కాలినడకతో సరస్వతీ నదీతీరంబునకుఁ బోయెను. అచ్చటఁ జంద్రమూర్తి రక్తపంకజపుంజంబులచే సూర్యునివలె స్త్రీస్వభావకాతరములైన దృష్టిపాతములచే నర్చించి చితిభానునిఁ బ్రవేశించెను. హర్షుఁడును మాతృమరణదుఃఖవిహ్వలుఁడై బంధువర్గముతోఁ గూడ నిరాగాజనకునికడకువచ్చి యల్పావశేషప్రాణవృత్తిగను యస్తాభిలాషియగు చంద్రునివలెనున్న తండ్రినిఁ జూచెను. దుస్సహదుఃఖోద్రేకము నాపఁజాలక స్నేహమును విడిచి ధైర్యమవలంబించి సకలదుర్మదనృపాలమౌళిమాలార్చితంబులగు జనకుని పాదపద్మములయం దశ్రుసంతానమును వర్షించుచుఁ బ్రాకృతునివలెఁ జాలసేపు ముక్తకంఠముగా నేడ్చెను.

అపుడు రాజతికష్టముతోఁ గనులెత్తిచూచి పుత్రుని గురుతుపట్టి “నాయనా! యిట్లధైర్యమునొందుట నీవంటి ధీరునికిఁ దగునా?

నీవంటివారు మహాసత్త్వులు. లోకమునకు మహాసత్త్వతయే మొదటి యవలంబనము. సత్త్వవంతులలో నగ్రేసరుఁడవైన నీవెక్కడ నిట్టి శోకవిహ్వలత్వ మెక్కడ? సూర్యసమతేజస్కుఁడవైన నిన్నుఁ గులప్రదీపుఁడవనుట లాఘవము. శౌర్యపటుప్రకోపబృంహిత పరాక్రముఁడవైన నిన్నుఁ బురుషసింహుఁడవనుట నింద. చక్రవర్తి లక్షణాంకిత శరీరుఁడవైన నీకీభూమి యధీనమనుట పునరుక్తము. లక్ష్మీస్వయంగృహీతుఁడవైన నీవీ రాజ్యలక్ష్మిని బరిగ్రహింపు మనుట విపరీతము. ఉభయలోకవిజిగీషువైన నీవీలోకము నధిష్ఠింపుమని చెప్పుట యపర్యాప్తము కోశసంచయమును స్వీకరింపుమనుట చంద్రికావిమలయశస్సంచయైకాభిరతుఁడవైన నీకు నిరుపయోగము. రాజసమూహమును వశపఱచుకొనుమనుట గుణగణాత్మీకృతలోకుఁడవైన నీకు గతార్థము. రాజ్యభారమును వహింపుమనుట భువనత్రయభారోద్వహనశక్తుఁడవైన నీకనుచితనియోగము. ప్రజలఁ బాలింపుమనుట దీర్ఘదోర్దండార్గళితదిఙ్ముఖుఁడవైన నీకనువాదము. పరిజనమును రక్షింపుమనుట లోకపాలోపముఁడవైన నీకానుషంగికము. శస్త్రాభ్యాసము మానవలదని చెప్పుట ధనుర్గుణకిణాంకితప్రకోష్ఠుఁడవైన నీకు నిరర్థకము. నూతన వయస్సులో జితేంద్రియుఁడవైన నీకుఁ జాపలమును నిగ్రహింపుమని చెప్పుట కవకాశమేలేదు" అని యిట్లు నదింపుచు నారాజసింహుఁడు కనులు మూసెను.

ఈసమయమందే భాస్కరుఁడు తేజస్సును విడిచెను. నరపతి జీవితాపహరణరూపమైన యాత్మాపరాధమువలన లజ్జించుచున్న వానిపగిది నధోముఖుఁడయ్యె. భూపాలసదనదుఃఖాగ్నితప్తమానుండునుంబోలె నాతామ్రశరీరుఁడయ్యెను. ఎవ్వరైన నప్రియప్రశ్న నడుగుదురేమోయని శంకించుచున్నవానివలె మెల్లగా నంతరిక్షము నుండిఁ జారెను. నరవరునికి జలాంజలి నియ్యఁగోరుచున్నవానివలె

అపరజలనిధి సమీపంబునకుఁ బోయె. దుఃఖాగ్నిదగ్ధమైనట్లెఱ్ఱబడి యున్న కరసహస్రముఁ గలవాఁడయ్యెను. ఇట్లు నరపతిమరణసంజాతవైరాగ్యునివలె శాంతశరీరుఁడై మరీచిమాలిచరమగిరిగుహాగహ్వరమునుఁ జొచ్చెను. మహాజనాశ్రుసంతానాక్రాంతమైనట్లు తపము శాంతింపరోదనతామ్రలోకలోచనకాంతిచే బలె జగమెఱ్ఱఁబడఁగా, జనోష్ణనిశ్వాససంతాపదగ్ధమైనట్లు దివసము నల్లఁబడ, నరపతి ననుగమించుటకుఁ బోవుచున్నదానివలె నున్న లక్ష్మీకమలవనమును విడువ, భర్తృశోకవిధురయైనట్లు పరివృతచ్ఛాయయై భూమి నల్లగా నగుపడ, కులపుత్రులవలెఁ బరిత్యక్తశతపత్రములై దుఃఖముతో మొఱలిడుచుఁ జక్రవాకములు వనాంతరముల నాశ్రయింప, అరాజకభీతములైనట్లు పద్మములు తమకోశములను దాచుకొనఁగ, దినకరుఁడు రాగశేషుఁడై లోకాంతరమున కేఁగ, ప్రేతపతాకవలె సంధ్య గగనతలమందు విస్తరింప, శవశిబికాలంకారనీలచామరసందోహంబు పగిది దృష్టిప్రతిరోధకతిమిరసంచయంబెల్లెడల నతిశయింప, కాలాగరుకాష్ఠములచే నెవ్వఁడో రచించినచితవలె రాత్రి కానుపింప, అవతరత్త్రిదశవిమానకింకిణీక్వణితము మాడ్కి శాఖాంతరకులాయలీయమానశకునికలకలంబు వినఁబడ, నాకలోకంబునకుఁ బోవుచున్న భూపాలు నెదురుకొనుట కింద్రుఁడు బంపిన శ్వేతాతపత్రముచందంబునఁ దూర్పుదెసఁ జంద్రుండుదయింప, శిబిసముఁడైన నరేంద్రునిఁ బురోహితపురస్సరులైన మంత్రులు, సామంతులు, పౌరులు మొదలగువారు శిబికలోఁ బెట్టి సరస్వతీతీరమునకుఁ గొనిపోయి యచట రాజార్హమైన చితయందుంచి విధ్యుక్తరీతిగఁ బరమసంస్కారమును గావించిరి.

హర్షవర్ధనుఁడును రాజకులసంబంధులు శోకమూకులు నగు లోకులచేఁ బరివృతుండై యాస్తరణశూన్యమైన భూమియందు రాజులతోఁ గూర్చుండి భీమరథీభీమమైన యారాత్రినంతయును గడి

పెను. "మాతండ్రి స్వర్గతుఁడుకాఁగా లోకమనోరథమార్గ
ములు భగ్నములయినవి. భూతిస్థానములు ఖిలమైనవి. ఆనంద
ద్వారములు మూసివేయబడినవి సత్యవాదిత్వము నిద్రించినది.
లోకయాత్ర లోపించినది. బాహుశాలిత్వము నశించినది. ప్రి
యభాషిత్వ మభావమునొందె. పురుషకారము భ్రష్టమయ్యె. సమర
శౌండత సమాప్తినొందినది. పరగుణప్రీతి విధ్వస్తమయ్యె. శా
స్త్రములిక నిరుపయోగములు. విక్రమము నిరాలంబనము. విశే
షజ్ఞత కథావశిష్టము. ఔర్జిత్యము దత్తజలాంజలి. ప్రజాపాలననైపు
ణికాషాయమునవలంబించె. రాజలక్ష్మి మహాశ్రమమును స్వీకరించును
గాక. వసుమతి ధవళవస్త్రమును ధరించునుగాక. విలాసిత్వము వల్క
లముఁదాల్చునుగాక. తేజస్విత్వమరణ్యముల పాలగునుగాక. ధీరత్వము
చీవరములఁ గట్టుకొనునుగాక. కృతజ్ఞత యిక నెవ్వని నాశ్రయించును.
తాదృశమహాపురుషనిర్మాణపరమాణువుల నిక నెచటఁ జతుర్ము
ఖుఁడు లభింపఁగలఁడు. దశదిశలు శూన్యములైనవి. జగమంతయు
నంధకారమయము. శాస్త్రోపజీవుల జన్మ మింటపైని నిష్ఫలము.
వీరగోష్ఠులిక యెట్లు జరుగును? దీర్ఘరక్తనయనంబైన తన్ముఖ
పంకజంబు స్వప్నమందైనఁ గనఁబడునా? లోహస్తంభాధికగరిమగర్భం
బగు తద్భుజయుగళంబు జన్మాంతరమునందైన నన్నాశ్లేషించుకొనునా?
మథ్యమానక్షీరసాగరోద్గారగంభీరమగు కంఠధ్వనితోఁ బుత్రకా
యని లోకాంతరమునందైనఁ బిలుచునా" యని యిట్లు బహువిధంబుల
విలపించుచు నారాత్రియంతయుఁ గృతజాగరుండై యుండెను.

అంత దుఃఖించుచున్నవివలెఁ గృకవాకుసమూహములు కంఠము
లెత్తి కూయఁదొడఁగెను. భవనమయూరములు వాసయష్టులనుండి
క్రింది కురికెను. పక్షికులంబులు తమకులాయవృక్షంబులం బరిత్య
జించి యాహారార్థ మరణ్యంబులకుం బఱచె. అంధకారంబు తను
త్వమునొందె. దీపంబులు క్షపితనిజస్నేహంబులై నిర్వాణభూయిష్ఠం

ఖులయ్యెను. అంతరిక్షమహాగణవల్కలపరివృతమై సన్యాసమును ధరించినట్లుండె. కలవింకకంధరాభాసరంబులగు నక్షత్రంబులు పార్థివాసిశకలంబులవలెఁ బ్రకాశించెను. వనకరిచయంబువిధ సరస్వరిత్తీర్థాభిముఖంబుగా బయలుదేరెను. ధవళశావాన్నపిం డమువలెఁ జందురుఁడ పరపయోనిధిపులినపరిసరమందుఁ బతితుం డయ్యె. స్వర్గారూఢుడైన భూపాలుని చందంబునఁ గమలాప్తుం డుదయగిరిమస్తకంబు నలంకరించె. రాజ్యమువలె రాత్రి మారిపో యెను. ప్రబుద్ధరాజహంసమండల ప్రబోధ్యమానంబగు పంకజాక రంబుమాడ్కి హర్మ్యంబు డచటనుండి బయలువెడలి నూపురరవా భావంబున మూకీభూతంబులై యున్న మరాళంబులను, శోకాకులశ ఘితకంచుకివర్గంబుతోఁ గూడిన శుద్ధాంతంబును, నిహతయూధప మైన వనగజయూథమువలెనున్న పితృపరిజనంబును, రుదన్మహామా త్రమై నిష్పందమగు రాజకుంజరంబును, మందురాపాలకాక్రందకథి తంబగు వల్లభాశ్వంబును, విశ్రాంతజయశబ్దకలకలంబయి శూన్యమై యున్న మహారాజాస్థానమంటపంబును వీక్షింపుచు దహ్యమానదృ ష్టియై రాజభవనంబుఁ బ్రవేశించెను. ఆమరునటిదినమందు సర స్వతీతీరంబునకుం జని స్నానము జేసి తండ్రికి కుదక మొసంగెను. అని ష్పీడితపాళ్ళియై నూతనదుకూలవస్త్రంబులఁ దాల్చి యాతపత్రము లేకుండ హయంబున్ననుఁ బాదచారియై యుష్ణనిశ్వాసముల విడు చుచు మరల రాజభవనంబుఁ జొచ్చెను.

రాజవల్లభులు, సుహృత్తులు, భృత్యులు, సచివులు రాజ మరణదివసమందే గృహములను ప్రియులైన దారపుత్రాదులనుఁ బరిత్యజించి బంధుజనులు తమ్ము నివారించుచున్నను వినక నృపగుణ గణాపహృతచిత్తులై కొందరు భృగుపాతము నంగీకరించిరి. కొందరు తీర్థవాసులైరి. కొందరు కుశశయనసంవిష్టులై యనశనవ్రతముచే నసమానమైన శోకమును శమింపఁజేసుకొనిరి. శోకావేగవివశు

లైన మరికొందరనలప్రవిష్టులైరి. కొందరు దారుణదుఃఖాగ్నిదహ్యమానహృదయులై హిమశైలము నాశ్రయించిరి. కొందరు వింధ్యపర్వతోపత్యకలయందుఁ బల్లవశయనశాయులై సంతాపమును వీడిరి. కొందరు సేవావిముఖులై శూన్యారణ్యభూముల నాశ్రయించిరి. కొందరు పవనాశనులై ధర్మార్జనాసక్తిచే మునులైరి. కొందరు కాషాయంబుల ధరించి కాపిలమతప్రవిష్టులైరి. కొందరు పూర్వము కిరీటములను ధరించిన శిరస్సులచే జడలను ధరించిరి. కొందరు రక్తాంబరధారులై స్వామ్యనురాగము నుజ్జ్వలముగాఁ జేసిరి. కొందరు తపోవనంబులఁ దపస్సొనరించుచు శరీరములను జీర్ణింపఁజేసిరి.

సంపద శోకమనియు, భూమి మహాపాతకమనియు, రాజ్యము రోగమనియు, భోగములు సర్పములనియు, గృహము నరకమనియు, బాంధవులు బంధనమనియు, జీవిత మపయశంబనియు, దేహము ద్రోహమనియు, సామర్థ్యము కళంకమనియు, ఆయువపుణ్యఫలమనియుఁ, ఆహారమువిషమనియు, విషమమృతమనియు, చందన మగ్నియనియు, కామము క్రకచమనియు, హృదయస్ఫోటన మభ్యుదయమనియు, దలంచుచు సకలవ్యాపారవిముఖుఁడై పితృశోకవిహ్వలీకృతమానసుఁడైన హామ్లెని చిరంతనమిత్రులు, పితృపితామహక్రమాగతులైన కులపుత్రులు, గ్రాహ్యవాక్కులైన గురువులు, శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణ విశారదులైన వృద్ధబ్రాహ్మణులు, శ్రుతాభిజనశీలశాలులు, మూర్ధాభిషిక్తులు నగు రాజులు, యథావదధిగతాత్మతత్త్వులైన సన్యాసులు, సమదుఃఖసుఖులైన మునులు, సంసారాసారతాకథనకుశలులైన బ్రహ్మవాదులు, శోకాపనోదన నిపుణులైన పౌరాణికులు, పరివేష్టించి రాజ్యమునుఁ బరిగ్రహింపుమని బోధించిరి. వారిట్లనునయింప నతి కష్టముతో మెల్లగ నాహారాదులయం దాభిముఖ్యము గలవాఁడయ్యెను. "మహాప్రళయసదృశమైన మాతండ్రి మరణవార్తను విని

మాయన్న బాష్పజలస్నాతుఁడై వల్కలమును ధరించి తపశ్చరణ
మున కరణ్యమునకుఁ బోయెదనని నిశ్చయింపఁడుగదా? ఆపురుష
సింహుఁడు గిరిగుహా నాశ్రయింపఁడుగదా? అశ్రుజలపూర్ణలోచ
నుఁడైనను అనాథమైన యీపృథివిని చూచునా? సంసారానిత్యతా
జనితవైరాగ్యుఁడై సవిధమునకు వచ్చు రాజ్యలక్ష్మిని నిరసింపఁడు
గదా? ప్రథమవ్యసనవిషవిక్లబుఁడై తన్నుఁ దాను మరువఁడుగదా?
దారుణదుఃఖాగ్నిదగ్ధదేహుఁడై పట్టాభిషేకము నొప్పుకొనునా?
ఇచ్చటకు వచ్చినతరువాత రాజులచే బోధింపబడినవాఁడై రాజ్యపరి
పాలనయందు విముఖతనొందఁడుగద. అతఁడు తండ్రిగారియందతి
పక్షపాతముఁగలవాఁడు "కాంచనతాళవృక్షసదృశదేహప్రమాణము,
దివసకరప్రీతిచే దినమంతయు వికసించియుండు పద్మమువంటి యీ
ముఖము, వజ్రస్తంభభాస్వరములైన యీభుజకాండములు, మదా
లసహాలధరవిభ్రమములైన యీవిలాసములు, పూర్వమెవ్వరికైనఁ
గలవా? ఇఁక ముందువారికుండునా? ఆతనివంటివదాన్యుఁడు పరా
క్రమవంతుఁడు, మానవంతుఁడు, మఱెవ్వఁడున్నాఁడని నాతోఁ బలు
మారు ప్రసంగించుచు దరుచుగాఁ దండ్రిగారిని శ్లాఘించెడువాఁడ"ని
భ్రాతృగతహృదయుఁడై తనలోఁ దాను చింతించుకొనుచు భ్రాతృ
దర్శనోత్కంఠావిసంష్ఠుల హృదయుఁడై యతనిరాకను నిరీక్షించు
చుండె.

ఆంధ్రహర్ష చరిత్రములో
మహారాజ మరణవర్ణనమను పంచమోచ్ఛ్వాసము.
ముగిసెను.

హర్ష చరిత్రము.

షష్ఠోచ్ఛ్వాసము.

తే॥ గీ॥ వెదకి వెదకి కృతాంతుఁడు పృథ్విలోనఁ,
బంపి తన దూతసమితి యుపాంశువుగను।
శూరులనుఁ బట్టి తెప్పించు నేమిపురను।
రోషకలితాత్ముఁడై విజిగీషువగిది॥

తే॥ గీ॥ కుంభిసంభగ్నతరుపాత ఘోరరవము।
సింహసుప్తిని వనములోఁ జెరుచు కరణి।
నమ్మకముపైని మనుజుని నరికినట్టి।
దోషమున నాశనంబొందు దుర్జనుండు॥

అంత ద్విజన్ముఁడు ప్రథమ ప్రేతపిండంబు భుజింప, భయంకరములగు నాశౌచదినంబులతిక్రమింప, ఆలోకనమాత్రదుఃఖదాయకములగు నృపశయనాసనఛత్రచామరామత్రశస్త్రాదికము బ్రాహ్మణదత్తముకాఁగా, రాజాస్థిసంచయము తీర్థస్థానంబుల నుంచఁబడఁగా, రాజకుంజరము నరణ్యములో విడిచిపెట్టఁ గ్రమముగా నాక్రందనములు మందగింప, విలాపములు విరళములుకాఁగా, లోకలోచనాశ్రుధారాసంతానము శాంతింప, నిట్టూర్పులు శైథిల్యమునొంద హాకష్టశబ్దము లంతరింప, శోకశయ్యలు పరిత్యక్తములు కాఁగా, మనుష్యశ్రవణము లుపదేశార్హతనొంద, నృపగుణములు గణనీయదశకు రాఁగా, శోకమచ్చటచ్చటఁ గానుపింప, కవులు తమ రోదనములఁ జాలింప, నరనాథుఁడు స్వప్నావశేషదర్శనుఁడు, హృదయావశేషస్థానుఁడు, చిత్రావశేషాకృతి, కావ్యావశేషనాముఁడును గాఁగా, హర్షదేవుఁడా కాలమందు సంత్యక్తవ్యాపారాంతరుఁడై,

శోకమూకులు, అవనతశిరస్కులు నగు మహాజనులు, వృద్ధబాంధవులు, గుంపుగూడి తనచుట్టుఁ గూర్చుండియుండుటనుఁ జూచి "శోకపరాభూతమైన యీజనసముదాయము మాయన్నగారి రాకనుఁ దెలియఁజేయుచున్నది. అంతకంటె మఱేమియున్నదని" తనలోఁ దాననుకొని లోనికి వచ్చుచున్న యొక భృత్యునిఁగాంచి "ఓయీ! మాయన్నగారు వచ్చినారా" అని కంపమానహృదయుఁడై యడిగెను. వాఁడు "స్వామీ! అవును. తమరు సెలవిచ్చినట్లు ద్వారదేశమందున్నారు" అని మెల్లగాఁ బలికెను. అది విని హర్షుఁడు సోదర్యస్నేహపరవశుండై బాష్పోదకప్రవాహముతోఁ దన ప్రాణములను విడిచిపెట్టక యతికష్టముతో నాపెను.

అనంతరము మొదటఁ బ్రవేశించిన పరిజనముపలెనున్న ద్వారపాలకాక్రందనధ్వనిచేఁ దెలుపఁబడిన రాకఁగలవాఁడు, బహువాసరములనుండి స్నానభోజనశయనాదివిహీనులై కృశించిన పరిజనులచేఁ బరివృతుండు, అవిరళమార్గధూళిధూసరితాంగుఁడగుటచేఁ గ్రమాగతమైనభూమిచే శరణీకృతశరీరుని పగిది నున్నవాఁడు, సమాసన్న రాజ్యలక్ష్మీకటాక్షపాతములమాడ్కి నున్న ధవళములగు హూణసమరశరవ్రణబద్ధపట్టకములచే శబలీకృతకాయుఁడు, అవనిపతి ప్రాణపరిత్రాణార్థమై శోకాగ్నియందు హోమముచేయబడిన మాంసముకలవివలెఁ గృశించిన యవయవములచే నివేదింపఁబడిన దుఃఖభారముగలవాఁడు, కిరీటశూన్యమై మలినకుంతలమై యున్న శిరస్సునందు మూర్తీభవించినట్లున్న శోకమును ధరించుచున్నవాఁడు ఆతపగళితస్వేదముతోను, పితృపాదపతనోత్కంఠతోనుఁ గూడినలలాటముఁ గలవాఁడు, విపులబాష్పపయఃప్రవాహముచేఁ బతిమరణమూర్ఛితవలెనున్న భూమినిఁ దడుపుచున్నవాఁడు, నిరంతరాశ్రుబిందుపతనమువలన లోత్తఁబడి చిక్కియున్న కపోలములుఁగలవాఁడు, అత్యుష్ణముఖమారుతముచే ద్రవించు

చున్నట్లున్న యధరములోఁ గూడినవాఁడు. అచిరశ్రుతపితృమరణ మహాశోకముచే దగ్ధమైనట్లున్న శ్రవణప్రదేశముగలవాఁడు, సూర్యుఁడస్తమించుటచే లుప్తశోభమైన దివసమువలె శ్యామలాభాతుఁడు, భగ్నమైన కల్పతరువులుగల నందనమువలె విపన్నుఁడు, దిగ్గజము నశించిన దిగ్భాగమువలె శూన్యుఁడు, వజ్రపాతదారితమైన పర్వతమువలెఁ గంపమానుఁడు, దౌర్మనస్యముచే దాసీకృతుఁడు, అధికివశంవదుఁడు, మౌనముచే మూకీకృతుఁడు, పీడచే నాక్రాంతుఁడు, వైరాగ్యముచే ధరింపఁబడినవాఁడునై సాధుభాషితముల కసాధ్యమైనది, వృద్ధబుద్ధులకబోధ్యము, గురువాక్యములకగమ్యము, శాస్త్రశక్తికశక్యము, ప్రజ్ఞాప్రయత్నములకందనిది, సుహృదుపదేశముల కగోచరమైనది, విషయోపభోగములకవిషయమైనదియునగు శోకముచేఁ గబళితుఁడునైయున్న యన్నగారినిఁ జూచెను.

అంత రాజ్యవర్ధనుఁడు చిరకాలనిరుద్ధదుఃఖోద్రేకము నాపలేక దూరమునుండి ప్రసారితదోర్దండయుగళుండై తమ్మునిఁబట్టుకొని మాటిమాటికిఁ గంఠమందు, కపోలములయందు, స్కంధభాగమందు నిడికొని శ్రోత్రహృదయములను బంధనములతోఁ బెల్లగించుచున్న వానివలె ముక్తకంఠముగా నేడ్చెను. నిర్వ్యాప్తనేత్రజలుఁడై శరత్కాలపుమేఘమువలెఁ గొంతసేపటికి స్వయముగా నుపశమించెను. పరిజనోపనీతంబగు జలంబునఁ జక్షుఃప్రక్షాళనంబుఁ జేసికొని దాసి తెచ్చిన చందాతపశకలోపమంబగు వాసఃఖండముచే నుష్ణబాష్పదగ్ధమైన ముఖమునుఁ దుడిచికొనియె. చాలసేపూరకయుండి లేచి స్నానభూమికిఁ జని కొంతవడి యచటఁ గూర్చుండి స్నానముఁజేసి తల దుడుచుకొని పర్యంకమందుఁ బడియుండెను. హర్షుఁడును స్నాతుఁడై భూతలనిహితమైనకుథయందన్నకు దగ్గరగానుపవిష్టుఁడయ్యె. దుఃఖసంతప్తహృదయుఁడైన జ్యేష్ఠసోదరునిఁజూడ నాతనిహృదయము సహస్రశకలములయ్యెను. రాజ్యవర్ధనుడు రాజధానికి వచ్చిన

దినము నరపతి మరణదివసముకంటె దారుణతరంబయ్యెను. ఆదిన
మందాపురములో నొక్కఁడును స్నానభోజనాదులను సలుపలేదు.
అంత త్వష్టృటంకముచే నూతనముగాఁ జెక్కఁబడిన శరీరముగల
వానివలె బహుళరుధిరచ్ఛవినిఁదాల్చినవాఁడై యరుణసారథియపర
పారావారజలంబునఁ గ్రుంకె. ముకుళితకమలినీకోశనిబద్ధంబగు చం
చరీకకులంబు కమలసరస్సున ధ్వనించెను. సూర్యుఁడస్తమింపగాఁ
జక్రవాకవితతివిరహవ్యాధివిధురంబగు వధూకదంబమును సాస్ర
ముగాఁజూచెను. కలహంసరమణీరమణీయంబగు కైరవాకరమందు
సంచరించు లక్ష్మియొక్క మాణిక్యకాంచీకింకిణీజాలమువలె మధు
కరనికరము ధ్వనించెను. ఆకాశంబున నుదయమానంబై ప్రకట
కళంకంబగు శశాంకమండలంబు విషాణోత్కీర్ణపంకిలకకుదకూటంబు
గల శంకరవృషభంబు పగిదిఁ బ్రకాశించెను.

ఈ సమయమందనతిక్రమణీయవచనులైన ప్రధానసామంతు
లచే విన్నవింపఁబడినవాఁడై రాజ్యవర్ధనుఁడెట్టెట్లో లేచి భుజిం
చెను. ఆరాత్రి తెల్లవారగా రాజులందరువచ్చి ప్రవేశించి
యుండ నన్నతమ్మునిఁజూచి "నాయనా, హర్షా, గురుజననియోగంబు
నకు లోబడినవాఁడవు. శైశవమందే నాయనగారి చిత్తవృత్తిని
బాగుగా గ్రహించినవాఁడవు. కావున నిట్టి విధేయుఁడవైన నీకొక
విషయము నామనంబు చెప్పఁగోరుచున్నది. బాలభావసులభమైన
వక్రత నవలంబింపఁగూడదు. ఈ నాకోరికకు బాలిశునివలె విఘ్న
మాచరింపకుము. లోకవృత్తమునుఁ దెలియనివాఁడవుకావు. లోక
త్రయత్రాతయగు మాంధాత స్వర్గతుఁడుకాగా పురుకుత్సుఁడేమి
చేసెను. భూతలతాదిష్టాష్టాదశద్వీపుఁడైన దిలీపుని యనంతరము
రఘువు, మహాసురసంగ్రామాధిష్ఠితసుత్రామరథుండగు దశర
థుండు దేవభూయంబునొంద శ్రీరామచంద్రుండును, గోష్పదీకృత
చతుస్సముద్రుండైన దుష్యంతుఁడు కాలధర్మంబు నొంద భర

తుండు నేమిసేయఁగలిగిరి. వీరందరిమాట యటుండనిమ్ము. శత
సమధికాధ్వరధూమవిసరధూసరితవాసవావాసుఁడైన తన జనకుఁడు
పరాసుఁడుకాఁగా మనతండ్రిగారు రాజ్యమేలలేదా? శోకమునకు
లోఁబడిన పురుషుని శాస్త్రవేత్తలు కాపురుషుఁడందురు. శోకాయత్తు
లగువారు స్త్రీలు. ఐనను స్వభావమున కేమిచేయఁగలము. ఇదియే
కాపురుషత్వము. ఇదియే స్త్రైణము. పితృశోకాగ్నికి స్థానభూతుఁడ
నైతిని. మహారాజు గతింపఁగా స్రోతోరూపముగా నశ్రుధారాసం
తానమును విడిచితిని. మహాతేజమ స్తమింపఁగా నంధకారీభూతలో
కుఁడనైన నాప్రజ్ఞాలోకము నష్టమైనది. దహనభీతినొందినదాని
వలె వివేకము స్వప్నమందైనను సమీపింపకుండనున్నది. బలిష్ఠ
మగు సంతాపముచే లక్కవలె ధైర్యమంతయుఁ గరగిపోయినది.
విషదిగ్ధబాణనిహతమగు హరిణమువలె మతి మోహము నొందుచు
న్నది. నాధృతికూడ నమ్మవలెఁ దాతతోఁబోయినది. స్మృతి
విలుప్తమైనది. వడ్డికిచ్చిన విత్తమువలెఁ బ్రతిదినము దుఃఖము
పెరుగుచున్నది. శోకానలధూమసంభారసంభూతాంభోధరభరిత
మయినట్లి నాశరీరము నయనవారిధారాసంతానమును వర్షించు
చున్నది. మనుష్యులు మరణానంతరము పంచభూతములైపోవుదు
రని లోకము వ్యవహరించుమాట యసత్యము. ఏలయన మన
నాయనగారు కేవలహుతాశనత్వము నొంది నన్ను దహించుచు
న్నారు. దుర్నివారమగు నీశోకము సముద్రమును బడబాగ్నివలెఁ
నన్ను దహించుచున్నది. పర్వతమును వజ్రాయుధమువలె ఖండించు
చున్నది. రవిని రాహువువలెఁ గబళించుచున్నది. విషమందుఁ
జకోరమునకువలె రాజ్యమందు నాకన్ను విరక్తమగుచున్నది. సు
మేరుకల్పుఁడైన యట్టి మహాపురుషుని వినిపాతము కేవలాశ్రు
పాతముచేఁ బ్రతీకార్యముకాదు. ఈ రాజ్యలక్ష్మిని బరిత్యజిం
చుటకు నామనం బభిలషించుచున్నది. ఈ దగ్ధగృహమందు శారిక
వలె క్షణమైనఁ నుండజాలను. వస్త్రమందువలె మనస్సునందు

లగ్నమైన స్నేహమలమును నిర్మలములగు గిరినిర్ఝరిణీజలంబుల నాశ్రమపదమందు క్షాళనము నర్చుటకు నామనంబు వాంఛించుచున్నది. కావునఁ దొల్లి తండ్రియాజ్ఞచేఁ బూరువుజరనువలె నీవును నారాజ్యచింతనుఁ బరిగ్రహింపుము. త్యక్తసకలబాలక్రీడుఁడైన శ్రీకృష్ణునివలె లక్ష్మికి నీయురస్థలమిమ్ము. నాచే శస్త్రము విడువఁబడినది" అని పలికి దగ్గిరనున్న శస్త్రగ్రాహిచేతినుండి నిస్త్రింశముఁ దీసికొని నేలఁ బడవైచెను.

అది విని హర్షుఁడు నిశితశూలాహతునివలె విదీర్ణహృదయుఁడై "మాయన్నకు నాపైఁ గోపమువచ్చునట్లెవ్వఁడైన దురోధనముఁ జేసియుండెనా? లేక యిదినన్నాతఁడు పరీక్షించువిధమా? లేక శోకజనితమైన చిత్తవిక్షేపమా? ఇతఁడు మాయన్న కాఁడా? ఆతఁడొకటిఁజెప్పఁగా శోకశూన్యమైన శ్రవణేంద్రియముచే నేను మరియొకటిగా వింటినా? ఒకటిఁజెప్పదలంచి మఱియొకటిఁజెప్పెనా? ఇది విధిపన్నిన సకలవంశనిపాతనోపాయమా? నిఖిలపుణ్యకర్మపరిక్షయోపక్షేపమా? ప్రతికూలగ్రహచక్రవాళవిలసితమా? తాతవినాశనిశ్శంకకలికాలక్రీడితమా? ఏలయన సామాన్యజనునివలె యుక్తింంచనకారినైన నన్నుపుష్పభూతివంశసంభూతునివలె, ఆతండ్రికిఁ బుట్టనివానివలె, తనతమ్ముఁడుగానివానివలె, అభక్తునివలె, దృష్టదోషునివలె, శ్రోత్రియునిసురాపానమందువలె, సద్భృత్యునిస్వామిద్రోహమందువలె, సజ్జనుని నీచోపసర్పణమందువలె, సుకళత్రమును వ్యభిచారమందువలె నతి దుష్కరమైన కర్మయందు నన్నాజ్ఞాపించెను. సకలపరిపంథిమండలజలధిమథనమందరుండగునట్టి జనకుండు స్వర్గగంబున కేగ తపోవనము నాశ్రయించుటగాని, వల్కలములను ధరించుటగాని, తపశ్చరణముగాని, యుక్తమైన పనియేగాని నన్ను రాజ్యమేలుమని చెప్పుట యిదివరకే శోకాగ్నిదగ్ధుఁడనైన నాపై నంగారవృష్టివలె నున్నది. అట్లు పలుకుట మాయన్నకుఁ దగదు. ఆలోచింపగా

నభిమానములేని ప్రభువు, నిరభిలాషుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు, దోష
ములేని ముని, చాపలములేని వానరము, అమత్సరుడైన కవి,
తస్కరుఁడు గాని వర్తకుఁడు, శంకితుఁడుగాని ప్రియుజాని, దరిద్రుఁ
డుగాని సజ్జనుఁడు, ఖలుఁడుగాని ధనికుఁడు, ప్రియుఁడైన క్షుద్రుఁడు
హింసింపని వేటకాడు, సుఖియైన సేవకుఁడు, కృతజ్ఞుఁడైన జూదరి,
ఆకలిలేని సన్న్యాశి, ప్రియువచనములుగల క్రూరుఁడు, సత్యముఁ
బలుకు నమాత్యుఁడు, దుర్వినీతుఁడుగాని రాజపుత్రుఁడు, లోక
ములో దుర్లభులు. అయినను నాకు మాయన్న యే ఆచార్యుఁడు.
తండ్రియు రాజవరేణ్యుఁడు నగునట్టి మహానుభావుడఁతంబునొంద
విఫలీకృతవిశాలశిలాస్తంభోగుభుజుండు, నూతన వయస్కుండునగు
మాయన్న రాజ్యమును విడిచి తపోవనమునకుఁ బోననిశ్చయించి
యుండ సకలలోకలోచనజలపాతాపవిత్రంబు వసుధాభిధానంబునగు
నీమృద్గోళకంబును విత్తమదమత్తనీచాశ్రియణయు, సుభటకుటుంబ
కుమ్భదాసియు నగు నీ హాతలక్ష్మి నేచండాలుఁ డభిలషించును.
అత్యంతానుచితమగు నిది మాయన్న కెట్లు తోచెను. నాయందే
దోషము నాతఁడు కనిపెట్టెను. సౌమిత్రిని భీమసేనప్రభృతులను
మరచెనా? మాయన్న ప్రభుత్వము స్వార్థనిష్పాదననిష్ఠురము.
అనపేక్షితభక్తజనముకాదే. ఆతఁడు తపోవనమునకుఁ బోవగా
జీవనేచ్ఛగలవాడెవ్వఁడు మనస్సుచేనైన రాజ్యము నభిలషించును.
కులిశధారానిశాతనఖవిదళితమత్తమాతంగంబగు కేసరి వనవిహారము
నకుఁ జనఁగాఁ దన్నివాసభూతమైన గిరిగుహ నెవ్వఁడు గాపాడును?
సత్త్వవంతులు ప్రతాపసహాయులు. చపలమైన రాజ్యలక్ష్మిని
గురించి మాయగ్రజుని కింత నిర్బంధమేల? కుశకుసుమసమిత్పలా
శంబుల మోసికొనుచు వనహారిణివలె నరణ్యంబున జరాక్రాంత
యగుగాక. వ్యర్థమగు నీవికల్పములతో నాకేమిపని? నేనును
మాయన్న ననుసరించెదను. గురువచనోల్లంఘనజనితంబగు నాకిల్బి
షమును తపోవనమందు నాతపంబే శమింపఁజేయును. ఇట్లు నిశ్చ

యించి మనస్సుచే మొదటఁ దపోవనమునకుఁ బోయినవాఁడై యుద్యోము ఖుఁడై యూరకుండెను.

అంతలో మొదట నాజ్ఞాపింపఁబడినవానివలె నేడ్చుచు వస్త్రవ్యక్తుఁడు వల్కలములను సిద్ధపర్చి తీసికొనిరాగా నిర్దయకరతలతాడనభీతిచేవలె హృదయమెచ్చటికో పోవ, రాజస్త్రీసమూహము మొఱలిడ, విప్రులందరబ్రహ్మణ్యమని చేతులు పైకెత్తి శోకింప, వలదని పౌరబృందము పాదములపైఁబడి ఘూత్కారమొనర్ప, చిరంతనపరిజనము కరిగిన మనస్సులతోఁ బరుగిడఁ, కంపమానహృదయులు, పరిజనావలంబితులు, శోకగద్గదవచనులు, క్షరద్బాష్పబిందుసందోహులు, నివారణోద్యతమనస్కులునగు వృద్ధబాంధవులు చనుదేర, నఖవిలిఖితమణికుట్టిములు, అవనతిముఖులునై, సామంతులునై రాశ్యమవలంబింప. బాలవృద్ధులతోఁ గూడిన ప్రజలందరు తపోవనగమనోద్యతులై యుండ, రాజ్యశ్రీపరిచారకుఁడైన సంవాదకుఁడు స్రవన్నేత్రసలిలప్రవాహంబుతో శీఘ్రముగాఁ బరుగిడివచ్చి ముక్తాక్రందుఁడై సభామధ్యంబునన్పడెను.

అది చూచి హర్ష రాజ్యవర్ధను లుభయులు నేమి యుపద్రవము సంభవించెనోయని తొట్రుపాటుగలవారై "భద్ర, మా వ్యసనములను వృద్ధినొందించుటలో బద్ధదీక్షుఁడు, మహారాజనిధనసంతుష్టమతియునగు దుర్విధియింక నేయధికతరమైన వ్యసనములోఁ మమ్ముఁద్రోయదలంచియున్నాఁడో చెప్పుము చెప్పుము" అని వాని నడిగిరి. "నీచాత్ములు పిశాచములవలె ఛిద్రప్రహారశీలులు. ఏదినమందు భూనాధుఁడీలోకమునుఁ బరిత్యజించెనను దుర్వార్తవుట్టెనో యాదినమందే దుష్టుఁడైన మాళవరాజు గ్రహవర్మను వధించెను. భర్తృదారికయైన రాజ్యశ్రీయును చోరాంగనవలె నిగళితచరణయై కాన్యకుబ్జయందుఁ గారాగారములో నుంచఁబడియె. అరాజకమనితలంచి

యా ఖలుఁడీదేశమునుఁగూడ జయించుటకు రాఁదలంచి యున్నాఁడని యొకకింవదంతి పుట్టినది. నేను విన్నవింపఁదగినవిషయమును విన్న వించితిని. ఇక తమదియే భారము." అని వాఁడతిదుఃఖముతో దెలియజేసెను. అనుపేక్షణీయము, అసంభావితము, ఆకస్మికము నగునట్టి దారుణవ్యసనోపనిపాతమును విని పరులవలనఁ పరిభవమెన్నఁడుఁ బొందనివాఁడగుటచేతను, పరపరిభవమును సహింపని స్వభావముఁగలవాఁడగుటచేతను, నవయౌవనము దర్పబహుళమగుటచేతను, తాను వీరక్షేత్రమందుఁ బుట్టినవాఁడగుటచేతను, సోదరి కృపాభూమియగుటచేతను బద్ధమూలమై యతిగరిష్ఠమగు నీరాజ్యవర్ధనుని పితృమరణశోకమంతయు నొక్కపెట్టున నశించెను. సింహము పర్వతకందరమునువలె భయంకరకోపావేశ మీతనిహృదయగుహను బ్రవేశించెను. పృథులలాటపట్టమందు భీషణభ్రుకుటిని బంధించెను. నఖకిరణసలిలనిర్ఝరములచే నభిషేకము గావించుచున్నవానివలె వామకరముచేఁ దనబాహుశిఖరమును స్పృశించెను. గళత్స్వేదసలిలపూరితోదరంబగు నీతని దక్షిణహస్తము దుర్మదలక్ష్మీకచగ్రహణోత్కంఠచేతనువలెఁ గంపించుచున్నదియై మాళవరాజోన్మూలనముకొఱకు గృహీతకేశమువలె భీషణంబగు కృపాణంబు ధరించెను. కపోలములయందు రోషరాగమగుపడెను. సమాసన్నసకలమహీపాల చూడామణి చక్రాక్రమణాహంకారముఁగలదానివలె నున్న దక్షిణచరణమును వామోరుదండమందుంచెను. నిష్ఠురాంగుష్టకషణముచే నుద్గీర్ణధూమలేఖంబైన యితరపాదపద్మముచే మణికుట్టిమమును వ్రాయుఁదొడఁగెను. శోకవిషప్రసుప్తమగు పరాక్రమమును లేవుచున్నవానివలె రాజ్యవర్ధనుఁడు దమ్మునిఁ జూచి "ఆయుష్మంతుఁడా! యీరాజకులము, యీబంధువులు, యీపరిజనము, యీరాజ్యము, భూపతిభుజపరిపాలితులగు నీప్రజలు, నీయధీనము, నేనిప్పుడే మాళవకులోచ్ఛిత్తికొఱకుఁ బోయివచ్చెద. ఇదియే వల్కలగ్రహణము. ఇదియే తపస్సు. ఇదియే శోక

నిరసనోపాయము. ఇదియే అత్యంతావినీతశత్రునిగ్రహము. మాళవరాజులు పుష్పభూతివంశమును బరిభవించుట హరిణములు సింహము కేసరములను లాగుట. భేకములు కాలసర్పముపైఁ జేతులుంచుట. గోవత్సములు వ్యాఘ్రమును బందిగాఁ గొనుట. నీరుకట్టెలు గరుడుని గళము బట్టుకొనుట. చీకటులు సూర్యునావరించుట. మహాకోపముచే నాశోకసంతాప మంతరించినది. చతురంగసైన్యము నీయొద్ద నుండనిమ్ము. గుఱ్ఱపుదండుతో నీభండి యొక్కఁడే నన్ననుసరించి వచ్చునుగాక" అనిపలికి తోడనే ప్రయాణపటహమును వాయించుట కాజ్ఞాపించెను.

తనతో రావలదని యాజ్ఞాపించుచున్న యన్ననుఁజూచి సోదరీభర్తృవధజనితకోపోద్రేకంబు మనంబున నుద్దీపింప హర్షుఁడు "ఆర్యా! నేను నీతో వచ్చిన నేమిదోషము? బాలుఁడనందువా మఱింత విడువఁదగినవాఁడను కాను. రక్షణీయుఁడనందువా నీభుజపంజరమే నాకు రక్షాస్థానము. అశక్తుఁడనందువా నన్నిచ్చటఁ బరీక్షించితివి. సంవర్ధనీయుఁడనందువా నీవియోగము నన్నుఁ గృశింపఁజేయును. క్లేశమును సహింపలేనందువా నన్ను స్త్రీలలోఁ బరిగణించితివి. ఇచ్చట సుఖముగా నుండుమంటివేని నాసుఖము నీతోడనే యున్నది. మార్గాయాసము మెండుగా గలుగునంటివా నీవిరహముకంటె నది హెచ్చుబాధకముకాదు. లఘుపరికరుఁడనై పోయెదనంటివా నీపాదరజము నీకేపాటిభారము. నీభుజమునకిట్టి కుక్షింభరిత్వమేలకలిగెను. ఒంటిగా నది క్షీరోదఫేనపటలపాండురంబగు యశము నమృతమువలెఁ బానముఁ జేయుటకుఁ గోరుచున్నది. నాయందనుగ్రహముఁ జూపితివిగాని నన్నిట్లెప్పుడు వంచింపలేదు. కావున నాయందుఁ బ్రసన్నుఁడవుకమ్ము. నన్ను నీవెంబడి రానిమ్ము అని ప్రతిమాలుచు భూతలనిహితశిరస్కుఁడై యగ్రజుని పాదపద్మంబులపైఁ బడెను.

అప్పు డతఁడు తమ్ముని లేవనెత్తి "నీచుఁడైన యాశత్రువుని విషయమై యింత మహాసంరంభమేల? హరిణముకొఱకు సింహము సంరంభించుట సింహమునకు లజ్జాకరముగాదా? తృణముల దహించుట కేపాటి యగ్ని కావలెను. అష్టాదశద్వీపయుతంబగు నీమేదిని నీపరాక్రమమునకు విషయము. కులశైలనివహంబు నెగర గొట్టఁగలవాయువున కతిచంచలమైన తూలరాశియందుఁ బ్రయాస మేల? మేరుగిరియందు వప్రక్రీడసలుపు దిగ్గజములు వల్మీకముసుఁ జూచునా? సకలపృథ్వీపతి ప్రళయోత్పాతధూమకేతువు, చామీకరపత్రలతాలంకృతంబునగు కార్ముకంబును దిగ్విజయమందు ధరింపఁ గలవు. దుర్నివారమైన నాశత్రువినాశనక్షుద్బాధ కీయొక కోప కబళమును క్షమింపుము" అనిపలికి యాదివసమందే యభ్యమిత్రుఁడై చనియె. సోదరుఁడట్లు దండయాత్రకుఁబోవ, దండ్రి స్వర్గతుఁడుకాఁగా, దల్లి మృతినొంద, జామాత కథావశిష్టుఁడు కాఁగాఁ, జెల్లెలు కారాగృహనిబద్ధయైయుండ, హర్షుఁడు యూధపరిభ్రష్టమైన దంతావళంబుమాడ్కి నేకాకియై యతికష్టముతోఁ గాలమును గడిపెను. బహుదినంబు లతిక్రమింప నాతడు సోదరవిరహదుఃఖాసికచే నిద్దురలేకుండఁ బొగులుచుండెను. ఒకనాఁడు రాత్రి యామమాత్రావశిష్టమైయుండ యామికుఁ డిట్లొక గీతపద్యమునుఁ బాడెను.

తే॥ గీ॥ ద్వీపసన్నుత గుణమగు దివ్యరత్న।
రాశి సంపాదన ప్రవిరాజితంబు।
పోతమును మారుతము మాడ్కి పురుషుని విధి।
గూల్చు నాకస్మికంబుగఁ గుంభినిపయి॥

అది విని యనిత్యతాభావనచే మిక్కిలి దూయమానహృదయుఁడై యాలోచింపుచుండఁ మరల నిద్రపట్టెను. ఆనిద్రలో మిక్కిలి పొడవైన లోహస్తంభ మొకటి విరిగి నేలఁ బడినట్లు కలఁ

గ నెను. కశాభిహతుఁడై నట్లు నిద్ర మేల్కాంచి యుత్కంపమాన మానసుఁడై "ఏమిది తరుచుగా నన్ను దుస్స్వప్నములు విడువకుండ నన్నవి. తెంపులేకుండ నహోరాత్రములు నా వామనేత్రము జెదరుచున్నది. మహాక్షితీశుని సంక్షయమును సూచింపుచున్న వియై యీ మహోత్పాదములు శాంతింపకుండనున్నవి. రాహు వవికలదేహుఁడై సూర్యబింబమందుఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు. సప్త ర్షిమండలము ధూమమును గ్రక్కుచున్నది. ప్రతిదినము దారుణ ములగు దిగ్దాహములుఁ గానవచ్చుచున్నవి. దిగ్దాహభస్మకణనిక రంబుమాడ్కి నభస్థలమునుండి తారకాగణంబులు జారెను. తార కానిపతనదుఃఖముచేవలెఁ జందురుఁడు నిష్ప్రభుఁడగుచున్నాఁడు. వె దురుమొలకనుఁ జెరికివేయుమత్తగజమువలె మావంశజుఁడైన పూర్వ వయస్కుని సైతము హరించు కృతాంతుని యెవరడ్డఁగలరు. సర్వ విధముల మాయన్నకు మంగళమగుగాక" అని చింతించుచు భ్రాతృ స్నేహకాతరమై దగ్ధింపుచున్న తనచిత్తమును దృఢపఱచుకొని లేచి కాలోచితకృత్యంబుల నాచరించెను.

అంత హర్షుఁడాస్థానగతుండై యుండ విషణ్ణజనానుగమ్య మానుఁడు, మలినపటావృతగాత్రుఁడు, జీవితధారణలజ్జచేవలె నధో ముఖుఁడు, నాసాగ్రగ్రథితదృష్టి, మూకీభూతుఁడై యున్నను స్వామి వ్యసనమునవిచ్ఛిన్నాశ్రుధారాపాతముచేనివేదించువాఁడు, రాజ్యవర్ధ నునికటాక్షపాత్రుఁడునగు కుంతలకుఁడనువానినవలోకించెను. వానిఁ జూచి శంకితుఁడై నేత్రద్వయమందుదకమును, ముఖమందు శ్వసన మును, హృదయమందగ్నిని, ఉత్సంగమందు భూమినిగలిగియున్నవాఁ డగుటచే సర్వావయవములయందేకకాలంబున లోకపాలకులచే దారుణాప్రియవార్తాశ్రవణసమయంబునఁ బట్టుకొనఁబడినవానివలెఁ గానవచ్చెను. వాడపుడు "దేవా మీయన్న మాలవసైన్యమును హేలగా నోడించెను. అది సహింపనివాఁడై నృశంసుఁడైన గౌడ

రాజున కైతవోపచారములచే మాయన్న మనమునందు దృఢవిశ్వాసంబును బుట్టించి ముక్తశస్త్రుఁడై యొంటరిగానున్న యాతనిని స్వభవనమందు వధించె" నని చెప్పెను. ఆత్మాపహారకోపమంబగు నా మాటను విని హర్షుఁడు ప్రచండకోపాగ్నిచే ద్విగుణీకృతశోకావేగుండై ప్రజ్వలించెను. శిరఃకంపశిథిలితములైన శిఖామణిశకలములను నిప్పులుగాఁగలదానివలె నున్న రోషాగ్నినిఁ గ్రక్కుచు సంతతము స్ఫురించుచున్న పెదవిచే సకలతేజోవంతుల యాయువునుఁ బానముఁ జేయుచున్నవానివలెనున్నవాఁడు, రోషారుణనేత్రకాంతులచే దిగ్దాహమునుఁ బుట్టించువానివలెనున్నవాఁడు హరునివలె ధృతభైరవాకారుండు,హరివలెఁ బ్రకటితనరసింహరూపుండు,సూర్యకాంతశైలముమాడ్కి నన్యతేజోదర్శనప్రజ్వలితుండు,ప్రళయదివసంబుపగిది నుదితద్వాదశార్కదుర్నిరీక్ష్యవిగ్రహుండు, మహోత్పాతమారుతమునకరణి సకల భూభృత్కంపకారియు, వింధ్యాచలంబు చందంబున వివర్ధమానవిగ్రహోత్సేధుండు, మహాసర్పమువలె దుర్నరేంద్రాభిభవరోషితుండు, పరీక్షితుని పగిది సకలభోగిదహనోద్యతుఁడు వృకోదరునివలె రిపురుధిరపానరతుఁడునై మిక్కిలి భీషణత్వమును ధరించెను.

"ధృష్టద్యుమ్నుఁడు ద్రోణాచార్యునివలె నా గౌడరాజు నిర్వ్యాజభుజవీర్యనిర్జిత సకలరాజన్యుఁడు, ముక్తశస్త్రుఁడునైన మాయన్నను సర్వలోకవిగర్హితమైన మృత్యువుతోఁ గూర్చెను. అనార్యుఁడైన యా గౌడరాజు తప్ప మఱెవ్వఁడిట్టి యకార్యమును నాచరించును. భాగీరథీఫేనపటలపాండురములైన మాయన్న శౌర్యాదిగుణము లెవ్వని మనస్సునందుఁ బక్షపాతముఁ గలిగింపవు. కమలాకరసలిలశోషణమందు గ్రీష్మభానునికివలె మాయన్న జీవనమును హరించుటకు వానికిఁ గరములెట్లువచ్చెను? వాఁడేగతికిఁ బోవును? ఏజన్మమెత్తును? ఏనరకమంకుఁ గూలును? చండాలుఁడైన

నిట్టిపనిఁ జేయుట కొడంబడునా? ఆ పాపాత్ముని నామము నుచ్చరిం
చుచున్న నా జిహ్వకు పాపమలమంటును. మధువునువలె నార్య
జీవితమును హరించిన యామూఢుఁడు ముందువచ్చు శిలీముఖసం
పాతమునుఁ గానఁజాలకపోయెను. సకలలోకాహ్లాదన చతురమైన
చందనవృక్షమును కీటమువలె నిర్దయుఁడైన యాక్షుద్రుఁడు మా
యన్నను నాశమొందించెను. జాలకవిహితప్రదీపము కాటుకమసిని
వలె నా గౌడాధముఁడు కేవలమ యశస్సును సంపాదించెను. త్రి
భువనచూడామణియగు సూర్యుఁడస్తమించినను సత్వధశత్రువైన
యంధకారము నడంచుటకు విధినియుక్తుఁడైన చంద్రుఁ డుదయిం
చును. శిక్షించుటకు సాధనమైన యంకుశము భగ్నమైనను వ్యా
ళవారణమును లొంగదీయుటకు సకలమత్తమాతంగకుంభస్థలవిదార
కంబగు సింహనిశాతనఖముండనే యున్నది. తేజోవంతములైన
రత్నములను నశింపఁజేయు ఖలులెవ్వరికి వధ్యులుఁగారు. ఆదుర్బుద్ధి
యిప్పుడెచ్చటికిఁ బోవఁగలఁడు" అని హర్షుఁ డిట్లు పలుకుచుండఁగా
నింతలోఁ బిత్రసఖుఁడు, యుద్ధమల్లుఁడు, హరితాళశైలావదాతదే
హుఁడు, సాలప్రాంశుఁడు, శౌర్యోష్మచేఁ బరిపక్వుఁడు, గతభూయి
ష్ఠమైన వయస్సులోనున్నవాఁడు, బహుశరశయనసుప్రోత్థితుఁడై
భీష్మునిహసించువానివలెనున్నవాఁడు, అతి దీర్ఘాయుష్యముఁగల
వాఁడు, దృఢశరీరి, యగుటచేతనుఁ బ్రకటితప్రాగల్భ్యముగలదియై
నను భయము నొందినట్లున్న ముసలితనముచే సమాలింగితుఁడైన
వాఁడు, అన్యప్రభుముఖదర్శనపాతకమునుఁ దొలగించుకొను కోరిక
చేతనువలెను శిథిలమై వ్రేలాడుచుండు చర్మముఁగల భ్రూయుగ
ముచేఁ గప్పఁబడిన దృష్టిఁగలవాఁడు, వ్రణకిణములచే విషమితవిశా
లవక్షస్థలుఁడు, నిశితశస్త్రఘాతబహుళవ్రణాంకురపంక్తిచే సమర
విజయగణనుఁ జేయువానివలెనున్నవాఁడు, నడిచివచ్చు నుద
యాద్రిపగిదిఁ బ్రకాశించువాఁడు, వివిధవీరరసవృత్తాంతములచే
మహాభారతమునుఁగూడ సరకుఁగొననివాఁడు, శత్రువిజయాతినిర్బం

ధముచేఁ బరశురామునిఁ గూడ శిక్షించువానివలె నున్నవాఁడు, అభ్రాంతితో ననాదరలక్ష్మీసమాకర్షణవిభ్రమముచే మందరాచలము నుపహసించువానివలె నున్నవాఁడు, వాహినీనాయకమర్యాదానువృత్తిచే సముద్రమునుఁ దిరస్కరించువానివలె నున్నవాఁడు, స్థైర్యకార్కశ్యోన్నతులచే నచలములకుఁ గూడ సిగ్గుఁ గలిగించువానివలె నున్నవాఁడు, సహజప్రచణ్డతేజస్స్ఫురణముచే నుష్ణకిరణుని సైతము తృణీకరించువానివలె నున్నవాఁడు, ఈశ్వరభారోద్వహనపృష్ఠపుష్టుఁడగుటచే హరవృషభము నుపహసించువాఁడు, అమర్షాగ్నికరణి, శౌర్యమున కైశ్వర్యము, మదమునకు మదము, జగీషుతకు జీవితము, ఉత్సాహమున కుచ్ఛ్వసితము, దుర్మదుల కంకుశము, వీరగోష్ఠులకుఁ గులగురువు, శస్త్రవిద్యలలోఁ బారదృశ్వ, మహాసంగ్రామముల మర్మమెఱింగినవాఁడు నైన సింహనాదుఁడను సేనాధిపతి దుందుభిఘోషగంభీరమగు కంఠధ్వనితో భటులకు యుద్ధోత్సాహమునుఁ బుట్టించుచు హర్షుని సాన్నిధ్యమం దిట్లు విన్నపించెను. "దేవా! మలినమగు కోకిలముచే వంచింపఁబడు కాకములవలె పాతలక్ష్మిచే మోసపుచ్చఁబడుచున్న ఖలులు తమ్ముఁదాము తెలుసుకొనఁజాలరు. సంపదయాంధ్యమునకుఁ గారణము జడబుద్ధులు ఛత్రచ్ఛాయాంతరితసూర్యులై యన్యతేజంబుల మఱచిపోవుదురు. ఆ దీనుఁ డేమిచేయును. పిరికివాఁడగుటచే సర్వాతిశాయి శౌర్యముఁగల మహాతేజోవంతుల కోపపాటలములగు ముఖముల నెన్నఁడుఁ జూచి యెఱుఁగఁడు. అభిచారహోమములవలె విప్రకృతులైన మానవంతులు సకలకులప్రళయమునుఁ గలుగజేయుదురను సంశయము నా దీనుఁ డెఱుఁగఁడు. సకలవీరగోష్ఠిబాహ్యుఁడైన యా గౌడరాజెన్నటికి దాటనేరని నరకమందుఁ బ్రవేశింపఁజేయు కర్మము నొనర్చెను. మనస్విజనులకు యుద్ధప్రధానసాధనమగు ధనస్సు, లక్ష్మీకలహంసక్రీడకు గువలయమైన కృపాణమునను నీ రెండు సాధనము

లుండగా లక్ష్మీసముత్థాపనమునకుఁ బయోధిమథనము మొదలగునవి కూడఁ గృపణోపాయములు. లోకపరిత్రాణమందు బ్రహ్మచే నియోగింపఁబడిన కులగిరులు సైత మెవ్వరి కులిశకర్కశభుజపరిఘ ప్రహారణములచే లోహములనుఁ గ్రక్కుచున్నవో యట్టి బాహుశాలులు, విమలకీర్తికాయులు, మనస్సుచేనైన నిట్టి యకార్యమును స్మరించెదరా? సర్వగ్రహాభిభవముచేఁ బ్రకాశించు సుభటకరముల యెదుట సూర్యునికరములకించిత్కరములు. యమునికి మహామహిషశృంగభీషణాంతరాళంబగు దక్షిణదిశనివాసమని లోకప్రవాదమాత్రమేగాని వాస్తవముగాఁ బలికినచో సుభటభ్రుకుటియే యునికిపట్టు. యుద్ధములయందున్మత్తసింహనాదములుఁగల శూరులకు సాహావరసరోమాంచకంట కనికరముతోసటలు పైకి రావనుట చిత్రము. ప్రతిపక్షమును దహించు దారుణముగుఁబడబానలము మహాపురుషుల హృదయముననుసీ రెండును చతుస్సాగరసంభూతమగు భూతిసంభారమునకుభాజనము వృథావితతమగు విపులఫణాభారముగల భుజంగాధిపతియు భోగముచేఁ గేవలమ్మూర్తిండమునే వహించుచున్నాఁడు. భూమియొక్క యప్రతిహతశాసనోపభోగరసమును దిక్కుంజరకరసదృశప్రకోష్ఠములుఁగల వీరుల బాహువులే యెఱుంగును. సూర్యునివలె నున్ముఖపద్మాకరగృహీత పాదపల్లవుఁడై యఖండితతేజస్కుఁడైన శూరుఁడు సుఖముగా దినములనుఁ గడుపుచుండును. చంద్రునివలె హరిణహృదయుఁడు లజ్జాహీనుఁడునైన పిరికివానిలక్ష్మి రెండుదినములై నిశ్చలముగా నిల్చుండును? లోకములో వ్యాపించు వీరరస మమిత యశస్సును వర్షించును. పౌరుషమార్గములు ముందుఁ బ్రసరించు ప్రతాపముచేఁ బ్రహతములగును. శౌర్యముయొక్క దిక్కులు శస్త్రలోకప్రకాశితములై శూన్యములగుచున్నవి. రిపురుధిరశీకరాసారముచే భూమివలె లక్ష్మియు ననురక్తయగుచున్నది. నరపతి కిరీటమణి శిలాశాణకషణముచేఁ బాదనఖరాజివలె రాజత్వముకూడ నుజ్జ్వల

మగుడు. నిరంతరశస్త్రాభ్యాసముచేఁ గరతలములవలె శత్రుముఖములుకూడ మలినములగును. బహువ్రణబంధపట్టశతములచే శరీరమువలె యశస్సుకూడఁ దెల్లనగును. కవచితములైన శత్రువక్షస్స్థలములయందుఁ బ్రయోగింపఁబడిన నిష్ఠురశస్త్రప్రహారము లగ్నిశిఖలనువలె లక్ష్మినిఁగూడఁ గ్రక్కుచున్నవి. శత్రువులచేఁ జంపబడిన స్వజనముఁగల యెవ్వఁడు శత్రువనితోరస్తాడనముచే హృదయదుఃఖమునుఁ దెలియఁజేయునో భయంకరఖడ్గలతానిపాతపవనముచే నూపిరి విడుచుచున్నాఁడో నిశ్వాసశూన్యశత్రుశరీరాశ్రుధారానిపాతముచే నేడ్చునో విపక్షవనితాశ్రువులచే జలము నిచ్చునో వాఁడే ప్రశంసనీయుఁడు. ఇతరుఁడు కాఁడు. జ్ఞానులు స్వప్నదృష్టనష్టములగు పదార్థములవలె క్షణికములగు శరీరములయందు బంధుబుద్ధిఁగలవారుకారు. వీరులకుఁ గల్పాంతస్థాయియైన కీర్తియందు శరీరబుద్ధి. కలుషమైన కజ్జలమలము నిరంతరభాస్వరస్వభావమగు మణిదీపమునువలె శోకము తేజస్వినంటదు. అట్టి నీవు సత్త్వవంతులలో నగ్రేసరుఁడవు. ప్రాజ్ఞులలో మొదటివాఁడవు. సమర్థులలోఁ నగ్రగామివి. అభిజాతులలోఁ బ్రథమగణ్యుఁడవు. తేజోవంతులలో శ్రేష్ఠతముఁడవు. సతతసన్నిహితధూమాయమానాగ్నులు, సులభాసిధారాజలతృప్తములు, బాహువనచ్ఛాయోపగూఢములు నగు సుభటుల యురఃకవాటభిత్తులు నీయధీనములై యున్నవి. ఒక గౌడాధిపుఁడే కాదు. భూమిలో నన్యుఁడెవ్వఁడుఁ నిట్టిపనిని మరలఁ జేయకుండఁ జేయుము. అలీకవిజిగీషువులైన రాజుల చామరముల నంతఃపురపురంధ్రినిశ్వసితములచేఁ జలింపఁజేయుము. నీశత్రువులు ఛత్రఛాయాభిలాషనుమాని మాంసగ్రాసాసక్తగృధ్రమండలపక్షచ్ఛాయావృతులగునట్లు చేయుము. నిశితశరశిరావేధములచే నకార్యశౌర్యమనెడు శ్వయథురోగమును శమింపఁజేయుము.

ఏమార్గము నవలంబించి మీతండ్రి, మీతాత, మీముత్తాతయు

జనిరో త్రిభువనస్పృహణీయమైన యట్టిమార్గమును విడువకుము. కాపురుషోచితమైన శోకమును విడిచి కులక్రమాగతమైన రాజలక్ష్మినిఁ జేకొనుము. దేవా! భూకాంతుఁడు దేవత్వము నొంద రాజ్యవర్ధనుఁడు దుష్టగౌడాధిపహృతజీవితుఁడుకాఁగా నిట్టి మహాప్రళయమందు ధరణీరాజ్యభరణముకొఱకిపుఁడు నీవొక్కఁడవే శేషించితివి. అశరణ్యులైన ప్రజల నోదార్పుము. శరద్భాస్కరునివలె రాజుల శిరస్సులందు లలాటంతపములైన పాదములనుంచుము. నూతనసేవాదీక్షాదుఃఖసంతప్తులగు వైరినృపతుల చూడామణి చక్రవాళబాలాతపములచేఁ జిత్రవర్ణమయపాదుఁడవుకమ్ము. కార్తవీర్యపుత్రులచే నేకాకియైన తండ్రి వధింపఁబడగా వనమృగములతోఁగూడ సంవర్ధితుఁడు సహజబ్రాహ్మణ్యమార్దవసుకుమారమనస్కుఁడు, కృతనిశ్చయుఁడు నగు పరశురాముఁడు గుంజజ్జ్యాశబ్దజనితజగజ్జ్వరము, చాపటంకారనాదనిర్మదీకృతదిగ్గజమునగు క్షత్రసమూహమునంతయు నిర్వేయిమారులు చెండాడెను. నైసర్గికకాయకార్కశ్యము, కులిశాయమానమానసముఁగలిగి మానవంతులలో మూర్ధన్యుఁడవైన నీవిషయమై చెప్ప నేల? కావున నిప్పుఁడే కృతప్రతిజ్ఞుండవై గౌడాధమ జీవితధ్వంసముకొఱకు కకాండ దండయాత్రా చిహ్నమగు ధనుస్సును జేకొనుము. పరిభవాగ్నిసంతప్యమానదేహుఁడవైన నీదుఃఖదాహజ్వరమరాతి రక్తచందనచర్చాశిశిరోపచారము లేకుండ శమింపదు. రైణుకేయుఁడుకూడ నుద్దామమన్యుశిఖిశిఖాసంతాపశాంతికొఱకు సుఖస్పర్శశీతలములైన క్షత్రియశోణితహ్రదంబులయందు స్నానముచేసెనని" పలికి విరమించెను.

హర్షదేవుఁ డామాటలు విని "మాన్యుఁడవైన నీవవశ్యకర్తవ్యమైన పనినే యుపదేశించితివి. ఇంకొకరీతిగా భూమిని మోయుచున్న భోగినాథునియందుఁగూడ నీర్ష్యగలఁ నాభుజమునకు శత్రుబుద్ధియే. ఇట్టియుపద్రవము రాకపోయిన నంతరిక్షముపై సంచ

రించు గ్రహగణమందుఁగూడ నాభ్రూలత నిగ్రహముకొఱకు చలించుచున్నది. ఒంగని శైలములయందుఁగూడ కచమాకర్షించుటకు నాహస్తమభిలషించుచున్నది. తేజోదుర్విదగ్ధములగు సూర్యకరములచేఁగూడఁ జామరము వేయించుకొనుటకు నాహృదయము కోరుచున్నది. రాజశబ్దముఁగలవియగుటచే మృగరాజముల శిరస్సులను పాదపీఠముగాఁ జేసికొనుటకు నాపాదము మనోరథించుచున్నది. స్వేచ్ఛగా లోకపాలకు లేలుచున్న దిక్కులను నాకిచ్చివేయుఁడని యాజ్ఞాపించుటకు నాయధరము కదలుచున్నది. ఇట్లు సంభవించిన మహోపద్రవముచే మనంబు క్రోధపూర్ణంబై యుండ శోకమున కవకాశమే లేదు. హృదయశల్యసదృశుఁడు, మూర్ఖుఁడు, జగన్నిందితుఁడు నగు గౌడాధిపచండాలుఁడు జీవించియుండగా శుష్కాధరపుటుఁడనై నపుంసకునివలె నశక్తుని పగిది వ్యర్థముగా శోకించుటకు లజ్జించుచున్నాను. శత్రువుని బలాబలములు పరీక్షింపక యూరక యశ్రుమోక్షముఁజేయు కన్నులుఁగల నాకరయుగళమునకు జలాంజలిదాన మెట్లు? గౌడాధమచితాధూమమునుఁ గంటితోఁ జూడకుండ నెట్లు కన్నీరొలుకును? నాప్రతిజ్ఞను వినుఁడు. మాయన్నగారి పాదపాంసువులనుఁ బట్టుకొని ప్రమాణముఁ జేయుచున్నాను. కొలది దినములలో భూమిపైని గౌడరాజాంకురము లేకుండఁ జేయనేని పతంగమువలె వహ్నియందుఁబడి ప్రాణములనుఁ బరిత్యజించెదను.”

అని పలికి దగ్గరనున్న మహాసంధివిగ్రహాధికారియైన అవంతికుఁడను వానితో నీమహాపృథివియందున్న సకలరాజన్యులు కరదానము కొఱకు మీచేతులను సిద్ధము చేయుఁడు. దిక్కులనుగాని చామరములనుగాని గ్రహింపుఁడు. శిరస్సులనుగాని ధనుస్సులనుగాని వంచుఁడు. ఆజ్ఞనుగాని మౌర్వినిగాని కర్ణపూరముగాఁ జేయుఁడు. శిరస్త్రములుగాని పాదరజస్సులుగాని శిరోభూషణములవునుగాక. చేమోడ్పులనుగాని గజఘటలనుగాని కూర్పుఁడు. భూములనుగాని బాణములనుగాని విడువుఁడు. కుంతములనుగాని వేత్రయష్టులను

గాని ప్రాన్నుఁడు మీ ప్రతిబింబములను నాచరణములయందుఁగాని,
కృపాణములయందుఁగాని ప్రతిఫలింపఁజేయుఁడు. ఇదిగో నేను
వచ్చిపడితిని. సకలనరపతిముకుటమణిపుంజములయందలి నాపాద
రజస్సును వ్యాపింపఁజేసినఁగాని నాకుఁ జిత్తశాంతి కలుగదని రాజుల
కందరికి వ్రాయుమని యాజ్ఞాపించెను. ఇట్లు కృతనిశ్చయుఁడై
హర్షుఁడు సకలరాజలోకమునకు సెలవిచ్చి పంపి యాస్థానము
నుండి లేచి స్నానాకాంక్షియై యభ్యంతరంబునకుఁ జనియె.
హర్షుని ప్రతిజ్ఞను విన్న త్రిభువనముయొక్క దర్పప్రసరమునకు
నౌష్ణ్యముతోఁ గూడిన దివసముగళితమయ్యెను. నిజాధికారాప
హరణభీతునివలె నహిమకరుఁ డెచ్చటికో చన విరతమధుకరధ్వనులు
గల పంకజవనములు భయమునుండివలె సంకోచింప, పక్షిగణములు
పక్షవిక్షేపధ్వనులనుమాని నిశ్చలములై యుండ హర్షకృతప్రతిజ్ఞను
వలె భువనవ్యాపినియైన సంధ్యను సకలజనులు ఘటితాంజలులై,
నతశిరస్కులై పూజింప, స్వపదభ్రంశమువలన భయపడిన దిక్పా
లకులచే నిర్మింపఁబడిన లోహప్రాకారవలయమువలె నున్న తిమిర
సమూహముచే దిక్కులు కప్పఁబడగా, హర్షుఁడు ప్రదోషాస్థాన
మందు కొంతసేపుండెను. అంత నమ్మనృపతి లోకలోలాంశుక
పవనకంపితశిఖలుఁగల దీపికాచక్రవాళములచేఁగూడ సమన్సరింపఁ
బడుచున్నవానివలె సేవకజనుల నిండ్లకుఁ బాపివేసి ప్రతిషిద్ధపరిజన
ప్రవేశుండై శయనగృహమునుఁ బ్రవేశించెను. అపుడు లబ్ధావ
కాశమైన భ్రాతృశోకమొంటరిగా శయనించియున్న యాతనిలోఁ
బ్రవేశించెను. కనులు మూయఁగాఁ బ్రతికియున్నవానివలె నగ్ర
జుఁడు కనఁబడెను. భ్రాతృజీవితము నన్వేషించుచున్నవానివలె
శ్వాసము లూర్ధ్వముగాఁ బ్రసరించెను. ధవళాంశుకమువలె నిర్మ
లమగు నశ్రుజలపూరముచే నాచ్ఛాదితముఖుఁడై నిశ్శబ్దముగా
జాలఁసేపేడ్చెను. అట్టి యాకృతి కిట్టి పరిణామ మెట్లు గిగియున్న
దని మనస్సులో ననుకొనెను. పర్వతముకంటెఁ దజ్జన్యలోహ

ధాతువు కఠినతరమైయున్నట్లు కర్కశకాయబాధనుగల మాతృశ్రీ కంటె మాయన్న కర్కశతరకాయుఁడై యుండెడివాఁడు. అట్టి మహానుభావుని వియోగమందుఁగూడ నా హతహృదయము సోచ్ఛ్వాసమైయుండుట యుక్తమా? ఆతనియందు నాకున్న ప్రీతియు భక్తియు ననువృత్తియు నిదియేనా?. మాయన్న మృతినొందగా నేను జీవించి యుందునని బాలిశుఁడైన తలంచునా? అట్టి మాయిద్దరియొక్క మిపుడెచ్చటికిఁ బోయెనో? అప్రియత్నముగా హతవిధి సన్నాతని నుండి యెడఁబాపెను. కనికరములేక రోషాంతరితశోకముఁగల నేనాతనికొఱకు ముక్తకంఠముగాఁ జిరకాల మేడువనైనలేదు. సర్వవిధముల చేతనుల ప్రీతులు పాలెపట్టుదారములవలెఁ దెగిపోవు స్వభావములుగలవి. బంధుత్వము లోకయాత్రామాత్రనిబంధనము ఏలయన నేను సైతమట్టి మాయన్న స్వర్గస్థుఁడుకాగాఁ బైవాని వలె స్వస్థుఁడనై యుంటిని. పరస్పరప్రీతిబంధముచే సుఖితహృదయముఁగల మా భాతృయుగళమును విడఁదీసినదై వహతకుఁడేమి ఫలము నొందెను? చంద్రునివలె జగదాహ్లాదకరములైన మాయన్న గుణములుచితాగ్నులవలె నన్ను దహింపుచున్నవి. అని యిట్లనేకవిధముల హర్షుఁడు తన మనంబులో విలపించెను. రాత్రి తెల్లవారగాఁ బ్రాతఃకాలమందు గజసైన్యాధికారియైన స్కంధగుప్తుని రమ్మని ప్రతీహారున కాజ్ఞాపించెను.

ససంభ్రమప్రధావిత బహుపురుషాహూయమానుఁడు, వాహనము వచ్చువరకు నిరీక్షింపక స్వమందిరమునుండి పదాతియై వచ్చుచున్నవాఁడు, తొందరగా వేత్రహస్తులు బరాబరులు సేయఁ బ్రతిదిక్కునందుఁ బ్రణమించుచున్న గజవైద్యులను రాత్రి వార్తల నడుగుచున్నవాఁడు, ఉన్నతఘోణుఁడు, శత్రుపక్షపరిక్షయముచే బరిత్యక్తకార్ముకవ్యాపారముఁ గలవాఁడైనను సకలదిగంతముల యందు శౌర్యయమానగురుగుణధ్వనిగలవాఁడు, ఆత్మస్థసకలమత్త

మాతంగసాధనుఁడైనను మదరహితుఁడు: భూతిమయుఁడయ్యును స్నేహమయుఁడు, పార్థివుఁడైనను గుణమయుఁడు, ఏకభర్తృభక్తి నిశ్చలయగు కులాంగనవలె ననన్యగమ్యమైన స్వామిప్రసాదభూమి నధిరోహించినవాఁడు, విదగ్ధులకు నిర్వ్యాజబంధువు, తన్ను భజించు వారికభృత్యభృత్యుఁడు, విద్వాంసులకక్రీతదాసుఁడునై శోభిల్లు స్కంధగుప్తుఁడు రాజకులమునఁ బ్రవేశించెను. దూరమునందుం డియే కరయుగళస్పృష్టమహీతలమును దశకిరీటముచే స్పృశించుచు నమస్కరించెను.

సమీపోపవిష్టుఁడైన యాతనిఁ జూచి హర్షుఁడు "మా యగ్రజన్మునికి సంభవించిన దుర్మరణమును నాచేయఁబూనినపనిని సవిస్తరముగా వింటివా? కావున మేతఁబెట్టించి గజసైన్యములను శీఘ్రముగా నాయితము సేయుము. ఆర్యపరిభవపీడాపావకమత్యల్పమైన విలంబమునుఁగూడ సహింపదు" అని పలికెను. అపుఁ డిట్లు ప్రభుసమాదిష్టుఁడైన యాస్కంధగుప్తుఁడు "స్వామిభక్తిచేఁ గొంచెము విన్నవించుకొనుచున్నాను. దేవర ఆకర్ణింపవలయును. పుష్పభూతివంశమునకు, సహజతేజస్సునకు, దిక్కరిశుండాదండస దృశబాహుయుగళమునకు, అసాధారణసోదరస్నేహమునకుఁ దగి నట్లుగా నేలికచే నుపక్రమింపఁబడినది. క్షుద్రజంతువులైన భుజం గములు సైతము పరులొనర్చు నికారమును సహింపవు. తేజోరా శులైన తమ బోంట్ల విషయమై చెప్పెడిదేమి? మీ యన్నగారి వృత్తాంతములోనే ప్రభువువారు కొంతమట్టుకు దుర్జనదౌరాత్మ్య మునుఁ గనిపెట్టియున్నారు. లోకస్వభావము లిట్టివి. ప్రతిగ్రామ మందుఁ బ్రతిపట్టణమందుఁ బ్రతిదేశమందుఁ బ్రతిద్వీపమందుఁ బ్రతి దిక్కునందు మనుష్యులవేషములు, ఆకారములు, ఆహారములు, వ్యవహారములు, భిన్నభిన్నముగా నుండును. కావున నాత్మదేశా చారమున కుచితమైనదియు, స్వభావసరళహృదయమువలనఁ గలుగు

సతియు నైన నమ్మకమును విడువవలెను. ఇట్టి ప్రమాదదోషాభి
భవముల వృత్తాంతమును దేవరవారు ప్రతిదినము వినుచున్నారు.
తొల్లి పద్మావతీనగరమందు నాగవంశోత్పన్నుఁడైన నాగసేనుఁడను
రాజర్ధరాజ్యమును హరించిన మంత్రిని దొలగించుటకు శారికా
సమక్షమందు మంత్రమునుఁ జేయఁగా నా పక్షివలన నామంత్ర
మును దెలుసుకొని యా మంత్రి యా నృపాలుని విస్రంభపూర్వ
కముగా వధించెను. శ్రావస్తీనగరమందుఁ జిలుకవలన రాజ
రహస్యము నెఱింగినవారై మంత్రులు శ్రుతవర్మయను రాజును
రాజ్యపదభ్రష్టునిఁ గావించిరి. కాబట్టి రాజు గూఢ మంత్రుఁడై
యుండవలెను. మృత్తికావతీపురమందు స్వర్ణచూడుడను నొక
రాజు మఱియొకనిని బట్టుకొనవలెనని రహస్యముగా నాలోచించు
చుండగా నయ్యాలోచన మెట్లనో పైకిఁ దెలియఁగా నిద్రించుచున్న
యారాజును విశ్వస్తుఁడైన శిరోరక్షకుఁడు వధించెను. కులస్వభా
వాదులనుఁ బరీక్షింపక యెవ్వనిని భృత్యునిగాఁ జేయవలదని
యిందువలన గ్రహింపవలెను. ఒక కాలమందు యవనేశ్వరు నొక
శత్రువుఁడు చంపఁదలంచియున్నాడని వానిమిత్రుఁడు చామరగ్రా
హిణివలన లేఖనుఁబంపి యీ లేఖను నీవు స్వయముగాఁ జదువుకొన
వలయునని పైని వ్రాసెను. కిరీటమణులయందుఁ బ్రతిబింబించిన
యాలేఖాక్షరముల నా చామరగ్రాహిణి చదువుకొని స్వప్రభువు
నకుఁ దెలియఁజేసి వాని యాజ్ఞచేయు వనేశ్వరునిఁ దెగటార్చెను.
లోభముఁగలవాఁడై కృష్ణపక్షనిశీథమందు నిధినిఁ ద్రవ్వుచున్న మధు
రేశుఁడైన బృహద్రథుని విదూరథసైన్యము సంహరించెను. ఉజ్జ
యినీ నరనాథుడగు మహాసేనుఁడు తనకుమార్తెయగు వాసవదత్తను
వత్సరాజున కొసంగఁదలంచి మనుష్యగర్భమగు కృత్రిమగజమును
నిర్మించి వింధ్యారణ్యమందు సంచరింపఁ జేయుచుండ గజగ్రహణ
లోలుఁడైన వత్సరాజది సత్యగజమని భ్రాంతినొంది దానినిఁ బట్ట
టకు దగ్గరకుఁబోవ దానిలోనుండి మనుష్యులు పైకివచ్చి యాతనినిఁ

బట్టుకొనిరి. లాస్యదర్శనప్రీతిచే శైలూషమధ్యమందుండి లాస్య
మునుం జూచుచున్న అగ్నిమిత్రతనూభవుండైన సుమిత్రుని శిర
స్సును మిత్రదేవుండు మృణాళమునువలె ఖడ్గముచేం ద్రుంచివైచెను.
వీణావాదనశ్రవణాభిలాషముగల యశ్మకేశ్వరుండైన శరభుండనువాని
శిరస్సును సంగీతవిద్యార్థుల వేషములనుధరించి శత్రువులువీణాలాబుసు
షిరాభ్యంతర గుప్తనిస్త్రింశముచే ఖండించివేసిరి. అనార్యుండైన
పుష్పమిత్రుండు సేనాధిపతిగానుండియు మౌర్యవంశస్థుండైన బృహ
ద్రథుని సేనామధ్యమందుం గెడపెను. చండీపతి నియవను లంతరిక్ష
సంచారముంగల యంత్రయానముచే నెచటికో కొనిపోయి గూఢ
ముగాం బరిమార్చిరి. కాకవర్ణుండు శైశునాగియు నగరోపకంఠ
మందు నిహతులైరి. అతి స్త్రీలంపటుండగు శుంగుని వసుదేవుడను
మంత్రి దేవీవేషధారిణియగు దేవభూతిదాసీపుత్రికచే వీతజీవితునిం
జేయించెను. అసురవివరవ్యసనియగు మగధరాజును మేకలాధిప
మంత్రులు పరిమితరమణీమణినూపురఝణత్కార రమణీయమగు
గోధనగిరి సుంగముద్వారా స్వదేశమునకుం గొనిపోయిరి. మహా
కాళోత్సవమందుం దాళజంఘుండను వేతాళుండు ప్రద్యోతుని కనిష్ఠ
పుత్రుండైన కుమారసేనునిం దునిమెను. వైద్యులమను మిషతోం
బోయి శత్రువులు బహుపురుషశ్లాఘ్యములైన యౌషధములం గన
పర్చి విదేహరాజపుత్రుండైన గణపతికి క్షయరోగమునుం బుట్టిం
చిరి. స్త్రీలయందు విశ్వాసముంగల కళింగదేశాధీశ్వరుండగు
భద్రసేనని వానిసోదరుడగు వీరసేనుండు మహాదేవీ గృహాభిత్తి
వెనుక దాగియుండి ఖడ్గముచే నఱుముసేసె. పట్టాభిషేకమునకు
సిద్ధముగానున్న కరూశాధిపతియగు దధ్రుని తనయు నింకొక కుమా
రుండు తల్లిపర్యంకముక్రింద దూరియుండి విగతాసువునిం జేసెను.
శూద్రకుని దూత సచివునితోం గూడిన చంద్రకేతువును సమయిం
చెను. మృగయాసక్తుండై యరణ్యమందొంటరిగా గ్రుమ్మరుచున్న
చాముండీనగరాధిపతియగు పుష్కరుని గుల్మాంతరితులై చంపాధి

పతి సైనికులు చంపిరి. వాదులయందుఁ బ్రీతిఁగల మౌఖరివంశస్థుఁడైన క్షత్రవర్మను జయశబ్దముఖరముఖులైన మంఖులు పరప్రయుక్తులై సమయించిరి. శత్రుపురమందుఁ బరకళత్రాసక్తుఁడై తిరుగుచున్న శకపతిని స్త్రీవేషనిగూఢుఁడైన చంద్రగుప్తుఁడు వధించెను.

ప్రమత్తుల విషయమై ప్రమదాజనకృతప్రమాదము లనేకము లేలిక విని యేయున్నారు. సుప్రభ యనునది తనపుత్రునికి రాజ్యమిప్పించుటకొఱకు మద్యపానమోహితుఁడైన కాశీరాజును విషలిప్తమైన పేలాల నిచ్చి చంపెను. తాను కామపరవశయై యున్నట్లభినయించి రత్నవతి అయోధ్యాధిపతియైన పరంతపుని క్షురధారానిశితమైన దర్పణముచేతను, దేవకాసురక్తయగు దేవకి సుహ్మదేశాధిపతియగు దేవసేనుని విషచూర్ణమిశ్రితమకరందముఁగల నల్లఁగలువపువ్వుచేతను, సవతులయందున్న కోపమువలన భార్య, రంతిదేవుని అభిచారయోగచూర్ణమును వర్షించు మణినూపురముచేతను, బిందుమతి విదూరథునిఁ గొప్పులో దాచిన కత్తిచేతను, భార్యయైన హంసవతి సౌవీరదేశాధీశ్వరుఁడైన వీరసేనుని విషరసదిగ్ధమైన మేకలామధ్యమణిచేతను, పౌరవి, పౌరవేశ్వరుఁడైన సోమకుని విషవారుణీగండూషదానముచేతను, దెగటార్చిరి.'' అనిపలికి స్కంధగుప్తుఁడు స్వామ్యాదేశనిర్వహణముకొఱకుఁ బైకి వెడలెను.

అంత హర్షదేవుఁడు స్వరాజ్యమందుఁ గొన్ని కట్టుబాటుల నేర్పరిచి దిగ్విజయమునకుఁ బ్రస్థానము నాజ్ఞాపింపగా గతాయువులగు సామంతరాజుల గృహములయందు నానావిధములైన దుర్నిమిత్తములావిర్భవించెను. ఎట్లనగా; కాలకింకరదృష్టులవలె గృష్ణసారసమూహము లిటు నటు సంచరించినవి. ప్రచలితలక్ష్మీమణినూపురప్రణాదసదృశములైన సరఘాసంఘాతఝాంకారము లెల్లెడల విజృంభించెను. వివృతవదనకుహరోద్వాంత వహ్నికణములుఁగల సృగాలసందోహములు పగటివేళయందే యమంగళముగా నరవఁ

దొడఁగె. శవమాంసగ్రసనలాలసములవలె మర్కటశిశుకపోల
కపిలపక్షములుఁగల గృధ్రచక్రములు వీధులలోఁ దిరుగఁజొచ్చెను.
ఉపవనతరువులన్నియు నొక్కమారు కృతసంకేతములవలె నకాల
కుసుమములఁ బూసెను. సభలయందున్న సాలభంజికలు కరతల
ములచే రొమ్ములఁగొట్టుకొనుచు నేడువసాగెను. యోధులాదర్శ
ములయందు దమ్ములను శిరోవిహీనులనుగాఁ జూచిరి. రాజమహి
షుల చూడామణులయందు శంఖచక్రచిహ్నితములైన పాదన్యాసము
లగుపడెను. చేటీహస్తపల్లవములనుండి చామరములుఁ జారి నేలఁ
బడెను. గజకపోలములయందుఁ దుమ్మెదల మధుమదిరాపానగో
ష్ఠులు విరమించెను. యమమహిషగంధము నాఘ్రాణించినదాని
వలె నశ్వములు నూతనఘాసమును భక్షించుట మానినవి. భవన
మయూరములు చలవలయావళీవాచాలబాలికాతాళికాతోద్యాలాలి
తములయ్యును నాట్యము చేయలేదు. రాత్రులయందు నిశాకర
హరిణనిహితదృష్టిఁగలదానివలె ముఖమెత్తి నిర్నిమిత్తముగా వేట
కుక్కల గుంపరవసాగెను. గతాయువులనుఁ దర్జనిచే లెక్కబెట్టు
చున్నదానివలె దిగంబరయైన స్త్రీ పగలంతయు గ్రామములయందుఁ
దిరిగెను. కుట్టిమములయందు బాలతృణములు పుట్టెను. భటస్త్రీల
ముఖములు జడగట్టిన శిరోజములుఁ గలవిగాను, కజ్జలహీనములు
గాను సురాపూర్ణపానపాత్రలయందుఁ బ్రతిబింబించెను. సమాప
న్నాత్మాపహరణభయముచేవలె భూమికంపించెను. శూరుల శరీర
ములయందుఁ బడిన వికసితబంధూకకుసుమకాంతులుఁగల రక్తవర్ష
ములు వధ్యాలంకారరక్తచందనచర్చలవలెఁ గన్పట్టెను. నశించుపోవు
సువవకుఁ బర్యగ్నికరణముచేయువానివలెఁ బ్రజ్వలించుచు నుల్కలంత
రిక్షమునుండి నిరంతరముగాఁ బడెను. ప్రతీహారివలెఁ జామరాతపత్రవ్య
జనముల నపహరించుచున్నదియై పరుషమైన సుడిగాలి వీచెను.

రాజప్రతిజ్ఞావర్ణనమను షష్ఠోచ్ఛ్వాసము,

ముగిసెను.

ఆంధ్ర హర్ష చరిత్రము.

సప్తమోచ్ఛ్వాసము.

తే॥ గీ॥ ప్రతినఁ బూనిన హంవీరసితకరునకు।
వసుధ యంగనవేదిక వార్ధికుల్య।
తలపఁ బాతాళమంతయు స్థలతనొందుఁ।
నగును వల్మీక సదృశమూ హాటకాద్రి॥

తే॥ గీ॥ ఆత్తబాణాసనుఁడైన యమితబాహు।
బలసనాథునికద్రులు ప్రణతిసేయ।
నగునె యాశ్చర్య మెవ్వరికైన మదిని।
గణనయేపాటి క్షుద్రాద్రిగణములందు॥

అంతఁ గొన్ని దినంబులైన పిదప శరత్కాలమేఘములవలె సలిలత్యాగసమర్థంబులైన రజతహేమమయకుమ్భములచే స్నానముఁ జేసి పరమభక్తియుక్తుఁడై శివునిఁ బూజించి ప్రదక్షిణశిఖాకలాపంబై యుద్గతజ్వాలలుఁగల వహ్నియందు హోమ మొనర్చి రత్నఖచితములైన రజతహేమమయతిలపాత్రలను కనకపత్రాలంకృతంబులగు శఫశృంగంబులుఁగల ధేనువులను వేలకొలఁది బ్రాహ్మణోత్తములకు దానమిచ్చెను. వ్యాఘ్రచర్మాస్తీర్ణంబగు భద్రాసనమందు పవిష్టుండై నిజయశోధవళంబగు చందనమును మొదట నాయుధమునకుఁ బూసి తానుఁ బూసికొని రాజహంసమిథునచిహ్నితంబైన దుకూలవాసోయుగళంబు ధరించి పరమేశ్వరచిహ్నంబైన చంద్రకళవలెనున్న సితకుసుమమాలికను శిరంబున దాల్చి, కర్ణాభరణమరకతకాంతివలె నున్న నూతనదూర్వాపల్లవమునుఁ గర్ణావతంసముగాఁ జేసికొని శాసనవలయముతోఁగూడ గమనమంగళప్రతిసరమునుఁ బ్రకోష్ఠమందుంచుకొని, పూజాప్రహృష్టుఁడైన

పురోహితుఁడు శాంత్యుదకమును శిరస్సుపైఁ బ్రోక్షింప, దిగ్వ్యా
ప్త రత్నకాంతులుఁగల మహార్హములైన భూషణములను రాజు
లకుఁ బంపి, దీనులైన కులపుత్రికసమూహమునకు నానాదానంబుల
నొసంగి, కారానిబద్ధులను విడిపించి, పలుమారు స్ఫురించుచున్న
దక్షిణభుజము నష్టాదశద్వీపవిజయాధికారమందు నియోగించి, నేను
నేనని ముందు పరుగిడు సేవకులవలెనున్న శుభశకునములచే వర్ధిత
గమనోత్సాహుండై, ప్రముదితప్రజాఘుష్యమాణజయశబ్దకోలా
హలముతో బ్రహ్మాండమునుండి హిరణ్యగర్భునివలె హర్షుఁడు
స్వభవనమునుండి వెడలెను. రాజధానికి సమీపమందున్న సర
స్వతీనదీతీరమందుఁ దృణనిర్మితము, వేదికానిహిత హేమకలశంబు,
ధవళధ్వజవిభూషితంబు, బద్ధపుష్పదామంబు, బ్రాహ్మణశ్రుతిపాఠ
ముఖరితంబు, నగు మందిరమందు నివసించెను. హర్షుఁడచ్చట
నుండఁగా గ్రామాక్షపటలికుఁడు (Record Keeper) కరణి, (Sub-
registrar) పరికరములతో వచ్చి "అవ్యాహతశాసనులైన దేవర
వారీదినమందిచ్చటనే యుండి శాసనములఁ గటాక్షింపుఁడని విన్న
వించి నూతనముగా రచింపఁబడినది, వృషభాంకము, స్వర్ణమయ
మునగు నొక ముద్రను సమర్పించిరి. దానిని హర్షుఁడు తీసి
కొని మొదట నొక మృత్పిండముపై నుంచుచుండగాఁ జేతిలోనుండి
జారి యది భూమిపైఁబడెను. కొంచెమెండిన పంకముతోఁ గలిసిన
మెత్తని మన్నుగల సరస్వతీతీరధరను ముద్రాక్షరపంక్తులు స్పష్ట
ముగాఁ గానవచ్చెను. అట్లా ముద్రిక రాజుచేతినుండి జారి నేలఁ
బడుట యమంగళమని శంకించుచుఁ బరిజనము విషాదమునొంద
హర్షుఁడు "అవిదగ్ధుల బుద్ధులు తత్త్వమునుఁ గ్రహింపనేరవు.
ఏలయన; నీకీభూమండలమంతయు నేకశాసనముద్రాంకితము
కాగలదని యీశకునముచే నివేదింపబడినను మందబుద్ధులగు నీ
గ్రామ్యులన్యథాగ్రహించిరి" అని తనమనస్సులో ననుకొనెను. ఇది
గొప్ప శుభశకునమని హర్షుఁడు మనస్సులో సంతసిల్లి వేయి హాల

ములచే దున్నఁబడు క్షేత్రములుగల నూరుగ్రామములను ద్విజులకు దానమొసంగి యా దివస మచ్చటనే గడిపెను. రాత్రి సర్వరాజ లోకమును సమ్మానించి నిద్రించెను.

అంత సకల ప్రాణిసంచయము నిద్రించియుండుటచే నిశ్శబ్ద మైన రాత్రి తృతీయయామము గతింపఁగా దిక్కుం జరకంఠబృంహిత సదృశధ్వనిగల ప్రయాణపటహము వాయింపఁబడెను. సైన్యము నడవవలసిన దూర మెనిమిది కోసులున్నదని తెలియఁజేయుటకుఁ బ్రయాణభేరీమీద నెనిమిదిదెబ్బలు గట్టిగాఁ గొట్టఁబడెను. పట హములు, దుందుభులు, కాహళములు ధ్వనింపఁగా, సేనాకలకలము క్రమముగా వృద్ధినొంద, అధికారులు పరిజనమును లేపుచుండ, జనులు వెలిగింపుచున్న కొరువుల వెలుగుచే నశించు చీఁకటికలది, నిద్రలేచిన హస్తిపకులు విడుచుచున్న శయ్యాగృహములతోఁ గూడినది, రజోభరాక్రాన్తదశదిశంబు నగు ప్రయాణసమయమందు నానాదిక్కులనుండి యసంఖ్యాకులైన రాజులు వచ్చి రాజమందిర ద్వారమందు నిల్చిరి. సూర్యోదయముకాగా రాజదర్శనోచిత సమయమును దెలుపు సంజ్ఞాశంఖము పలుమారూదఁబడెను. అపుడు ప్రథమప్రయాణసమయమందే గమనవిలోలకర్ణతాళవిలాసములచే దిగ్విజయముకొఱకు దిగ్గజసమాగమమునుఁ జేయుచున్నదానివలె నున్న కరేణుకనారోహించి పద్మరాగమణిఖచితమగుటచే సూర్య దర్శనకోపమువలన నెఱ్ఱఁబడినట్లున్న మంగళాతపత్రమును ఛత్ర గ్రాహిపట్టగా, మృణాళసూత్రకోమలతంతునిర్మితంబు, క్షీరోదఫేన ధవళంబునగు నంబరంబు ధరించినవాఁడు, త్రిభువనవశీకరణచూర్ణ మువలెనున్న కర్ణపూరకుసుమమంజరీ రజస్సుచే దిక్కులనుఁ బూ యుచున్నవాఁడు, చూడామణి ప్రతిబింబితుఁడైన సూర్యునిఁ దన తేజస్సుచేఁ గబళించువాఁడు, కంఠహారమణిమరీచిసమూహములను చామరములనువలె దిక్కులను గ్రహింపఁజేయువాఁడు, సామంత

రాజులనుఁ జూచుటలోఁ బై కెత్తఁబడిన దీర్ఘమగు భ్రూలతచేఁ ద్రిభువనములను కరదానమునకై యాజ్ఞాపించు వానివలెనున్న వాఁడు, సకల క్షీరాబ్ధిమాధుర్యమునుఁ దీసికొని పైకివచ్చిన లక్ష్మిచే నాలింగితుఁడు కుతూహలోత్ఫుల్లలోకలోచనములచే నమృతమయుని వలెఁ బానము చేయఁబడుచున్నవాఁడు, అమరపతివలె నగ్రజవధ కళంకప్రక్షాళనోద్యతుఁడు, పృథుచక్రవర్తి వలెఁ బృథివీపరిశోధనార్థమై సముత్సారిత సకలభూభృత్సమూహుండు, జయశబ్దము నుచ్చరించుచు ముందు నడుచువారు, వాయువునకుఁగూడ వినయమును శిక్షించువారు, చరణోద్ధూతధూళిపటలావృతములగు సూర్య కిరణములనుఁగూడ నుత్సారణము సేయువారు, నసంఖ్యాకులు నగు దండధరులచే నుత్సార్యమాణజనసమూహుండై హర్షుఁడు బయలు దేరెను.

అంత వినయనమితశరీరములు, భయచకితమనంబులు చలన శిథిలమణిమకుటకాంతిరుచిరశిరస్సులు, కుసుమశేఖరరజస్సులుగల రాజసమూహము లొక్కచోఁ గలియగా వారికిరీటకాంతులు సమ్మిళితములై శుభశకునసంపాదనకై యకుఁ బాలపిట్టలగుంపులవలెఁ బ్రకాశించినవి. నిండు చూపులచేతను, అర్ధస్మితములచేతను, పరిహాసములచేతను, విదగ్ధాలాపములచేతను, కుశలప్రశ్నలచేతను, ప్రణతిప్రణామములచేతను, ఆజ్ఞాదానములచేతను, ప్రణయప్రదానములచేతను వీరుల ప్రాణములను గొనుచున్నవానివలె యథాను రూపముగా రాజలోకమును విభజించెను.

అంత రాజు బయలుదేరగా సేనా కలకలధ్వనిచే భయపడిన దిగ్గజముల ఘీంకారములవలె గంభీరమైన తూర్యనాద ప్రతిధ్వని దిగంతములయందు వ్యాపించెను. దిగ్గజములపైఁ గోపించిన సేనా గజముల మదధారలు కాళిందీ జలప్రవాహసహస్రములవలె

స్రవించెను. సిందూరపరాగముచే నెఱ్ఱఁబడిన సూర్యబింబమునుఁ జూచి చక్రవాకమిథునములు సూర్యాస్తమయసమయమని శంకించి నవి. ఏనుగుల మదధారలను గ్రోలు తుమ్మెదల ఝుంకారధ్వనులచే వృద్ధినొందిన కర్ణతాళధ్వనులు దుందుభినాదములఁ గప్పివేసెను. చలించుచున్న చామరసంఘాతము చరాచరప్రపంచము నంతయును గబళించెను. అశ్వశ్వాసవిక్షిప్తములై సిందువారకుసుమ సదృశములైన ఫేనపిండములచే నంతరిక్షమార్గ్రము య్యెను. తొగర పువ్వులగుత్తులవలెఁ దెల్లనివి, కనకదండములు గలవియగు నాతపత్ర వనము దివసమునుఁ గప్పివేసెను. ముకుటమణికాంతివిసరముచే వాసరము వికసించెను. స్వర్ణమయమైన హయాలంకారముల కాంతులచే దిక్కులు పచ్చనయ్యె. శతుప్రప్రతాపాగ్నినిర్వాపణము కొఱకువలెను సేనాగజములు మదధారాశీకరములచే దిక్చమూహమునుఁ దడిపెను. విద్యుత్తులవలె చంచలములైన చూడామణికాంతులు నేత్రోన్మేషమును హరించినవి. యుగాదియందు భగవత్కుక్షినుండి వెలువడు జీవలోకమువలె స్వస్థానమునుండి నిష్క్రమించుచున్నదియు, కార్తవీర్యార్జునుఁడు తన బాహుదండసహస్రముచే నడ్డుకొని విడిచిపెట్టినతరువాత సహస్రశాఖలతోఁ బ్రవహించు నర్మదానదీప్రవాహమువలె భాసించునదియు నగు తన బలౌఘమునుఁజూచి హర్షుఁ డాశ్చర్యమునొందెను. తాతా! నడువుము; బావా యేమి? ఆలస్యము చేయుచున్నావు; అయ్యా! పొట్టవానివలె నడుచుచున్నావేమి? గమనశీలుఁడా! ఏమి యిట్లు తొందరపడుచున్నావు; సౌరభేయుఁడా మార్గమును విడిచి గుఱ్ఱములమధ్యకు బోవుచున్నావేమి? స్వైరిణి! సుఖముగానుండుము. సౌవీరకకుంభము భిన్నమైనది. మంథరకుఁడా-ఎద్దును నివారించుము. ద్రోణకుఁడా! దూరముగాఁ బోవలసియున్నది. ఇప్పుడే పరుగిడుచున్నావేమి? దండయాత్ర దీర్ఘమయినది. ధవుఁడా! కొడవలితో గడ్డిఁ గోయుము. బురదనుండి యెద్దునుఁ బైకిఁదీయుము. మాణ

షకుఁడా! రమ్ము. ఈ యేనుఁగులగుంపును మనము తప్పించుకొన లేము" అనుచు నిట్లు జరుగుచున్న యనేక సంభాషణములుగలది, హస్తిపకులు, బ్రహ్మచారులు, మూర్ఖులు, గర్భదాసులు, ఘూర్జులు, అశ్వపాలురు, పరిగల్బులు మొదలగువారిచే స్తుతింపబడు నదియు, ఈదాఁడయాత్ర పాతాళతలమునకుఁ బోనిమ్ము, సకల దుఃఖమూలమగు నీకటకమునకు మంగళమగు గాక యనుచుఁ గుల పుత్రికులచే నిందింపబడునదియు, సువర్ణపాదపీఠము, సువర్ణకల శములు, పతద్గ్రహము మొదలగు రాజోపకరణములను, మహాన సోపకరణములనుఁ బట్టుకొని గర్వముగా నడుచుచున్నవారు, ఛాగ వరాహహరిణశశాదుల నీడ్చుకొనిపోవువారు, ధవళవస్త్రఖండపరి వృతముఖములుగల గోరసభాండములను, అగ్నిశకటికలను, శరావ ములను, కటాహములను మోయు జనులచే నిండినదియు, ఒక చోట నరపతిదర్శనకుతూహలముచేఁ బరుగిడుచున్న జానపదులు గలది, త్రోవలోనున్న గ్రామములనుండివచ్చి యంభఃకుంభము లను నిలిపి మహీపాలునికి దధిగుడఖండకుసుమకరండముల నుపాయ నముగా సమర్పించి ప్రచండదండివిత్రాసనములచే నిటునటు పరు గిడుచు నరేంద్రనిహితదృష్టులై జారిపడువారు, పూర్వాధికారుల లేని దోషముల నుగ్గడించువారు, చిరంతనచోరాపరాధములను వె ల్లడించువారునైన జనుల పాదములచే నెగరగొట్టఁబడిన రజఃపట లముగలది, మఱియొకచోటఁ బంకిలప్రదేశములఁ బూరించుట కుంచఁబడిన తృణపూలకములుగలది, జగత్కబళనమునకుఁ బ్రవ ర్తించిన ప్రళయజలధివలెనున్నదియు, మహాభోగిగుప్తికొఱకు త్పా దితమైన పాతాళమువలెనున్నదియు, పరమేశ్వరవసతికొఱకు సృజిం పబడిన కైలాసమువలెఁ బ్రకాశించునదియు నగు సైన్యమును వీక్షిం చుచు హర్షుఁడేగెను.

తన తరువాత వచ్చు రాజులకు మాంధాత దిగ్విజయ

మార్గములనుఁ బ్రవర్తింపఁజేసెను. అప్రతిహతరథవేగముగల రఘుమహారాజల్పకాలములో దిక్కులను జయించెను. శరాసనద్వితీయుఁడైన పాండురాజు భుజబలాభిజనధనమతావలిప్తులైన రాజుల గరమర్పించువారినిగాఁజేసెను. పాండుపుత్రుఁడైన ధనంజయుఁడు రాజసూయయాగార్థమై చీనదేశము నతిక్రమించిపోయి గంధర్వ ధనుష్టంకారముఖరితంబగు హేమకూటపర్వతమును జయించెను. బలవంతులు సంకల్పమాత్రముచే విజయము నొందుదురు. హిమాద్రి వ్యవహితుఁడయ్యును ద్రుముఁడను కింనరరాజు కిరీటిబాహుబలకాతరుఁడై కింకరునివలెఁ గరము చెల్లించెను. పూర్వరాజులెవ్వరు నతి జిగీషువులుగారు. ఎట్లన; భగదత్తదంతవక్త్ర కౌరవ శిశుపాల సాల్వజరాసంధ సింధురాజ ప్రభృతులల్పభూభాగములకె అధిపతులైరి. ధనంజయజయజనితజగత్కంపుఁడైన ధర్మరాజుకిమ్పురుషరాజ్యమును సహించెను. అలసుఁడైన చండకోశుఁడు స్త్రీరాజ్యమును జయించెను గాని దానిలోఁ బ్రవేశింపలేదు. హిమవద్గంధమాదనముల కంతరమత్యల్పము. కిష్కుతురుష్కదేశము లుత్సాహముకలవి. పారశీకదేశము పం్రదేశమాత్రము. శకదేశమందున్నవారు శశసదృశులు. ప్రతిభటులులేని పారియాత్రమునకుఁ బోవుట నిష్ప్రయోజనము. శౌర్యశుల్కముగల దక్షిణాపథము సులభము. దక్షిణోదధితరంగానిలసురభిళదరీమన్దిరములుగల దర్దురాద్రికి మలయము దగ్గరఁ ఆ మలయముతో మహేంద్రము కలిసి యున్న"దని పలుకుచున్న బాహుశాలులైన రాజకుమారుల సంభాషణముల వినుచు హర్షుఁడావాసముఁ జేరెను. మందిర ద్వారమందు బహుమానముతో రాజలోకమునకు సెలవిచ్చి పంపి వాహనము నుండి దిగి బాహ్యస్థానమంటపమందున్న సింహాసనమును క్షణకాల మధిష్ఠించెను.

అంత నచ్చటకుఁ బ్రతీహారివచ్చి భూతలవిన్యస్తపాణియుగళుండై "దేవా! ప్రాగ్జ్యోతిషాధీశ్వరుఁడైన కుమా

రుఁడుఁ బంపిన హంసవేగుడను దూత దేవరదర్శనార్థమై వచ్చి ద్వారదేశమందున్నాడని" విన్నవించెను. అతనిని శీఘ్రముగాఁ బ్రవేశింపఁ జేయుమని రాజు సాదరముగా నాజ్ఞాపించెను. దక్షుఁడగుటవలనను రాజాదరమువలనను బ్రతీహారి యాతనిఁ దోడ్కొని వచ్చుటకు స్వయముగాఁబోయెనుఁ. అనంతర మాకృతి విశేషముచే నయనానందసమ్పాదకుఁడైన హంసవేగుఁడు ప్రాభృతవర్గమును ధరించినపురుషులను వెంటఁబెట్టుకొని వినయముతో రాజమందిరమునుఁ బ్రవేశించెను. హర్షునికి దూరమునుండి సాష్టాంగ దండప్రణామమాచరించెను. రారమ్మని పార్థివునిచే గౌరవముతోఁ బిలువఁబడినవాఁడై శీఘ్రముకాఁ బరుగెత్తి పార్థివునిచేఁ బృష్ఠమందు స్పృశింపఁబడినవాఁడై పాదపీఠఘటితలలాటుండై మరల నమస్కరించెను. ప్రీతితోఁ గూడిన నరేంద్రదృష్టిచే నిర్దిష్టమైన ప్రదేశమందుఁ గూర్చుండెను. అపుఁడు రాజుసింహాసనమునుండి హంసవేగునివైపు దిరిగి మధ్యనున్న చామరగ్రాహిణినడ్డుగా లెమ్మని చెప్పి "హంసవేగుఁడా! శ్రీమంతుఁడైన కుమారుఁడు కుశలముగా నున్నాఁడా" యని వినయముతో నడిగెను. సౌహార్దద్రవార్ద్రమైన పలుకుచే దేవరవారాతని కుశలమడుగుచున్నారుఁ గావున నిపుఁడతఁడు విశేషించి కుశలియని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

ఆ హంసవేగుఁడు ముహూర్త మాత్ర మూరకుండి చతుస్సముద్రభోగభూతిభాజనులైన దేవరవారి సద్భావగర్భమగు హృదయమును విడిచి లోకమందనురూపమైన మరియొక ప్రాభృతమే దుర్లభము. అయినను పూర్వులచే సంపాదింపఁబడిన యాభోగమను పేరుగల యీ వరుణాతపత్రమును రూపస్థానమందర్పించుటచే సందేశమున శూన్యముగా నొనరించుచున్న మాస్వామిచేఁ గృతార్థముగాఁ జేయఁబడినది. కుతూహలమునుఁ గలుగజేయునవే కాశ్చర్యము లీఛత్రమందుఁ గలవు. దీని నీడఁ జల్లఁగా జేయుటకుఁ

జాదుగ్రిని వెయ్యికిరణములనుండి దినమున కొక్కొక కిరణము దీని యందుఁ బ్రవేశించుచుండును. ఈకిరణము ప్రవేశించిన తరువాత ధ్యానింపఁగా దంతవీణావ్యాపారము నుపదేశించునవి, మధురములు నగు జలధారలు మణిశలాకలనుండి యథాపేక్షితముగా స్రవించును. వరుణునివలె నెవ్వఁడు చతుస్సముద్రాధిపత్యమునుఁ జేసెనో లేక యిక ముందుఁ జేయఁగలఁడో అట్టి వాని నీఛత్రము తననీడచే ననుగ్రహించును. గాని యితరుని సరకుఁగొనదు. దీని నగ్ని దహింపఁజాలదు. వాయువు ఎగరఁగొట్టలేదు. జలము తడప నేరదు. పరాగము మలినముగాఁ జేయఁజాలదు. ముసలితనము శైథిల్యము నొందింపలేదు. ప్రభువువారు మొదట దీనినిఁ గటాక్షింపుఁడు. పిదపఁ గుమారుని సందేశమును వినవచ్చును" అని పలికి "తెమ్ము ప్రభువువారికి దానినిఁ గనపర్చుమని తన భృత్యుని కాజ్ఞాపించెను.

వెంటనే యాపురుషుఁడు పట్టు గవిసెననుండి యాఁగొడుగును పైకిఁదీసి విప్పెను. అతిమాత్ర ధవళకాంతిగల యయ్యాతపవారణము నిచోళమునుండి పైకిఁదీసి మీఁదికెత్తఁగా హరుఁడు నవ్వినట్లు పాతాళమునుండి శేషఫణిఫణామండలము పైకి వచ్చినట్లు, అంతరిక్షముపై పాలసముద్రము చక్రీభూతమై నిలిచినట్లు, గగనాంగణమునఁ బుంజీభూతమై గానవచ్చు శరన్మేఘమువలెను, వియత్తలమున వితతపక్షసమూహముఁగల పితామహవిమాన హంసయూథము మాడ్కి, అత్రినేత్రవినిర్గతుఁడైన కుముదబాంధవుని జన్మదివసము కరణి, జనులచేఁ బ్రత్యక్షీకరింపఁబడిన శ్రీమన్నారాయణ నాభిపుండరీకముయొక్క యున్నమనత్వము చాదంబున, కన్నులకు గలిగిన కౌముదీప్రదోషదర్శనానందతృప్తివలెను, త్రైలోక్యమునకు దిలకమువలెను, శ్వేతద్వీపముయొక్క కైశవమువలెను, శరచ్చంద్రుని యంశావతారమువలెను, ధర్మముయొక్క హృదయమువలెను,

చంద్రలోకముయొక్క నివేశమువలెను చక్రవర్తిత్వముయొక్క దంతమండల ధవళమైన ముఖమువలెను, అంతరిక్షముయొక్క మౌక్తిక జాలగ్రథితమైన సీమంత చక్రమువలెను, చంద్రుని బహుళ జ్యోత్స్నాధవళోదరమగు పరివేష మండలమువలెను, త్రివిక్రముని త్రిభువన వందనీయము, శ్వేతగంగావర్త పాండురమునగు పాదము వలెను, బ్రకాశించుచున్నది. వరుణుని చూడామణి మరీచి శిఖల వలెనున్న మానస బిసతన్తు నిర్మితములైన చామరసమూహములచే రచింపఁబడిన పరివేషముగలది. చక్రవర్తి లక్ష్మీ నూపురస్వన శ్రవణాసక్తిచే నిశ్చలమై వితతపక్షమైన మరాళముచే చిహ్నితమైన శిఖరముగలది. సుఖస్పర్శముతో గూడి ప్రభావస్తమ్భితుఁడై ముకుళితఫణములుగల వాసుకివలె నున్న దండముగలది, ధవళిమచే నక్షత్రపథమును బూయుచున్నదానివలె నున్నది, ప్రభాప్రవాహ వైపుల్యముచే దివసమునుఁ గప్పివేయునది ఔన్నత్యముచే నంతరిక్షమును గ్రిందుగా జేయునది, సర్వమంగళములకు పైనున్నదియు, లక్ష్మీ శ్వేతమంటపమువలెను, కీర్తిహాసమువలెను, ఖడ్గధారాజల ఫేనరాశివలెను, శౌర్యశాలిత్వముయొక్క యశఃపటలమువలెనుఁ రాజిల్లుచున్నదియు నగు నాతపత్రమును రాజలోకముతోఁగూడిన హర్షుఁడు సాదరముగాఁ జూచెను.

భూనాథుఁడిట్లు గొడుగునుజూచిన తరువాత నాహంసవేగుని భృత్యులు మహార్ఘ రత్నకాంతులచే నెఱ్ఱగాఁ జేయఁబడిన దిగ్భాగములుగలవి. భగదత్తుడు మొదలగు విఖ్యాతపార్థివుల కాలము నుండి వచ్చినవి యగు నలంకారములను, చూడామణులను, క్షీరాబ్ధికిఁగూడ ధావళ్యమునొసంగు హారములను, రంగులుగల బెత్తుపెట్టెలోఁ బెట్టిన శరచ్చంద్ర మరీచిగౌరములైన కౌశేయంబులు, కుశలులైన శిల్పులచే రచింపఁబడిన శుక్తి శంఖగల్వర్క ప్రముఖములైన పానభాజనసమూహములు, నిచోళకనిగూఢములైన కార్దరంగ

దేశోత్పన్నములైన చర్మములు, వేత్రాసనములు, సుభాషితములు గల పుస్తకములు, పక్వమగుటవలనఁ బొల్లపండు రంగుగల పూగీ ఫలములు, కక్కోలపల్లవములు, లవంగపుష్పమంజరులు, జాతీఫల స్తబకములు, అతిమధుర మధురసామోదముగల పుష్పాసవముతో నిండిన కలశలు, సితాసిత చామరనికరములు, ఆలేఖ్య ఫలక సమ్పుటములు, కనకశృంఖలాబద్ధ కంఠములుగల కింనరులు, వన మనుష్యులు, జలమానవులు, చకోరములు, పరిమళామోదిత దిగ్భా గములుగల కస్తూరీమృగములు, గృహపరిచిత చమరీమృగములు, చామీకర రసచిత్రివేత్ర పంజరాంతర్గతములు, బహుసుభాషిత జల్పాకములు నగు శుకశారికా ప్రభృతి పక్షిగణంబులు, విద్రుమ విరచిత పంజరస్థములైన చకోరములు, జలగజ కుంభస్థలముక్తాఫల మాలికాదంతురములైన దంతకాండములు మొదలగు వానినిఁ జూ పించిరి.

రాజు ఛత్రదర్శనమువలనఁ బ్రహృష్టహృదయుఁడై ప్రధమ ప్రయాణమందిట్టి శోభననిమిత్తము విజయప్రదమని మనస్సులోఁ దలంచెను. హంసవేగునిఁ జూచి సౌమ్యుఁడా! సముద్రమునుండి చంద్రునివలె సకల రత్నధామము, పరమేశ్వర శిరోధారణార్హము నగు నీమహాతపత్రమునుఁ గుమారునివలన లభించుట యాశ్చర్యము కాద"ని ప్రీతితోఁ బలికెను. పరోపకృతులు మహాత్ములకు చాల విద్యలు. ప్రాభృత సంభారము నా ప్రదేశమునుండి తీసి దాచ మని భటులకు నియమించి కొంచముసేపుండి హంసవేగుఁడా విశ్ర మించుమని పలికి రాజు వానినిఁ బ్రతీహార భవనమునకుఁ బంపి వేసెను. తానును లేచి స్నాతుఁడై మంగళములనుఁ గోరుచుఁ బ్రాఙ్ముఖముగానుండి యావరుణచ్ఛత్రచ్ఛాయ యందుఁ బ్రవే శించెను. హర్షుఁడా గొడుగునీడలోఁ బ్రవేశించిన క్షణమందే నీడవలనఁ గలిగిన శైత్యముచే జంద్రబింబము చూడామణిత్వము

నొందింపఁబడినట్లుండెను. జలబిందువులను విడుచుచుండు చంద్రకాంతమణు లాతని లలాటమునుఁ జుంబించినట్లుండెను. కన్నుల యందుఁ గర్పూరపరాగముఁ జల్లినట్లాయెను. జారుచున్న మంచుబిందువులుగల హారములు మెడలో నుంచుకొన్నట్లగుపడెను. వక్షస్స్థలమందుఁ జందన రసా సారము వర్షించినట్లయ్యెను. కలువ పువ్వులు పెట్టినట్లు హృదయము చల్లఁబడెను. లోపలఁ బ్రవేశించిన మంచుగడ్డ కరుగుచున్నదియై యంగములను బూసినట్లుండెను. "స్నేహమును విడిచి సంపత్కరమైనది యింకొకటిలేదు". అని జాతవిస్మయుఁడై మనస్సులో ననుకొనెను. భోజన సమయమందు ధవళవస్త్రఖండప్రావృతమైన నారికేళసముద్గకమందుంచి పూసికొనగా మిగిలిన చందనమును బ్రశస్తమైన వస్త్రయుగళమును, శరన్నీరకా కారముక్తాస్తబకితమగు కటిసూత్రమును, పద్మరాగమాణిక్యరంజితమగు కర్ణాభరణమును, బహువిధమైన భోజ్యజాతమును హర్షుఁడు హంసవేగునికిఁ బంపెను. క్రమముగా నాదివసమిట్లు గడచిపోయెను.

సైన్యధూళీధూసరితమైన తన శరీరమును గడిగికొనుటకువలె నంశుమాలి యపరజలనిధి జలమందుఁ గ్రుంకెను. ఛత్రప్రదానవార్తను వరుణునితోఁ జెప్పుటకువలె వరుణ దిశకుఁబోయెను. ముకుళిత సకల కమలవనములు గలదియై భూమి నృపాలుని యెదుట బద్ధసేవాంజలిపుటముగల దానివలె నగుపడెను. నిఖిలజీవలోకాంజలి బద్ధబద్ధవగు సంధ్యారాగము జగము నుగ్రహించెను. గాఢాపరాధ శంకగలదానివలెఁ దూర్పుదిక్కు నల్లనయ్యెను. వృద్ధినొందిన తిమిరపటలముచేఁ గప్పఁబడిన మేదిని శాంతించిన యన్యనృపతి ప్రతాపానలముగల దానివలెఁ గాళిమమును విస్తరింపఁజేసెను.

రాజాస్థాన వికీర్ణ పుష్పనికరమువలెనున్న వికచతగరకుసుమరుచిరమైన నక్షత్ర సమూహమును దిక్కులుజల్లినవి స్కంధావార

ముందున్న గన్ధగజముల మదామోదమాఘ్రాణించి వానిపైకిఁ బరుగిడు దానివలెనున్న ఐరావతముయొక్క మార్గ మంతరిక్షమందుఁ బ్రకాశించెను. కుపితరాజ వ్యాఘ్రముచే నాఘ్రాణింపఁబడి యుపద్రవముతోఁ గూడినదానివలె నున్న తూర్పుదిక్కునువిడిచి రోహిణీవల్లభుఁడ స్తశిఖరము నెక్కెను. ప్రియాగమవార్తలవలె మానినులహృదయములను భేదించు చంద్రకిరణములు పదిదిక్కులయందు వ్యాపించినవి. నూతనభూపతియైన హర్షుని దండయాత్రవలన భీతినొందినట్లున్న సముద్రములు జలజంతు సమూహములతోఁ గూడ క్షోభించెను. రాజుల హృదయములను జింతవలె భూలోకమంతయును విడిచి తిమిరసంతతిగిరి గుహలయందుఁ బ్రవేశించెను. శత్రుసామంత రాజులయందువలెఁ గుముదవనములయందు నిద్రనశించెను.

ఈ సమయమందు వితానముక్రింద నడుచుచున్న హర్ష భూపతి నడుమ్రఁడని తనయను జీవివర్గము నాజ్ఞాపించి హంసవేగునిఁ జూచి సందేశము నిపుడు చెప్పుమనియడిగెను. వాఁడు నమస్కరించి "దేవా తొల్లి శ్రీవరాహదేవుని సంపర్కమువలన భూదేవికి నరకుఁడను రాక్షసుఁడు పాతాళమందు జనించెను. ఆవీరుని బాల్యమందే లోకపాలకులందరు చూడామణులతోఁ గూడిన శిరస్సులచేఁ బ్రణమిల్లిరి త్రైలోక్యమునేలిన భుజపరాక్రమశాలియైన యాదనుజుని గృహదీర్ఘికా కమలవనమందున్న చక్రవాకమిథునములకోప కషాయి తేక్షణములచేఁ జూడఁబడినవాఁడైనను సూర్యుఁడు భీతారుణ నివర్తితరథుఁడై వానియాజ్ఞలేనిది యస్తమునొందడు. వరుణుని బహిశ్చరమైన హృదయము వలెనున్న యాఛత్రము నా రాక్షసుడు హరించెను. ఆమహాత్ముని వంశమందుఁ బుట్టిన భగదత్త, పుష్పదత్త, వజ్రదత్త ప్రభృతులగు మేరుకల్పులైన యనేక నృపాలురుగతింపగా మహారాజ భూతివర్మకుఁ బ్రపౌత్రుఁడు చండవర్మకుఁ బౌత్రుఁడు కైలాసస్థిరనివాసియైన స్థిరవర్మకుఁ బుత్రుఁడు

నగు మహారాజాధిరాజు సుస్థిరవర్మ పుట్టెను. వానినే జనులు మృగాంకుడందురు. వాడహంకారముతోఁ బుట్టెను. వాఁడు బాల్యమైయుండఁ బ్రీతిచే ద్విజాతులను, అప్రీతిచే నరాతులను ప్రతిగ్రహములఁ బరిగ్రహింపజేసెను. లవణార్ణవ సంభూతయగు లక్ష్మి కంటెగూడ నాతని మాధుర్య మధికతరముగానుండెను. అతఁడు వాహినీశుల శంఖములను హరించెను గాని రత్నములను ముట్టలేదు. పృథివీస్థైర్యమును గ్రహించెనుగాని కరముఁ జేకొనలేదు. రాజుల గౌరవమును స్వీకరించెనుగాని నైష్ఠుర్యమును జూడలేదు. శంతను చక్రవర్తికి గంగాదేవియందు భీష్మునివలె నాతనిభార్యయైన శ్యామాదేవియందు సుగృహీతనామధేయుఁడు భాస్కరసమతేజస్కుఁడునైన భాస్కరవర్మయను కుమారుఁడు పుట్టెను. ఉమానాథ పాదారవిందయుగళమును విడిచి యాతఁడన్యదైవమునకు నమస్కరింపలేదు. త్రైలోక్యమును జయించుటగాని ప్రచండప్రతాపాగ్నిచే దిక్కులను దహించు జగదేకవీరుఁడగు తమవంటి మిత్రునితోఁ జెలిమిచేయుటగాని యతనికి బాల్యమునుండి కోరిక. రాజులకు మైత్రికార్యవ్యపేక్షతోఁ గూడినది. ఏది యుపన్యసింపఁబడఁగా దేవరవారిని మిత్రునిఁగాఁ జేయునో అదియే కార్యమనంబడును. యశస్సులనుఁ గూడఁబెట్టుటకు గోరుచుండు దేవరకు ధనములు బహిరంగభూతములు. కూర్చున్నవాని బాహువులు తన యితరావయవములకే సహాయము చేయులేనప్పుడు పైవారివిషయమై యికఁ జెప్పనేల? చతుస్సాగరవేలాపరివేష్టిత మహాఘుస్మరుఁడైన వానికి భూమ్యేకదేశమును దానమియ్యుమని చెప్పుటవలన నేపాటితుష్టి. లక్ష్మీముఖారవిందసందర్శనభాగ్యమును లభించిన దృష్టిగల మిమ్ము సుందరకన్యావిశ్రాణనముచే లోభపెట్టుట యుకించిత్కరము. ఇట్టి యుపాయములచేతను సిద్ధింపని యీకార్యమందు ప్రార్థనా మాత్రము నననరించి మేలినవారాకర్ణింపుదురుగాక. ప్రాగ్జ్యోతిషాధీశ్వ

రుఁడు గిరీశునితోఁ గుబేరునివలె నిందునితో దశరథునిపగిది, పుండరీకాక్షునితో ధనంజయునిగతి, దుర్యోధనునితోఁ గర్ణునిమాడ్కి వసంతఋతువుతో మలయానిలము కరణి తమతో దృఢమైన మైత్రినిఁ గోరుచున్నాఁడు. కొందరు దాస్యమునే మైత్రియని వాడుచున్నారుఁ గావున నట్లనే యాతఁడు తమదాస్యమును స్వీకరించును గాక. క్షీరాబ్ధిమథనసమయమందు శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క కేయూరాగ్రములయందున్న మణులరాపిడిచే ధ్వనించు సానుమణిశిలాశకలములుఁగల మందరగిరివలెఁ గామరూపాధిపుఁడు తమగాఢాలింగనముల ననుభవించునుగాక. విమలలావణ్యామృతనిర్ఝరముఁగల యేలినవారి ముఖచంద్రునిఁ జూచి ప్రాగ్జ్యోతిషేశ్వరలక్ష్మి చిరకాలమునకుఁ దనలోచనద్వయమును సఫలముఁ జేసుకొనునుగాక. ఇట్లాతనితోఁ స్నేహముచేయుట తమకిష్టము లేనియెడల నాతనితో నేనేమి చెప్పవలసియున్నదో దాని నాజ్ఞాపింపుడని పలికెను.

హంసవేగుఁ డిట్లు పలికి విరమింప భూనాథుఁడు పూర్వమందే యాతని సద్గుణగణములను వినియుండుటవలనఁ గుమారుని యందుఁ బ్రీతిబహుమానములుఁగలవాఁడై యీ యీ భోగఛత్రప్రదానముచే నధికతరప్రీతినొంది లజ్జించుచున్నవానివలె హంసవేఁగుడా! మహాభిజనుఁడు, పుణ్యరాశి, గుణసముద్రుఁడు, పరోక్షసుహృత్తునగు నట్టి మహాత్ముఁ డిట్లు నాయందు నిర్వ్యాజస్నేహమునుఁ గనపర్చుచుండగా నావంటివానిమనస్సు స్వప్నమందైన నింకొకరీతిగా నుండునా? సకలజగత్సంతాపకరములైన తిగ్మకరుని కరములు త్రిభువననయనానందకరమైన కమలాకరమందుఁ జల్లనయిపోవును. సుబహుగుణగణకీర్తులమైన మే మెవ్వర మాతని సఖ్యమునకు? సజ్జనమాధుర్యమునకుఁ బదిదిక్కులు వేతనములేని దాసులు. కుమారుని సంకల్పము శ్రేయస్కరమైనది. ఆతఁడు స్వయముగా బాహుపరాక్రమశాలి. మిత్రుఁడనైన నేను ధను

ప్రాణినై యుండ నాతఁడు హరునికిఁ దప్ప మఱెవ్వరికి నమస్కరిం
చును? ఈసంకల్పముచే నాప్రీతి హెచ్చినది. గర్వముగల పశు
వైన సింహమందుఁగూడ బహుమానముండునుగదా స్నేహితుని
యందుఁ జెప్పనేల? కుమారదర్శనోత్కంఠ మమ్ములనుఁ జిరకాలము
బాధింపకుండఁ బ్రయత్నింపుమ"ని వచించెను.

దేవా! మిమ్ములను మఱేమి క్లేశపెట్టును? గొప్పవారియింట్లోఁ
బుట్టినవానివలెఁ బలికితిరి. సత్పురుషులు సేవాభీరువులు. అయిన
నందులో విశేషించి యీ వైష్ణవవంశ మహంకారమే ధనముగాఁ
గలది. మాస్వామివంశ మటువంటిదనియు దీనినిఁ జిత్తగింపుము.
దుష్టురాలగు తల్లివలెఁ బెరిగిన దారిద్ర్యముచే సేవయందాభిము
ఖ్యముఁ గలిగింపఁబడినవాఁడు, అసంతుష్టయైన భార్యవలె దృష్ణచేఁ
బ్రేరితుఁడు, యౌవనమందుఁ బుట్టిన దుష్టసంతానములవలెనున్న
నానాభిలాషలుఁగల యసత్సంకల్పములచే వ్యాకులీక్రియమాణుఁడు,
స్వగృహమందు దుష్టబంధువులవలెనున్న దుష్పూరములైన గ్రహము
లచేఁ బట్టుకొనఁబడినవాఁడు, విడువశక్యముగాని పురాతనభృత్యుల
వలెనున్న మలినకర్మలచే ననుసరింపఁబడినవాఁడు, రాజకులప్రవేశ
సమయమందు ద్వారరక్షులచే నిరుద్ధుఁడై పలుమారు ప్రతీహార
మండలకరప్రహారములచే నిరస్యమానుఁడు, కంటకము కానిపోయి
నను చరణలగ్నుఁడు, అసమయోపసర్పణప్రకుపితప్రభుదృష్టిదగ్ధుఁడు,
మర్కటమువలెఁ గోపనిర్భర్తితుఁడైనను మారనిముఖరాగముఁ
గలవాఁడు, ప్రేతవలె ననుచితప్రదేశమందియ్యఁబడిన యన్నపిండముఁ
గలవాఁడు, శవదహనభస్మముచేఁ బరుషీకృతములైన శ్మశానపాద
పములవలెనున్న రాజవల్లభులను సేవించువాఁడు, జఠరపరిపూరణ
మాత్రప్రయోజనమునకొఱకుఁ బుట్టినవాఁడు, తల్లియొక్క యపు
ణ్యకర్మాచరణమువలన జనించినవాఁడునైన దాసపురుషుని కేమి
ప్రాయశ్చిత్తము? వాని జీవితమెట్టిది? వానికి శాంతియాసగా నెద్ది?

వాని ధనము నిధనమును బొందునుగాక; వాని జీవనము కాల్పనా? వాని సుఖమునకు నమస్కారము. వాని నైశ్వర్యమున కంజలి." అని హంసవేగుఁడు సేవావృత్తిని నిందించి కొలది దివసములలోఁ బ్రాగ్జ్యోతిషేశ్వరుఁడు మీసన్నిధికి వచ్చున"ని విన్నవించి రాజాభ్యనుజ్ఞాతుఁడై తన నివాసస్థానమునకుం జనియె. హర్షుఁడును కుమారదర్శనోత్కంఠాక్రాంతహృదయుఁడై యారాత్రిని గడిపెను. ఆత్మార్పణము గొప్పవారలను వశపర్చుకొనుటకు మూలికమంత్రము గాని సాధనము. ప్రభాతసమయమందు ప్రభూతమైన ప్రీతిప్రాభృతమునుఁ బ్రధానదూతచేతికిచ్చి హంసవేగుని ద్వారా ప్రాగ్జ్యోతిషాధీశ్వరునికిఁ బంపెను. ఆదినము మొదలుకొని హర్షుఁడెడతెగని ప్రయాణకములచే శత్రువునికి కెదురుగా వెళ్లెను. అట్లు పోవుచుండగా నొకదినమందు మార్గమధ్యమందు రాజ్యవర్ధన భుజబలోపార్జితమైన మాళవరాజు ధనమునంతయుఁ బట్టికొని భండి వచ్చుచున్నాడని లేఖాహారకునివలన వినెను. వినిన వీభూత భ్రాతృవియోగదుఃఖముఁ గలవాఁడై కాతరహృదయుఁడయ్యెను. మూర్ఛాంధకారములోఁ బ్రవేశించెను. ఆదినమందు సకలవ్యాపారములను విడిచి నిషిద్ధసకలజనప్రవేశుండై రాజులతోఁగూడి భండి రాక కెదురుచూచుచు నిజమందిరమందుఁ గూర్చుండెను.

అంతలో భండి యొకగుఱ్ఱము నెక్కి రాజలోకపరివృతుండై, మలినవస్త్రసంవీతుఁడు, శరశల్యనిచితగాత్రుఁడు, బాష్పవారిప్రావృతవదనుఁడు, పాతకివలె నపరాధివలె ద్రోహివలె, సాయంతనసమయ నిశ్శ్రీకమైన కమలాకరమువలె, దుర్యోధనవధదుఃఖితుఁడైన యశ్వత్థామవలె, అపహృతరత్నమైన రత్నాకరమువలె రాజద్వారమును సమీపించెను. గుఱ్ఱమునుండి దిగి యవనతముఖుఁడై రాజనికటమున కేతెంచెను. దూరమందుండియే విముక్తాక్రందుఁడై హర్షుని పాదములయందుఁ బడెను. అవనిపతియు వానిని లేవనెత్తి

గాఢముగా నాలింగనము జేసికొని యతికరుణముగాఁ జాలసే పేడ్చెను. శోకావేగము కొంతశాంతింప మరలివచ్చి నిజాసన మందుఁ గూర్చుండెను. మొదట భండియుఁ దరువాత రాజును ముఖప్రక్షాళనముఁ జేసికొనిరి. కొంతసేపూరుకొని హర్షుఁడు భ్రాతృవధ వృత్తాంతము నడిగెను. భండియు జరిగిన వృత్తాంతము నంతయుఁ బూసగ్రుచ్చినట్లు తెలియఁజేసెను. తరువాత రాజునిజ సోదరీవృత్తాంత మంతయు నడిగెను. "దేవా! రాజ్యవర్ధనుఁడు కాలధర్మము నొందఁగా గుప్తుఁడనువాఁడు కుశస్థలమునుఁ బట్టుకొనగా రాజ్యశ్రీదేవి బాధనమునుండి తప్పించుకొని తన పరివారముతోఁ గూడ వింధ్యారణ్యమునకుఁ బోయెనని లోకుల వలన నొక వార్తను విని యున్నాను. ఆమె నన్వేషించుట కనేకజనులనుఁ బంపితిని. వారిప్పటికిఁ దిరిగి రాలేదు" అని విన్నవించెను. హర్షుఁడది విని "యితరులనుఁ బంపిన నేమిఫలము? పరిత్యక్తాన్య కృత్యుఁడనై యామెను వెదకుటకు నేనేస్వయముగా బోయెదను. నీవు సైన్యమును దీసికొని గౌడాభిముఖముగా బయలుదేరుము" అని భండికాజ్ఞాపించి స్నానభూమికిఁ జనెను. క్షౌరాభ్యంగములచే భండికి శరీర సంస్కారమును గావించి ధారణోచిత వసనకుసుమాంగరాగాలంకారములచే నలంకృతునిఁ జేసి వానితో భుజియించి యాదినమునంతయు వానితో సంభాషించుచు గడిపెను.

ఆ మరుసటి దినమందుఁ బ్రాతఃకాలమున భండి రాజసన్నిధికిఁ బోయి "రాజ్యవర్ధన బాహుబలార్జితమైన మాళవరాజు ధనములనుఁ గటాక్షింపుమని వేఁడుకొనెను. నరపతిచేసను జ్ఞాతుఁడై జంగమములైన గండశైలములవలెను, భూమిపైకిఁ దిగిన గంభీర గర్జిత ధ్వనులుగల మేఘములవలెను ఉత్ఫుల్ల సప్తచ్ఛదవనామోదముగల శరద్దివసంబులమాడ్కి, బ్రకాశించునసేక సహస్ర సంఖ్యాకములైన గజములు, హరిణ వేగములగల గుర్రములు,

అలంకారవిశేషములు, కాంతిపూరప్లావితదిగంతములైన తారహారములు చంద్రమరీచినిచయగౌరములైన వాలవ్యజనములు, సువర్ణమయదండ భూషితములై లక్ష్మీనివాస పుండరీకముల వలెనున్న యాతపత్రములు, అప్సరసలవంటి వారవిలాసినీ జనము, సింహాసన శయనాది నానారాజోపకరణములు, కాలాయస శృంఖలానియమిత చరణ యుగళముగల యశేషమాళవ రాజలోకము, అలంకారములతోఁ గూడిన కోశకలశములు, మొదలగు వస్తుసమూహములను భండి హర్షునికిఁ గనపర్చెను. నృపాలుఁడావస్తు జాతమునంతయు నవలోకించి "మీమీయధికారములకుఁ దగినట్లుగా నావస్తువులను స్వీకరింపుడ"ని తన యధ్యక్షుల కాజ్ఞాపించెను. మఱి యొకదినమందు రాజుసోదరిని వెదుకుటకుఁ గతిపయాప్తజన సమేతుఁడై బయలుదేరి కొన్ని ప్రయాణములచే వింధ్యాటవిం బ్రవేశించెను.

ఛత్రలబ్ధియను సప్తమోచ్ఛ్వాసము

ముగిసెను.

ఆంధ్ర హర్ష చరిత్రము.

అష్టమోచ్ఛ్వాసము.

తే॥ గీ॥ భవ్యులగువారి వాంఛితవస్తువితతి।
నానుకూల్యము గలదియై యవనిలోన।
వేయివిధముల నొడఁగూర్చు విధిప్రభువును।
భక్తి సేవించు సుభటుని రక్తిఁబూని॥

తే॥ గీ॥ బుధజనులతోడఁ బొత్తునుభూములోన।
బుట్టి కంటికిదూరమై పోవునిష్ట।
జనుల దర్శన లాభంబు ఘనమణితతి।
లబ్ధియేరికి నొసగద లభ్యముదమ॥

ఆమరుసటి దినంబున లేచి హర్షుఁడా గ్రామమునుండి నిర్గమించి విన్ధ్యారణ్యముంజొచ్చెను. బహుదినము లయ్యడవి యందుదిరిగెను ఇట్లా కాంతార గహనమందు రాజు గ్రుమ్మరు చుండగా నొకనా డాటవిక సామంతరాజైన శరభకేతువను వాని పుత్రుఁడు వ్యాఘ్రకేతునాముఁడు, కజ్జలశ్యామలమైన జుట్టుముడిని, త్రిశాఖమైన భ్రుకుటిభంగమునుఁ దాల్చినవాఁడు, శుకపక్షకాంతి గల మణికర్ణికతోఁ గూడిన కర్ణములచే శోభించువాఁడు, విరళమైన రెప్పలుగల నేత్రములసహజారుణకాంతిచే రసాయన రసోపయుక్తమగు తరక్షురక్తమును స్రవించుచున్నవాని వలెనున్నవాఁడు, స్థూలమైన యధరముఁ గలవాఁడు, అనవరతధనుర్జ్యాకర్షణవ్యాయామమువలన విస్తరించిన వక్షస్థలముచే విన్ధ్యగిరితటశిలావైపుల్యమును పరిహసించుచున్నవాని వలెను, అజగరగరిష్ఠమగు భుజయుగళముచేఁ గైలాసభూరుహముల దైర్ఘ్యమును తిరస్కరించుచున్నవాని వలెను, విన్ధ్యగిరినుండి కారుచున్న యశ్మసారమువలెను, చలించు

చున్న గిరితట తమాల పాదపమువలెను, యంత్రముచే మీదికెత్తఁ
బడి తిరుగుచున్న అయస్కాంత స్తంభమువలెను భాసించువాఁడు,
హరిణయూథములకుఁ గాలపాశమైనవాఁడు సింహ సమూహములకు
ధూమకేతు సదృశుఁడు, మహిష మండలమునకు మహా నవమీ
మహోత్సవము వంటివాఁడు, హింసకు హృదయము వలెను,
పాపమునకు ఫలమువలెను, కలికాలమునకుఁ గారణమువలెను, కాల
రాత్రికిఁ గాముకునివలెను, గానవచ్చువాఁడు నగునొక కిరాతునిఁ
వెంటఁదీసికొనివచ్చెను. వానినా వ్యాఘ్రకేతువు దూరమందుంచి హర్షు
నియొద్దకు వచ్చి "స్వామీ! వింధ్యపర్వతమునకుఁ బ్రభువు. సర్వ
పల్లీపతులకధిపతియునగు భూకంపుఁడను పేరుగల శబర సేనాధిపతి
యొకఁడు గలఁడు. వానికి వీఁడు మేనల్లుఁడు. వీనిపేరు నిర్ఘా
తుఁడు. వీఁడీయడవిలోనున్న సకలవృక్షముల పత్రములను గూడ
నెఱింగినవాఁడు. అటవీ ప్రదేశములమాటఁ జెప్పనేల? తమయాజ్ఞను
నిర్వహించుటకు సమర్థుఁడు. మీకక్కఱయైన వృత్తాంతమును
వీని నడుగుఁడని విన్నవించెను. ఇట్లు వ్యాఘ్రకేతువు రాజుతో
విన్నవింపఁగా నాభిల్లుఁడొక తిత్తిరిపక్షినిఁ జెవుల పిల్లిని నృపాలున
కుపాయనముగా సమర్పించెను. అవనిపతియు వానిని గౌరవముతోఁ
జూచి "ఓయీ యీయరణ్య ప్రదేశము లన్నింటిని నీవు పూర్ణము
గా నెఱింగినవాఁడవు గదా మీరెందఱో స్థలములయందు దిరుగుచుందు
వారు. మీ సేనాపతిగాని తదనుజీవులుగాని దివ్యాకృతిగల యొక
స్త్రీని యీ విపినమునఁ జూచి యున్నారా?" యని యడిగెను.
హర్షుఁడట్లు ప్రశ్నింపఁగా నిర్ఘాతుఁడు తన్ను రాజ సత్కృతునిగాఁ
దలంచుకొనుచు "స్వామీ! యీయరణ్యమందు సంచరించెడు మృగ
సంహతి సైతము మా సేనాని యెఱుఁగనిది కాదు. అట్టిమహనీయా
కారముగల స్త్రీవ్యక్తి విషయమై చెప్పనేల? అయినను దేవరవారి
యాజ్ఞచే నిటపైని యితరకృత్యములఁ బరిత్యజించి ప్రతిదిన మామె
నన్వేషించుటకుఁ బ్రయత్నము సలుపుదుము. ఇచటి కర్ధగవ్యూతి

నాతిదూరమందు మునిమండలీ మహితంబైన వృక్షషండంబొండు గలదు. తన్మధ్యంబున ననేక శిష్యజనోపాస్యమానుండగుచు దివాకర మిత్రుండను నొక బౌద్ధసన్యాసి నివసించి యున్నాఁడు. ఒకప్పుడతఁ డెఱింగిన నెఱింగి యుండవచ్చు"నని నుడివెను. అది విని రాజు "ఔనౌను, పూజ్యుఁడు, సుగృహీత నాముఁడునగు గ్రహవర్మకు బాలమిత్రుఁడు, విద్వాంసుఁడునైన బ్రాహ్మణుఁడొకఁడు త్రయీధర్మమును విడిచి యోగాభ్యాసరతుఁడై బాల్యమందే సౌగత సన్యాసి యయ్యెనని వినియున్నాను. ప్రాయికముగా నతఁడే యితఁడై యుండవచ్చును. స్నేహితుఁడు మనుష్యుల హృదయమందాశ్వాసమునఁ గలిగించును. అందరికి గుణము లభిగమనీయములు. మునిత్వమెవ్వనికిఁ బూజ్యముగాదు. ధర్మమునకు గృహిణియైనప్రవ్రజ్యమూఢునికిఁ గూడ నతిశయము నావహింపఁ జేయుచున్నపుడు సకలజన మనంబులను హరించు విద్వాంసుని విషయమై చెప్పనేల? అతనిని జూచుటకు నామనంబెన్నఁడుఁ గుతూహలము గలది కాలేదుగాని యిపుడు ప్రసంగ వశమునవిని యున్నాను గావున మంగళగుణశ్రీయుక్తుఁడైన యతనినిఁ జూచెదమని మనస్సు లోనన కొని "ఓయీ యీపరివ్రాజకుఁడు నివసించియున్న ప్రదేశమునకు నన్నుఁ దీసికొని పొమ్మని పైకిఁ బలికెను. వాఁడు మార్గమునుఁ జూపింపగా వానివెంటఁబోయి హర్షుఁడు ఫలభారావనమ్రసమేరు మహీరుహంబులు, కుసుమిత చాంపేయ తరుషండంబులు, కోరకిత కురవక నికరంబులు, రజోభరసిక్త తిలకతిలకంబులు, ఫలిత పూగద్రుమవిసరంబులు, ఉడ్డయమానచటుల కృష్ణసార శాబక సుభగ భూములు, తాంబూలలతాపినద్ధజంబీర వనవీథులు, సహకారారామ రోమంథాయమాన హరిణ యూథంబులు, శ్రవణ సుభగగిరి నిర్ఝరనినాద జనితానిద్రాపర వశకరి కులంబులునై దృష్టి నాకర్షించుచున్న యరణ్యప్రదేశంబు లంగనుచుఁ జనిచని యా బౌద్ధసన్యాసి సమీపమందే యుండునని తలంచెను. గిరినదీ

జలంబులఁ బ్రక్షాళిత హస్తపాదుండై యాచమనముచేసి విశ్రాంతి క్షణ సముత్సృక్త హేషారవ బధిరీకృతారణ్య గహనమైన యశ్వసైన్యమునా ప్రదేశమందే యుండ నియమించి హృదయము చేఁదపస్విజన దర్శనోచితమైన వినయమును, దక్షిణ హస్తముచే మాధవగుప్తుని యువలఁబించి యల్పసంఖ్యాకులైన రాజపుత్రులను వెంటనిడికొని కాలినడకతో నరణ్యమధ్యమునకుఁ బోయెను.

ఇట్లు హర్షుఁడు చనిచని యాచెట్లమధ్యను నానాదేశీయులు స్థానాశ్రితులు, శిలాతలోపవిష్టులు, లతాభవన నివాసులు, వృక్షచ్ఛాయానిషణ్ణులు, తరుమూలనివిష్టులు, వీతరాగులు, ఆర్హతులు భిక్షువులు, శ్వేతాంబరులు, భాగవతమతస్థులు, బ్రహ్మచారులు, కేశలుంఛకులు, కాపిలులు, పాశుపతులు, లోకాయతికులు, కాణాదులు, ఔపనిషదులు, ఐశ్వరకారణికులు, ధర్మశాస్త్రవేత్తలు, పౌరాణికులు, యజ్వలు, వైయాకరణులు, పాంచరాత్రికులు, యితరసిద్ధాంతావలంబులు మొదలగువారిచే నాశ్రయింపఁబడిన దివాకరమిత్రుని యాశ్రమంబునకుంజనియె. అచట నాసనోపాంతని విష్టానేక సింహశాబకములుగలది యగుటచే నకృత్రిమసింహాసనమునందుఁ గూర్చున్న వానివలె నున్నవాఁడు, ఉపశమమునుఁ బానము చేయుచున్న వానివలెనున్న వనహరిణములు నాకుచున్న పాదములు గలవాఁడు, నీవారధాన్యబీజములను భక్షించుచున్న పారావతపోతముచే నధిష్ఠింపఁ బడినవామకర తలముగలవాఁడు, ఉద్గ్రీవమైనమయూరమును, మరకతమణికరకమునువలె వారిధారచే నింపుచున్న యితరహస్తము గలవాఁడు అచ్చటచ్చటఁ బ్రాకుచున్న పిపీలికాపంక్తులకు శ్యామాకతండుల కణంబులను స్వయముగాఁ జల్లుచున్నవాఁడు, మృదువైనరక్తవస్త్రఖండముచేఁ గప్పఁబడినవాఁడై బాలాతపానులిప్తమైన పురందర దిగ్భాగమువలెనున్నవాఁడు, పద్మరాగమణిప్రభాసదృశమైన దేహకాంతిచే నెట్టగాఁ జేయఁబడిన దిక్కులకుఁ గాషాయాంబరధారణమునుపదేశింపుచున్న వానివలె నున్నవాఁడు, వినయముచే

నధోముఖమై ధవళమై స్నిగ్ధమైయున్న కంటిచేఁ గ్రూరజన వ్యాపాదిత జంతుపునర్జీవనార్థమై యమృతమును వర్షించుచున్నవాని వలెనున్న వాఁడు, సర్వశాస్త్రాక్షర పరమాణువులచే నిర్మింపఁబడిన వానివలెనున్నవాఁడు, మధ్యమ వయస్సు గలవాఁడునగు దివాకర మిత్రునిఁ జూచెను. తదీయాత్మప్రశాంతగంభీరాకారముచే నాకృష్ట హృదయుఁడై హర్షుఁడు దూరమందుండి యేమనోవాక్శిరస్సులచే సాదరముగా వందనమాచరించెను.

స్వభావసిద్ధముగా మైత్రిమయుఁడైన యాదివాకర మిత్రుఁడు, అదృష్టపూర్వము, అమానుషలోకోచితము, సర్వాభిభావి, భ్రాజిష్ణువునగు నాభూపతియాకారవిశేషము చేతను, ఆభిజాత్య ప్రకాశకమైన వినయముచేతను మిక్కిలి సంతసిల్లెను. వీరస్వభావుఁడైన నాసన్యాసి భూపాలున కెదురుగా జని యనేకాభయదాన దీక్షా దక్షము, మహాపురుష లక్షణ లక్షితమునగు దక్షిణ హస్తము మీఁది కెత్తి స్నిగ్ధమధురమైన వాక్కుచే స్వాగతమునుఁ బలికి యభ్యాగతుఁడైన గురువునివలె బహుమానించి "ఇచ్చటఁ గూర్చుండుమని" ప్రార్థించి తనయాసనమును జూపించెను. అపుడు రాజు "అభిజాతుల సౌజన్యములోహ కృతమైన సంయమన పాశము; గుణానురాగియగు గ్రహవర్మ సలుమారితని గుణగణమును వర్ణించుచుండెడివాఁడు" అని మనస్సులోననుకొని "పూజ్యుఁడా! యుష్మద్దర్శన పుణ్యముచేనను గ్రహింప బడిన నాకు భవత్ప్రయుక్తమైన యీయనుగ్రహము పునరుక్తమని తలంచెదను. పశునివలె నన్ను నిజాసనదానాద్యుపచారములచే సంభావించుట యనుచితము. సంభాషణామృతాభిషేకప్రక్షాళిత శరీరుఁడనైన నేను తమవంటివారియెదుట నిలుచుటకనర్హుఁడను. పాద్యోదకముకూడ నిష్ప్రయోజనము. తమరు యథాసుఖముగాఁ గూర్చుండుడు. ఇదిగో నేనిచట గూర్చుండెదనని" పలికి నేలనుపవిష్టుడయ్యెను.

ప్రభువులకు వినయాతిశయమే పరమార్థమైన యలంకారము; రత్నాదికము శిలాభారమని యెంచి పలుమారు సన్యాసి తనయాసనము పైగూర్చుండుమని ప్రార్థించినను రాజొప్పుకొనలేదు. అపుడు భదంతుడెప్పటివలెఁ దన యాసనమందుఁ గూర్చుండెను. అతఁడు భూపతి ముఖనిహితదృష్టియై కొంచెము సేపూరకుండి దంతకాంతులచేఁ గలికాలకాలుష్యమును గడుగుచున్నవానివలెఁ బరిమళసుభగము, ఫలమూలాభ్యవహార సాధనమునగుల తావనమును గ్రక్కుచున్నవానివలె "ప్రకాశితసారమైన సంసారము నేటిదినము మొదలుకొని కేవలమనింద్యమే కాదు, వంద్యముకూడ నగుచున్నది. జీవించియున్నవారీయద్భుతమును జూడలేదా? అచింతితోపనతమగు నీరూపము నాదృగ్గోచరమైనది. జన్మాంతరావస్థిత సుకృతములిట్టి హృదయోత్సవములచే ననుమేయింపబడుచున్నవి. అసులభదర్శనమైన యీయాకృతివిశేషమునుఁ గనపర్చినమాతపంబీజస్కమిందే ఫలించినది. తృప్తితీరునట్లు నేత్రములచే నమృతము పానము చేయబడినది. పుణ్యబాహుళ్యములేనిది నీవంటివారిదర్శనములభింపదు. నీవుపుట్టినదినము సుదినము. సకలజీవలోకజీవితజనకుఁడవైన నిన్నుఁగన్నతల్లి మహాభాగ్యవతి. సుకృతతపఃపరమాణువులచే నీసర్వావయవములు సృజింపబడినవి. నావంటి ముముక్షువునకుఁగూడఁ బుణ్యభాజనుఁడవైన నిన్నుజూచి మరల మనుష్యజన్మమందభిలాషపుట్టుచున్నది. ఇష్టములేనివారమయినను మన్మథునిఁజూచితిమి. నేఁడువనదేవతల చక్షుస్సుకృతార్థమైనది. నేఁడు పాదపములజన్మముకూడ సఫలము. వానికిఁగోచరుఁడవైతివి. అమృతమయుఁడవైననీవాఙ్మాధుర్యము వర్ణనాతీతము. ఇట్టిబాల్యావస్థయందు నీకిట్టివినయమును నేర్పిన యుపాధ్యాయుఁడెవఁడో యూహించినను గనుగొనఁజాలనైతి. దీర్ఘాయుష్మంతుఁడవైన నీవీభూమినిఁబుట్టనియెడల నీగుణగ్రామము శూన్యమైపోవును. ముక్తామణివలె నెవ్వనివంశమందు నీవుజనించితివో యారాజుధన్యుఁడు.

మహాభాగ్యవశమున దర్శన మొసంగిన నీకెట్లు ప్రియము నాచరింపవలెనో తెలియక నామనంబు చాంచల్యము నొందుచున్నది. సకలవనచర సాధారణములైన కందమూలఫలములను గిరినదీజలమును నీకు సమర్పించుటకు మే మెవ్వరము. నాశరీర మితరుల కుపకరణముగా జేయఁబడనిది. నాకున్న సర్వస్వము నీయాతిథ్యమున కెదురుచూచుచున్నది. గురభ్యస్త విద్యాత్కృష్టములు కొన్ని కలవు. ప్రీతి, యుపయోగమును విచారింపదు. ఇతరకార్యములకు విరోధము లేనియెడలఁ జెప్పఁదగిన యంశము గోప్యము కానియెడల నీవిప్పటికేతెంచిన కార్యమెద్దియో వినుటకు నాహృదయ మభిలషించుచున్నది. సంచారయోగ్యము గాని యీప్రదేశమున కేపనిమీఁద విచ్చేసితివో తెలుపవలెను. ఘోరాటవీభ్రమణఖేదము నెంతవరకు సహించెదవు. సంతాపాహార్యముగాని నీశరీరము సంతాపక్లిష్టమై యున్నట్లు కాన్పించుటకుఁ గారణమేమి?" అని యావృద్ధసన్యాసి యడుగగా భూపాలుఁడు "ఆర్యా! అమృతమును వర్షించుచున్నట్లున్న మీసంభాషణము చేతనే నాకాతిథ్య మొసంగఁబడినది. మాన్యులైన తమరనుపచరణీయుఁడనైన నన్నొకపూజ్యునిగా గౌరవించుటవలన ధన్యుఁడనైతిని. నేనీమహాటవియందు దిరుగుటకు నిమిత్తమును విన్నవించుకొనుచున్నాఁడను. అవధరింపుఁడు. అల్పకాలముక్రిందట నాయిష్టబంధువులందరు మృతినొందినను శేషించిన యొకసోదరికొఱకు జీవితమును ధరింపవలసివచ్చినది. ఆమెయు భర్తృవియోగదుఃఖమువలనను, శత్రుపరిభవభయమువలనను, పరుషకిరాతబలబహుళము, మహామహిషవిక్షిప్తపథికగమనము, నిశితకంటకాచితము, నవటశతవిషమమునగు నీవింధ్యారణ్యమును జొచ్చెను. ఆమె నన్వేషించుటకీయరణ్యమందుఁ దిరుగుచున్నాను. ఇప్పటికి నామె కనఁబడలేదు. వనచరులవలన నావృత్తాంతమును గురువర్యులు విని యున్నారేమో తెలుపుదురనునాశచే భవత్సన్నిధికి వచ్చితిని" అని పలికెను. ఆమాటవిని సౌగతసన్యాసి జాతోద్వేగుఁడై "ఆయుష్మంతుఁడా! ఇట్టివృత్తాంతము మాశ్రవణపథమందెన్నఁడు వినఁబడలేదు.

నీకిట్టిప్రియాఖ్యానోపాయనములనుసమర్పించి యారాధించుటకు నేన
పాత్రుఁడననిపలుకుచున్నసమయమందే శమసంపాదకమగువయస్సు
లోనున్నవాఁడు, సంభ్రాంతరూపుఁడు, బద్ధాంజలి, జాతకరుణుఁడు,
సాశ్రులోచనుఁడునగు మఱియొకభిక్షువకస్మాత్తుగా నచటికరుగు
దెంచి, భగవంతుఁడా! విధవయైనను దివ్యాకృతిగల యొకయువతివ్యస
నాభిభూతయై వహ్నిలోఁబడుటకుసిద్ధముగానున్నది. తమరొకపరి
యచటికివచ్చిజీవించియుండఁగా నామెనుసముచితసమాశ్వాసనముల
చే బ్రతికించెదరుగాక. ఆపద్గతములైనక్రిమికీటాదులుకూడ దమ
కంటఁబడినచో నెన్నఁడుమృతినొందవని” పలికెను.

అందుపైని హర్షుఁడు తనచెల్లెలేమోయని శంకఁగలవాఁడై
సోదరీస్నేహమువలనఁ లోపలగరుగుచున్నవానివలె దుఃఖముచే దో
దూయమానమానసుఁడు, గద్గదికాగృహీతకంఠుఁడు, బాష్పాయ
మాణలోచనుఁడునగుచు “స్వామీ! ఆచిన్నదియున్నస్థలమిచటికెంత
దూరము. ఇంతవరకుజీవించియుండునా? నీవెవ్వతెవు? ఎవ్వరి
దానవు? ఈయరణ్యమునకేలవచ్చితివి? ప్రాణపరిత్యాగమునకు హే
తువేమి?” అనియామెనడిగితిరా? ఆమెతమకంట నెట్లుపడినది? ఆకా
రముచే నెట్లున్నది? ఈవృత్తాంతమునంతయును మొదటినుండి తమవలన
వినుటకు గోరుచున్నాడ”ననిపలికెను.

హర్షునిచే నిట్లుప్రశ్నింపఁబడినయామస్కరి “మహాభాగుఁడా!
నేటిదినమందు వేకువనలేచి భగవంతునికినమస్కరించి సైకతసుకు
మారమగునీనదీకూలముననుసరించి యాదృచ్ఛికముగాఁ గొంతదవ్వే
గితిని. గిరినదీసమీపమందున్న యొకవసలతాగహనమందు హిమ
దూషితకమలాకరమందు దైన్యమునొందియున్న యాఁడుతుమ్మెదల
ధ్వనివలెను, తానమువాయించుచున్న వీణాతంత్రులనాదమువలెను
వినబడుచున్నదియు, అధృతికరము నతికరుణమునైయున్నదియు, నగు

స్త్రీలరోదనధ్వనిని వింటిని. కరుణార్ద్రచిత్తుఁడనై రోదనధ్వనిపుట్టిన
తావునకుఁ బోయితిని. అచటనబలాచక్రవాళపరివృతయు, ఆపత్కాల
మునందుఁగూడనవిముక్త సహజలావణ్యయు, అలక్తకరసతుల్యమైన
దర్భాంకురక్షతస్రుతమైన రక్తముచే నెఱ్ఱనైనపాదములు గలదియు,
ఒకచెలికత్తె గొడుగుగాఁబట్టినపద్మపత్రముచే సచ్ఛాయమైనను విచ్ఛా
యమగుముఖముగలదియు, శూన్యతచేనాకాశమునుగూడ నతిశయిం
చుచున్నదియు, నిశ్వాసములచే వాయుమయమైనదానివలెను, సం
తాపసంతతిచే వహ్నిమయమైనదానివలెను, అశ్రుప్రస్రవణముచే
జలమయమైనదానివలెను, నిరవలంబనత్వముచేవియన్మయమైనదాని
వలెను, విలాపాక్షరబాహుళ్యముచే శబ్దమయమైనదానివలెనున్నది
యు, వనకుసుమధూళిధూసరితములైన పాదపల్లవములుగలదియు,
ప్రభాతచంద్రమూర్తివలె లోకాంతరమునభిలషించుచున్నదియు,
దుస్సహరవికిరణ సంస్పర్శముచే ముకుళితమైనకుముదినివలె దుఃఖ
ముతోదివసమునుగడుపుచున్నదియు, ప్రాభాతికప్రదీపశిఖవలెఁ గృ
శించినదియు, మరణోద్యతయునగునొకతరుణీరత్నమును వీక్షించితిని.

నేనామెసమీపమునకుఁ బోవగానట్టివిపద్దశలోనున్నను నన్నుఁ
జూచిబహుమానముతోనమస్కరించెను. అపుడు నేనతిదుఃఖితుడనై
యామెతోసంభాషింపవలయునని కోరికగలిగి మహానుభావురాలైన
యామెనెట్లుసంబోధింపనౌనని మనంబుననాలోచించితిని. అమ్మా
యీయన్నచోనతిప్రణయము. తల్లీయనుటప్రియవచనము. సోద
రీయనుట యాత్మసంభావనము దేవీయని పిలుచుటపరిజనోచితము.
రాజపుత్త్రీయనుటయస్పష్టము. స్వామినీయనుటనేనునీభృత్యుఁడనని
యొప్పుకొనుటభద్రాయనుట యితరస్త్రీసముచితము. ఆయుష్మతీ
యనుటయీయవస్థకసదృశము. కల్యాణినీయనుట ప్రస్తుతదశకు
విరుద్ధము. చంద్రముఖీయనివిరాగులనవలసినమాటకాదు. బాలా
యనిపిలుచుటయగౌరవోపేతము. ఆర్యాయన్నచోనామెయందు

ముదిమినారోపించుట. పుణ్యవతీయనుట ఫలవిపరీతము. భవతీ
యనుటసర్వసాధారణము. గొప్పవంశమందుబుట్టినస్త్రీని నీవెవ్వ
తెవనియడుగగూడదు. ఏలయేడ్చెదవనిప్రశ్నించుట దుఃఖకారణ
మునుస్మరింపజేయును. అనియిట్లునేనాలోచించుచుండగా నాస్త్రీ
సమూహమునుండి యార్యవేషముతోఁగూడిన దుఃఖోద్విగ్నయగు
నొకస్త్రీనాయొద్దకువచ్చి పలితకపిలయశిరోజములుగల తనశిరస్సు
భూతలమునుసోకునట్లునమస్కరించి హృదయసంతాపసూచకములైన
యశ్రుబిందువులచేఁ దనచరణయుగళమును, అతిదుఃఖకరములగు
మాటలచేనాహృదయమును దహించుచున్నదియై "భగవంతుఁడాతు
రీయాశ్రమము సర్వభూతానుకంపి. బౌద్ధులుసకల దుఃఖవిధ్వంసన
దీక్షితులు. పూజ్యుఁడైనశాక్యమునియొక్క శాసనము కరుణాకుల
గృహము. జైనమతస్థులసజ్జనత్వముజనోపకారనిరతము. మునుల
ధర్మముపరలోకసాధనమైనది. ప్రాణరక్షణముకంటె నధికతరమైన
పుణ్యములేదనిలోకములో జనులువాడుదురు. స్వభావముచేతనే
స్త్రీలనుకంపనీయులు. విపత్తులోనున్నవారిమాటజెప్పనేల? నాస్వామి
నిష్ఠమైనయీమె పితృమరణమువలనను, భర్తృవియోగమువలనను,
సోదరప్రవాసమువలనను, యితరబంధువర్గవినాశమువలనను, అతి
కృశహృదయయై సంతానశూన్యయైయుండుటవలనను, నిరాధార
యగుటవలనను, క్షుద్రశత్రుకృతమైనపరిభవమువలనను, యిపుడు
మహాటవీపర్యటనక్లేశమువలనను, నిషిధ్యమానయై, విక్లబీకృతహృద
యయైదారుణదుఃఖమునుసహించుటకశక్తయై స్వప్నమందుఁగూడన
నతిక్రాంతవచనులైనగురుజనములనులక్ష్యముసేయక, అఖండితప్రణ
యముగల. సఖీసమూహమునుదిరస్కరించి, యగ్నిలోఁబడుచున్నది.
రక్షింపుఁడురక్షింపుఁడు. దుర్భరశోకనివారకమగు నుపాయము నుప
దేశించికటాక్షింపుడనియతిదీనముగాఁ బలుకుచున్నదియైవిలపింపఁదొ
డఁగెను. అపుడు నేనామెనుజూచి "ఆర్యా! నీవుచెప్పినట్లుచేసెదను.
కానియీపుణ్యాశయమావాక్కులకగోచరమైన శోకములోనున్నది.

ఈమెయొక మహామాత్రమైన రక్షించుటకుశక్యమైనదొడల నికమీదనీయభ్యర్థనము వ్యర్థముకాదు. నాకు రెండవగురువు వలెనున్న భగవంతుఁడైన సుగతుఁడుసమీపమందేయున్నాడు. నేనీ వృత్తాంతమును దెలియఁజేయఁగాఁబరమదయాళువైన యాతఁడిచటికిఁ దప్పకవచ్చును. దుఃఖాంధకారపటలమునునిరసింపఁగలకౌశలముగల సౌగతాగమసుభాషితములచేనీమెను ప్రబోధపదవియందారోపించు ననిపలికితిని ఆమాటవినియామె చెలికత్తె "నాయనా! అట్లయినచో త్వరపడుఁడనిచెప్పి మరలనాకాళ్లఁపైఁబడెను. నేనునుతొందరతోని చటికివచ్చి యుశరణానేకయువతిమరణమునుఁ బూజ్యులైన మా గురువుగారికిఁ దెలియఁజేసితిననిచెప్పెను.

ఇట్లాభిక్షువుపలికినమాటలనువిని రాజుసోదరిపేరువినకపోయి ననుసర్వాకారసంవాదినియైనదశచేతనేవీత సంశయుఁడై దుఃఖించుచు "ఆర్యా! అనార్యుఁడను, అతికఠినహృదయుడను, మందభాగ్యుఁడనైన నాచెల్లెలేయాచిన్నది. నిష్కారణవైరముగలమాభాగధేయముచే నామెయిట్టియవస్థనుపొందింపఁబడినది." అనిపలికి ఆర్య! లెమ్ము ఆమెయున్నచోటు నాకుఁజూపుము. ప్రభూత ప్రాణపరిత్రాణ పుణ్యోపార్జనము కొంతకుఁబోవుదము. బ్రతికియుండగానామెనుఁ జూచెదమని శ్రమణునితోఁబలుకుచు లేచెను. శిష్యవర్గానుయాతుఁ డైన దివాకరమిత్రుఁడు సామంతరాజులోకానుగమ్యమానుఁడైన హ ర్షుఁడును భిక్షువు మార్గప్రదర్శకుఁడై ముందుజన నచటికి బయలుదేరిరి. క్రమముగాదగ్గరకుబోయి అతావనాంతరితము, మరణోద్యతమునగుస్త్రీసమూహముయొక్క తత్కాలోచితములైన ప్రకారములుగలయాలాపములనువినిరి. ధర్మమా! శీఘ్రముగాఁ బరుగిడుము. కులదేవతా! ఎచ్చటనున్నావు భూదేవీ! దుఃఖితు రాలైన నీ పుత్రికకు ధైర్యముచెప్పుము.

పుష్పభూతికుటుంబినియగు లక్ష్మి యెచ్చటికిఁబోయినది. నాథా ముఖరవంశ్యుఁడా! విధవయుమనోవ్యథావిధురయునగు నీభార్య నేల బోధింపవు? పూజ్యుఁడవైన సుగతుఁడా! నీభక్తజనము సంతాపము నొందుచుండఁగా నీవునిద్రించితివా? పుష్పభూతిగృహమందుఁ బక్షపాతముగల రాజధర్మమా! ఉదాసీనముగానుంటివేమి? విపద్బంధువైనవింధ్యవతా! నీయందుగూడ నీయంజలిబంధము వ్యర్థమైనది. తల్లీ మహాటవీ! ఆపదలోనున్న యీ మొఱను వినకుండనున్నావు. సూర్యుఁడా! దిక్కులేనియీపతివ్రతనురక్షింపుము. పుత్రికాస్నేహముగలయశోవతీ! దుష్టదైవముచేవంచింపఁబడితివి. మహారాజప్రతాపశీలా! అగ్నిలోఁబడుటకు సిద్ధముగానున్న నీపుత్రికనురక్షించుటకు రావేమి?. అపత్యప్రేమ శిథిలమయ్యెనా?. మహారాజా రాజ్యవర్ధనా! శీఘ్రముగారావేమి? భగినీప్రీతిమందగించెనా? పాపియైన పావకుఁడా! స్త్రీవధనిర్ఘృణుఁడా! జ్వలించుచు సిగ్గుపడవు. సోదరుఁడా! వాయుదేవుఁడా! నీదాసురాలను. దుఃఖితజనార్తిహరుఁడైన హర్షునికి దేవీదాహమును శీఘ్రముగాఁజెప్పుము. శోకచండాలుఁడా! నీమనోరథము ఫలించినది. దుఃఖదాయియగువియోగరాక్షసుఁడా! తుష్టినొందితివి. నిర్జనమైనవనమందెవనినిగురించి మొఱ్ఱబెట్టెదను. నాదుర్దశనెవనితోఁజెప్పెదను. ఎవఁడురక్షకుఁడు? ఏదిక్కునకుఁబోయెద? మందభాగ్యనైననేనేమిచేయుదును. గాంధారీ! లజ్జాపాశమునుబట్టుకొన్నాను. మంగళికా! బిగ్గరగానేలయేడ్చెదవు? సుందరిసఖీసమూహముదూరమగుచున్నది. శబరికా! అమంగళమైన యీశవశిబిరమందెట్లుండగలవు? సుకుమారగాత్రముగల నీవుకూడ నగ్నిలోఁబడియెదవా? మృణాలకోమలమైన మాలావతీవాడియున్నావు. తల్లీమాతంగికా! నీవుకూడమరణించుటకంగీకరించితివా? అమ్మాయీ! వత్సికా! అనిష్టమైన ప్రేతనగరమందెట్లు నివసింపఁ గలవు? నాగరికా! ఈ రాజభక్తిచే గొప్పతనమునుఁ బొందితివి. విరాజికా రాజపుత్రి

విపత్తులో జీవిత వినాశమునకు నిశ్చయించుటచేఁ బ్రకాశించుచున్నావు. జలపాత్రికను మోయుదానా! కొండచరియనుండి పడుటకుద్యమించుటచే ధన్యశాలవు. కేతకి! స్వప్నమందైన మనకిట్టి స్వామిని దొరుకునా? మన దేహములను దహించు నగ్ని మనకుఁ బ్రతిజన్మమందు దేవీదాస్యము నేయిచ్చును గాక; విజయా! అగ్నినివీచుము. సానుమతి! స్వర్గమునకుబోవఁగోరిన యిందీవరిక స్వర్గమునకు నమస్కరించుచున్నది. కామదాసీ! అగ్నికిఁ బ్రదక్షిణముఁ జేయుటకవకాశము నిమ్ము; విచరికా! అగ్నినిఁ బ్రజ్వలింపజేయుము. కిరాతికా! పువ్వులను జల్లుము. కురరికా! చితపైని గోరింట పువ్వులనుంచుము. చామరగ్రాహిణీ! చామరమును బట్టుకొనుము. నర్మదా! నిర్మర్యాద హాసములను సహింపుము. సుభద్రా! నీ పరలోకగమనమునకు మంగళమగుగాక. వసంతికా! అవకాశము నిమ్ము. దేవీ! ఛత్రధారి సెలవు పుచ్చుకొనుచున్నాడు ఇటు చూడుము. నీయిష్టురాలైన విజయసేన జీవితమును విడుచుచున్నది. ముక్తికగట్టిగా నేడ్చుచున్నది. రాజపుత్రీ! నీకిష్టురాలైన పత్రలత నీ పాదములపైఁ బడుచున్నది. కళింగసేనా! ఇది నాచరమాలింగనము వసంతసేనా! ప్రాణములు పోవుచున్నవి. మంజులికా! అశ్రుదిగ్ధమైన నీనేత్రము నెన్నిమార్లుతుడిచెదవు. నన్నుఁ బట్టుకొని యెంతసేపేడ్చెదవు. యశోధనా! నీ పుట్టుక యిట్టిది. మాధవికా! నాకేల ధైర్యము చెప్పెదవు. కాళిందీ! సఖీజనులకంజలి జోడించు కాలము పోయినది. కమలిని! పలుమారు దైవమును దూరుటచే నేమి ఫలము. సఖీజనసంగమసుఖము చిరకాలము లభింపఁ లేదుఁ ఆర్యా! తరంగసేనా! నమస్కారము. చెలి సౌదామినీ! ఎంత సేపటికి. గనఁబడితివి. కుముదికా! హవ్యవాహనార్చనకు సుమములనుఁ దీసికొని రమ్ము. రోహిణి! చితపై నెక్కుటకు చేయూతనిమ్ము. అమ్మా! దాదీ ధీరవుకమ్ము. పాపము చేసినవారి కర్మవిపాకమిట్టిది యగును. ఆర్యచరణములకిదిగో అంజలి. తల్లీ! ఇదిగో నాపరలోక ప్రయాణ ప్రణామము. లవలికా! మరణసమయమందు హృదయ

మునకీఖలిష్టమైనయుత్కంఠయేల? హంసనికా! నా వామనేత్రము స్ఫురించుచున్నది. వాయసమిత్రమా! వృక్షముపైనుండి ప్రీక్షణముక్షీణపుణ్యనైననా యెదుట నేలయూరచెదవు. హారిణీ! ఉత్తరము వైపుగుఱ్ఱములసకిలింతవినఁబడుచున్నది. *ప్రభావతి! చెట్లచాటున నుండికానవచ్చుగొడుగెవ్వనిది? దేవి! నీవదృష్టముగలదానవు. మన ప్రభువైన హర్షుఁడువచ్చినాడు.

ఈవిధమైనసంభాషణముల నాలకించుచుసమీపమునకుబోయి హర్షుఁడు వహ్నిప్రవేశమునకు సిద్ధముగానున్న రాజ్యశ్రీని విలోకించి మూర్ఛామీలితనేత్రములుగలయామె లలాటమును దనహస్తముచేఁ గట్టిగాఁబట్టుకొనెను. అపుడు ప్రేమాస్పదుఁడైనసోదరుని ప్రకోష్ఠ మందుఁగట్టబడినయోషధుల ప్రత్యుజ్జీవనక్షమమైన రసవిసరమును వర్షించుచున్నట్లున్నదియు, హారిహార్య మణులయచింత్యప్రభావ మునుగ్రక్కుచున్నదియు, నఖచంద్రకాంతులచే నమృతమును స్రవించుచున్నట్లున్నదియు, చంద్రికాంతచూడామణిని శిరస్సునందుగట్టుచున్నట్లున్నదియు, మృణాళమయాంగుళులుగలదానివలె నతిశీతలమై దహ్యమానమగు హృదయమును శాంతింపఁజేయుచున్నదియు, జీవితాహ్లాదకరము నగు హస్తసంస్పర్శముచే రాజ్యశ్రీకన్నులఁదెరచెను. స్వప్నమందైననూహింపఁ బడనిరాకఁగలవాఁడు, స్వప్నదృష్టదర్శనుని వలెనున్నవాఁడు, నగుసోదరుని కౌఁగిలించుకొని యాకాలమందావిర్భవించిన దుర్భరశోకావేశముచేనదీముఖప్రణాళికలవలెనున్న నేత్రములచే స్థూలబాష్పబిందు ప్రవాహమును బ్రవహింపఁజేయుచున్నదియై "అమ్మా! నాయనా! చెలులారా" యనిపలుకుచు "అమ్మాయీ ఇకనూరుకొనుము. ధైర్యమవలంబించుమని కరములచే ముఖమునుగప్పి సోదరుఁడు, కళ్యాణినీమాయగ్రజునిమాటమన్నింపుమని బౌద్ధాచార్యుఁడు, దేవిప్రభువుగారియవస్థనుజూడవు, అతిరోదనము మానుమనిరాజలోకము, స్వామినిసోదరునిజూడుమనిపరిజనము, అమ్మాయీ

కొంచెమునేపూరుకొనుము, మరల నేడువవచ్చునని వృద్ధబాంధవ
స్త్రీలు, ప్రియసఖీ ఎంతసేపేడ్చెదవు ఊరుకొనుము. అన్నగారు దుః
ఖించుచున్నారని చెలులుపలుమారు బ్రతిమాలుచున్నను, చిరసం
భృత దుస్సహదుఃఖమువలన గలుగు బాష్పోత్పీడముచేఁ బీడ్యమాన
కంఠముగలదియై కరుణాకాహళమైన కంఠస్వరముచేఁ జిరకాలమేడ్చె
ను. మన్యువేగము శాంతింపఁగా నపుడు హర్షుఁడు వహ్నిసమీ
పమునుండి యామెనుఁ దీసికొనివచ్చి చెట్టునీడలోఁ గూర్చుండఁబెట్టె
ను. అంతలో నాచార్యుఁడైన దివాకరమిత్రుఁడాతఁడు హర్ష
నృపతియని తెలిసికొని వివర్ధితాదరుఁడై భూరిసంజ్ఞాపితుడైన స్వ
శిష్యునిచేఁగమలినీదళసంపుటమందు ముఖప్రక్షాళనోదకమును దెప్పించి
స్వయముగా భూపాలునికర్పించెను. నరేంద్రుఁడాజలము నత్యాద
రముతో గ్రహించి సంతతరోదనాతామ్రమగుటవలన రక్తపంకజ
మువలెనున్న చెల్లెలికంటిని ముందుగడిగి పిదపఁ దనకన్నులనుఁ గడిగి
కొనెను. భూపాలుఁడు ప్రక్షాళితముఖుఁడై యుండ నచటనున్న జనస
మూహముంతయు నిశ్శబ్దమయ్యెను. అంతనరేంద్రుఁడు సోదరిని
జూచి "వత్సా! మాకుగురువు, నీభర్తగారికి రెండవహృదయమైన
వాఁడు, జగత్పూజ్యుఁడునైన యీభదంతునికి వందనమాచరింపుమని
చెప్పగా భర్తృమిత్రుఁడని వినుటవలన మరలగన్నీరుఁదెచ్చుకొ
నుచు నారాజపుత్రిక యాచార్యునకు మ్రొక్కుచుండగా నాతఁడు
ప్రయత్నసంస్తంభిత బాష్పోద్గముఁడై ధైర్యచ్యుతినొంది కొంచము
నేత్రములనుద్రిప్పికొని దీర్ఘముగా నిశ్వసించెను. అతఁడు క్షణ
కాలమూరకుండి వినయమునుజూపుచు మధురవాక్యములతోఁ గళ్యా
ణరాశీ! రోదనముచే నేమిప్రయోజనము? ఇప్పటికి నీరాజలోకము
రోదనమునువిడువలేదు. అవశ్యకరణీయమైన స్నానవిధిని నిర్వ
ర్తించి మరల నీప్రదేశమునకే రండని పలికెను. అంతభూపతి
యాచార్యవచనము ననువర్తించుచున్నవాఁడై గిరినదియందు సోదరి
తోస్నానముచేసి మరల మునుపటి స్థలమున కేతెంచెను. అచటఁ

బరిజనముతోఁ గూడిన సోదరిని భుజింపఁ జేసెను. అనంతరము తాను భుజించెను. భుజించి కూర్చుండి చెలికత్తెలి కారాగృహనివాసము, గుప్తుఁడను కులపుత్రుఁడు రహస్యముగా నామెను కాన్యకుబ్జమునుండి తీసికొనివచ్చుట, రాజ్యవర్ధన మరణవృత్తాంతము, ఆహారపరిత్యాగము, వింధ్యాటవీపరిభ్రమణక్లేశము, నిర్విణ్ణయై యగ్నిలోఁ బడుటకుపక్రమించుట మొదలగు నుదంతజాతమును సవిస్తరముగాఁ బరిజనులవలన విసెను.

వివిక్తస్థలమందు భగినీద్వితీయుఁడై చెట్టునీడలో నుపవిష్టుఁడైన భూవరునిచెంతకుఁబోయి యాచార్యుఁడు కొంతవడిఁ గూర్చుండి "శ్రీమంతుఁడా నీతో నొకవిషయము చెప్పవలసియున్నది. అవహితమనస్కుఁడవై దానినాకర్ణింపుము. అసామాన్యలావణ్యముగల భార్యలుపలువురున్నను వారినాదరింపక రజనీకరుఁడు యౌవనోన్మాదమువలనఁ బురందరపురోహితుఁడైన బృహస్పతి ధర్మపత్నియైన తారనపహరించి స్వర్గమునుండి పలాయితుఁడయ్యెను. సర్వాకారాభిరామయు నతికామయునగు నాచకోరాక్షితోఁ గ్రీడించుచు రమణీయ ప్రదేశములయందు సంచరించెను. చిరకాలమునకు సర్వగీర్వాణవాణీ గౌరవమువలన మరల నాయువతీరత్నమును బృహస్పతికర్పించెను. ఆవరారోహా విరహాగ్నిచే సంతప్తమానసుండయ్యెను. ఒకనాడుదయగిరినుండి యుదయించుచు నిర్మలమైన సముద్రజలమందు సంక్రాంతమైన తనప్రతిబింబమును విలోకించి కమనీయకపోలకాంతిగల తారాముఖమును తనస్మృతిపథమునకుఁ దెచ్చుకొని కామవికారకలుషితుఁడయ్యెను. అపుడాసోముని కన్నులనుండి స్థూలములైన బాష్పబిందువులు సముద్రమందుఁబడెను. వానిని ముత్తెపుచిప్పలు మ్రింగినవి. ముక్తాశుక్త్యుదరములయందుఁ బడి ముత్తియములైనవానినిఁ బాతాళనివాసియగు వాసుకిలభించెను. పాతాళమందుఁగూడ తారాగణమువలె భాసిల్లు నాముత్యములచే

వాసుకియొక హారమును రచించి దానికి మందాకినియని పేరిడెను. ఆముక్తాహారము సర్వోషధీనాథుఁడైన యోషధీశుని ప్రభావమువలన నత్యంతవిషహరమై హిమామృతోత్పన్నమగుటవలన స్పర్శమాత్రముచే సర్వసత్త్వసంతాపహరణశక్తమయ్యెను. వాసుకి విషోష్మశాంతికొఱకు దానిననవరతము ధరించెను. కొంతకాలమతిక్రమింపగా నొకప్పుడు నాగములచేఁ బాతాళమునకుఁ దేఁబడిన నాగార్జునుఁడను నొక భిక్షువాముక్తాహారమును వాసుకినడిగి పుచ్చుకొనెను. ఆనాగార్జునుఁడు పాతాళమునుండి పైకివచ్చి తనకు మిత్రుఁడు సముద్రత్రయాధిపతియునగు సాతవాహనరేంద్రుని కాముక్తావళి నుపాయనముగా సమర్పించెను. అదికాలక్రమమున శిష్యపరంపరవలన మాచేతిలోఁజిక్కినది. విచారింపఁగాఁ బరులిచ్చిన వస్తువును స్వీకరించుట భవాదృశులకుఁ బరిభవముగా గానవచ్చునుగాని సర్వప్రాణిరక్షాదీక్షితుఁడవైన నీవీహారము నోషధిబుద్ధిచే విషరక్షార్థమై పరిగ్రహింపవలయునని ప్రార్థించుచున్నానని పలికి దివాకరమిత్రుఁడు దగ్గిరనున్న భిక్షుధరించిన వల్కలపటమందుఁ గట్టబడిన మందాకినియను నాముక్తాహారమును విప్పెను. కొంగుముడినుండి విప్పుచున్నక్షణమందే దానికాన్తిసమూహము వ్యాపింపగా దిఙ్ముఖములొక్కమారు తెల్లబడినవి. లతావధూత్కంఠగల తరువులు మూలమునుండి వికసించినట్లుండెను. అభినవమృణాళలోభముగల వనసరసీహంసయూథములు పరుగిడినట్లు, కుముదవనములువికసించినట్లు, వనదేవతలు నవ్వినట్లు చమరీమృగ కదంబకములు సంచరించినట్లు, పూర్ణచంద్రుఁడుదయించినట్లు కనఁబడెను. హర్షుఁడండతిసాంద్రమైన దానిరశ్మిజాలముచేఁ బ్రతిహతదృష్టియై బహుకష్టముతో దానినిఁజూడఁగలిగెను. చూచిచూచి భృశవిస్మయావిష్టుఁడయ్యెను. ఆచార్యుఁడు దానినిఁదీసి హర్షునికంఠమందుఁ దగిలించెను. నరపతియు నతిప్రీతుఁడై "ఆర్య యిట్టిరత్నములకు నరులు నర్హులు తపస్సిద్ధివలనఁగాని దేవతాప్రసాదము వలనఁగాని తమకిది

లభించినది. దీనినిఁబరిగ్రహించుటకుఁగాని వలదని నిషేధించుటకు గాని నాకేమిస్వాతంత్ర్యము. దీనినిజూచినదిమొదలుకొని తదీయ గుణగణాకృష్టహృదయుఁడనై విస్మయముచేఁ బరవంతుఁడనైతిని. ఈనాశరీరము నేనుబ్రతికియున్నంతకాలము భవదుపయోగముకొ అకు సంకల్పింపఁబడినది. కర్తవ్యములయందు భవదిష్టవినియోగా హుఁడనని సప్రశ్రయముగాఁ బలికెను.

ఇట్లే కావళీవర్ణ నాలాపములచేఁ గొంతకాల మతీతము కాఁగా నొకనాడు రాజ్యశ్రీ, పత్రలతయను తనతాంబూలకరండవా హినిని రహస్యముగాఁ బిలిచి దానికర్ణమూలమందు మెల్లగాఁ జెప్పెను. అదిపార్థివుని సవిధమునకేతెంచి "దేవా! తమమ్రోల నేనెన్నడు గట్టిగా మాట్లాడినట్లుకూడ జ్ఞాపకములేదు.. ఏమైననొక విషయమును విన్నవించుకొనుటయొక్కడ? అసహ్యమైన నావ్యసన పరంపరవినయమును శిథిలపర్చుచున్నది. స్త్రీలకు భర్తగాని పుత్రు లుగాని యవలంబనము యీ యుభయము లేనివారు దుఃఖాగ్నిపచ్య మానహృదయులై జీవించియుండుట కేవలములజ్జాకరము. తమరాకచే నామరణోద్యోగమువిఘ్నితమైనది. కావునఁ గాషాయాంబరధారణము కొఱకభ్యనుజ్ఞనొసంగుమని వేడుకొనుచున్నానని రాజ్యశ్రీ విన్నవిం చుచున్నదని" పలికెను. ఆమాటలువిని జనాధిపుఁడూరకుండెను. అపుడాచార్యుఁడదివిని "ఆయుష్మతి! శోకము పిశాచముయొక్క రూపాంతరము. తమోగుణముయొక్క యౌవనము జీవితము హరింపని యముఁడు. విషమునకు విశేషణము. నశింపని రాజయ క్ష్మ. లక్ష్మీనివాసముగాని జనార్దనుఁడు. తెలివిగాని నిద్ర అబుధసేవి తమైన గ్రహవర్గము. అట్టిదుఃఖము ననుభవించుటకుఁ బ్రాజ్ఞులహృద యములుకూడ నశక్తములై నప్పుడు నవమాలికా కుసుమపేశలలైన స్త్రీల సరసబిసతంతుదుర్బలములగు హృదయములేపాటివి. సత్యవ్ర తముగల అమ్మాయీ! వస్తుస్థితియిట్లుండగా నీవిషయమై మనమేమి

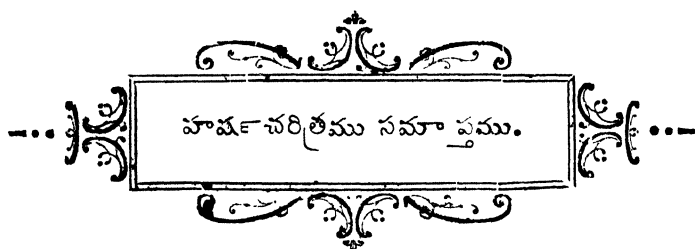
చేయఁగలము? ఎవ్వనినిందించుట? ఎవ్వనియెదుట మొఱలిడుట? హృదయమును దహించుచున్న యీదుఃఖము నెవ్వనితోఁ జెప్పకొనుట? ప్రాజ్ఞుఁడైన మనుజుఁడు కన్నులుమూసికొని సర్వమును సహింపవలెను. పుణ్యవతీ! పురాతనకర్మనింకొకరీతిగాఁ జేయుట కెవ్వఁడును సమర్థుఁడుకాఁడని తెలిసికొని మృదువైన మనస్సునందజ్ఞానమునుఁ జొరనియ్యకుము. శోకము బహుళముగానున్నను పితృకల్పుఁడైన జ్యేష్ఠసోదరుఁడు నీకుగురువు. మఱియొకరీతిగాఁ గళ్యాణరూపమగు కాషాయగ్రహణమందు నీసంకల్పమును మఱెవ్వఁడనుమతించును. ప్రవ్రజ్య సకలమనోజ్వర ప్రశమనకారణము. ఆత్మవంతులకిది గొప్పపదమ్ముకాని మహాభాగుఁడైన నీసోదరుఁడు నీమనోరథము నకిపుడు భంగముచేయుచున్నాఁడు. అతఁడుచెప్పినట్లు చేయుము. జ్యేష్ఠసోదరుఁడనియు, వత్సలుఁడనియు, గుణవంతుఁడనియు, రాజనియు నెంచి సర్వవిధముల నాతనిని యోగమందు నీవువర్తింపవలెను." అనియుపదేశించి యూరకుండెను. అందుకురాజు మిగులసంతసిల్లి "ఆర్యా! తమరుతప్ప యిట్లుమఱెవ్వరు బోధింపగలరు? తమవంటివారు లోకమునకుఁ గోరకుండఁ దైవమునిర్మించిన విషమవిపదవలంబన స్తంభములు. మోహాంధకారమును నశింపఁజేయు ధర్మప్రదీపములు. మిమ్ములనొకటిఁ బ్రార్థించుచున్నాను. ఈ నాచెల్లెలు బహుదుఃఖఖేదిత; పూర్వవయస్సులోనున్నది. ఈమెకొఱకితరకార్యములన్నియు వెనుకబెట్టవలసివచ్చినది. భ్రాతృవధాపకారియగు శత్రువును నిర్మూలించుటకు సర్వలోకప్రత్యక్షముగాఁ బ్రతిజ్ఞనొనర్చితిని. కావున తమరు కొంతకాలము నాపనియందుండవలెను. అతిథికీశరీరము నొసంగుఁడు. ఈదినముమొదలుకొని యెంతకాలములో నేనీప్రతిజ్ఞాభరమును నిర్వహింపగలనో మాతండ్రిగారి మరణముచే దుఃఖితులైన ప్రజల వెతలో నూరడింపగలనో యంతకాలము సకలక్లేశ పరిహరణహేతువులు శీలోపశమదాయకములునగు మునదేశంబుల నొసంగుటకుఁ బ్రార్థించుచున్నాను. సమాప్క

త్యుఁడనై యీమొత్తోఁగూడ నేనును కాషాయమును ధరింపఁగలను. గొప్పవారర్థుల కేమి యొసంగరు? ధైర్యసముద్రుఁడగు దధీచియింద్రునికిఁ దన వెన్నెముక నిచ్చి కృతార్థునిఁ జేసెను. ఇఁక మీఁదఁ జేయవలసిన కృత్యమును తమ రేయెఱుఁగుదురని పలికి రాజు విరమించెను.

అంతభదంతుఁడు "భృత్యులు రెండుమాటలాడరు. భవదాశ్రితుఁడనైన నేనీశరీరమును నీకర్పించితిని. గురుకార్యమందుగాని లఘుకార్యమందుగాని యీజనుని నీయిష్టానుసారముగా నుపయోగించుకొనుము." అనిపలికెను. భదంతుఁడిట్లభినందితప్రణయుఁడుకాగా భూపాలుఁడు సంతసిల్లినవాఁడై యారాత్రి యచ్చటనే నివసించి వస్త్రాలంకారాది ప్రదానముచే నిఘాతుని సంతోషపెట్టి సోదరినిఁ దీసికొని యాచార్యునితోఁగూడఁ గతిపయప్రయాణకములచే జాహ్నవీనదీతీరమందున్న కటకమునకుఁజనెను.

హర్షుఁడచ్చటఁ దనమిత్రులతో రాజ్యశ్రీప్రాప్తికథను సవిస్తరముగా జెప్పెను. తరువాత కొంతకాలము భూమండలమంతయుఁ దిరిగి శత్రువులను సమూలముగా నున్మూలించి యనేక సంగ్రామములయందు నానాదేశాధిపతులనోడించి వారినికరదులనుగా జేసి విజయలక్ష్మీసనాథుఁడై నిజనగరంబున కేతెంచి సకలవిభవంబులతోఁబట్టాభిషిక్తుఁడై నిష్కంటకమైన రాజ్యమునుఁ జిరకాలమేలి మహోదగ్రసుఖంబుల ననుభవించెను.

రాజ్యశ్రీప్రాప్తియను అష్టమోచ్ఛ్వాసము ముగిసెను.

హర్షచరిత్రము సమాప్తము.

శ్రీ వేదవాంస ప్రెస్. విజయనగరం సిటీ.